

ความนำ

แนวคิดและวิธีการศึกษา

ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น

เอกสารชิ้นนี้เป็นส่วนหนึ่งของ “คู่มือการศึกษา
ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นไทย” ที่อยู่ในระยะของการ
ปรับปรุงแก้ไข ซึ่งยังมีรายละเอียดให้อธิบายเพิ่มเติม
ได้อีกมาก ด้วยเหตุนี้ เอกสารที่คัดมาจึงเป็นเพียงการ
นำเสนอแนวความคิดเบื้องต้นสำหรับเป็นแนวทาง
ให้แก่นักเรียนประวัติศาสตร์และผู้สนใจทั่วไป อัน
จะนำไปสู่การแลกเปลี่ยนเพื่อแสวงหาแนวทางการ
ศึกษาที่ชัดเจนขึ้นในอนาคต

ยงยุทธ ชูแว่น

ความหมายและขอบเขตของประวัติศาสตร์ท้องถิ่น

เป็นที่รับทราบกันโดยทั่วไปว่า ปัญหาสำคัญประการหนึ่งของการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นไทยในช่วงเวลาที่ผ่านมาคือ ปัญหาในเรื่องการให้คำนิยามและการกำหนดขอบเขตของประวัติศาสตร์ท้องถิ่นว่าหมายถึงอะไร ควรจะมีขอบเขตทางด้านกายภาพแค่ไหนและใช้เกณฑ์อะไรมากำหนด การทำความเข้าใจร่วมกันในเรื่องพื้นฐานดังกล่าวนี้มีความจำเป็นอย่างยิ่ง เพราะมิฉะนั้นแล้วก็จะทำให้การศึกษาหรือพิจารณาในเรื่องอื่นๆ ที่ตามมาดำเนินไปโดยขาดกรอบหรือแนวทางที่ชัดเจน ซึ่งเท่ากับว่าไม่ได้ช่วยให้การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นมีความก้าวหน้าไปกว่าแนวทางเก่าๆ แต่อย่างใด อย่างไรก็ตาม การที่จะทำความเข้าใจในเรื่องนี้ก็เป็นสิ่งที่มีความซับซ้อนอยู่พอสมควร กล่าวคือ จะต้องแสดงให้เห็นที่มาหรือพัฒนาการของปัญหาเสียก่อน จากนั้นจึงค่อยแยกแยะในรายละเอียดรวมทั้งบริบทต่างๆ ว่าเกี่ยวข้องกับเรื่องนี้อย่างไร และในที่สุดเราก็จะสามารถเข้าใจและรู้จัก “ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นไทย” ได้ดีขึ้น ซึ่งจะส่งผลให้การศึกษาวิจัยมีประสิทธิภาพมากขึ้นในอนาคต ฉะนั้นในบทนี้เราจึงจะเริ่มต้นโดยการสำรวจแนวความคิดของนักวิชาการสาขาต่างๆ เกี่ยวกับเรื่องนี้เป็นอันดับแรก ในประเด็นที่สอง เป็นการตั้งข้อสังเกตและวิจารณ์แนวความคิดเหล่านั้น อันจะนำไปสู่การสรุปความเห็นเป็นข้อเสนอแนะในประเด็นสุดท้ายต่อไป

ความหมายและขอบเขตของประวัติศาสตร์ท้องถิ่น: ความเห็นในช่วงประมาณ 2 ทศวรรษที่ผ่านมา

“ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น เป็นเรื่องที่ศึกษาเกี่ยวกับหมู่บ้านเพียงหมู่บ้านเดียวหรือกลุ่มเดียว เมืองขนาดเล็กหรือขนาดกลาง (บริเวณขนาดใหญ่หรือที่ตัวของเมืองหลวงอยู่นอกข่ายของประวัติศาสตร์ท้องถิ่น) หรือไม่ก็เป็นอาณาเขตทางภูมิศาสตร์ที่ไม่ใหญ่เกินกว่าจังหวัดหรือมณฑล... หน่วยของการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นอาจจะเป็นหมู่บ้านหนึ่งหรือหมู่บ้านหลาย ๆ หมู่บ้านที่มีความสัมพันธ์เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน หรือเมืองขนาดเล็ก หรือไม่ก็อาจจะเป็นแคว้น ภาค หรือมณฑล ที่สมาชิกของชุมชนท้องถิ่นนั้นต่างก็มีความสำนึกซึ่งเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทางวัฒนธรรมสังคมและการเมือง...”

(สุเทพ สุนทรเกสัช, 2522)

“...การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นนั้น ถ้าดำเนินไปโดยคำนึงถึงข้อมูลระดับเบื้องต้นเป็นของพื้นบ้านพื้นเมืองแล้วจะทำให้เราเข้าใจเอกลักษณ์ของกลุ่มชนหรือสังคมที่เราศึกษาได้ใกล้เคียงความจริงมากกว่าการมองประวัติศาสตร์จากเบื้องบนหรือจากศูนย์กลางแห่งหนึ่งแห่งใด การศึกษาที่คำนึงถึงข้อมูลเบื้องต้น เอื้อต่อการเข้าใจ

เอกลักษณ์ทางวัฒนธรรม (cultural identity) ซึ่งก่อให้เกิดเครือข่ายเชื่อมโยงคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง เฉพาะถิ่นใดถิ่นหนึ่ง หรือคนต่างกลุ่มต่างถิ่นให้เกี่ยวกันกันได้ อาจกล่าวได้ว่าทำให้เกิดบูรณภาพ (integration) ขึ้นในสังคมนั่นเอง

การศึกษาแบบที่เกริ่นมานี้ คือการศึกษาสิ่งที่เราเรียกว่า ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น...”

(ธิดา สาระยา, 2525: 1)

“นับแรก เป็นการมองประวัติศาสตร์โดยผ่านคนในสังคม ฉะนั้นการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นจึงเป็นการศึกษาประวัติศาสตร์สังคมของชุมชนต่างๆ ในท้องถิ่น ไม่ใช่หมายถึงศูนย์กลางทางการเมืองแห่งใดแห่งหนึ่งโดยเฉพาะ มองประวัติศาสตร์จากจุดยืนเบื้องล่างมีลักษณะประวัติศาสตร์ชาวบ้าน เพราะฉะนั้นการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นจึงทำให้ได้รู้ถึงสภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม ทักษะคติ ความคิดของคน มากกว่าเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ ถึงแม้ถ้าศึกษาเหตุการณ์ก็เป็นเหตุการณ์ที่มีคนเกี่ยวข้องด้วย

นัยที่สอง เป็นการมองประวัติศาสตร์ผ่านระบบเมืองในสังคมท้องถิ่น ซึ่งรับอิทธิพลหรือมีปฏิกริยาได้ตอบกับระบบการเมืองจากศูนย์กลาง การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่เน้นประวัติศาสตร์ “เมือง” แตกต่างจากการมองเรื่องให้อยู่ในกรอบของระบบการเมืองที่กว้างใหญ่กว่าเมืองใดเมืองหนึ่งเพียงเมืองเดียว ประวัติศาสตร์เมืองนครศรีธรรมราชย่อมต่างจากประวัติศาสตร์นครศรีธรรมราช ในกรอบของพงศาวดารอยุธยา เป็นต้น...”

(ธิดา สาระยา, 2529: 79)

“การลงไปศึกษาประวัติศาสตร์ของสังคมท้องถิ่นที่มีมวลชนเป็นตัวเคลื่อนไหว คือประวัติศาสตร์ท้องถิ่น หรืออีกนัยหนึ่ง ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น คือกระบวนการศึกษาประวัติศาสตร์สังคมที่เน้นมวลชน...

เป็นประวัติศาสตร์ที่คนภายในท้องถิ่นเชื่อว่าเป็นจริง ซึ่งในที่นี้จะใช้คำว่า “ประวัติศาสตร์จากภายใน” (History from the Inside) ... ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเป็นประวัติศาสตร์ที่มีชีวิตและ dynamic เสมอ... ประวัติศาสตร์จากภายในมิได้คาดหมายหาข้อเท็จจริงจากข้อมูล แต่เป็นประวัติศาสตร์ที่ถูกเชื่อว่าเป็นเช่นนั้น ประวัติศาสตร์แบบนี้จึงเกิดจากแรงสะท้อนทางความคิดของคนในสังคมซึ่งปรากฏในรูปของตำนาน นิทานพื้นบ้านเรื่องปรัมปรามาแล้วแต่อดีต และโดยการสัมภาษณ์สืบสวนในปัจจุบัน...”

(ธิดา สาระยา, 2529: 25, 29-30)

“ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นไม่ใช่เป็นแต่เพียงอดีตเท่านั้น แต่เป็นปัจจุบันด้วย เพราะคนทำให้ประวัติศาสตร์เกิดขึ้น สำนักของคนที่มีต่อประวัติศาสตร์ต่อมรดกทางวัฒนธรรมของตัวเอง ต่อความเป็นมา ต่อตัวเองในปัจจุบัน ก็คือส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์ที่เมื่อมองย้อนจากอนาคตในส่วนนี้ก็จะจะเป็นประวัติศาสตร์...พูดง่ายๆ ก็คือเป็นการศึกษาถึงความเข้าใจเกี่ยวกับสำนักทางประวัติศาสตร์ของคนในปัจจุบันด้วย... ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเป็นประเภทหนึ่งของประวัติศาสตร์สังคม คือเรศึกษากลุ่มคนในสังคมไม่จำกัดเนื้อที่และก็ไม่ต้องจำกัดขอบเขตอะไร เพราะเป็นเรื่องของสังคม แต่มันมีแง่มุมต่างๆ ด้วย”

(วิไลลักษณ์ เมฆารัตน์: สัมภาษณ์ ธิดา สาระยา, 2528: 2-3)

“...สำหรับการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น การใช้ข้อมูลท้องถิ่นก็ยังมีย่อยเกินไป ยังเป็นเรื่องการศึกษาการปกครองมณฑลจากราชธานีเสียเป็นส่วนมาก... การศึกษาวัฒนธรรมจากโบราณคดี ประวัติศาสตร์และวรรณกรรม... ไม่ค่อยจะได้โยงวัฒนธรรมกับวิวัฒนาการของระบบเศรษฐกิจ... ไม่มีการตีความและไม่มีการอธิบายว่าเกี่ยวข้องกับชีวิตของผู้คนในท้องถิ่นอย่างไร ไม่มีการใช้ประโยชน์ข้อมูลเพื่ออธิบายพื้นฐานชีวิตของชุมชนที่ทำให้เกิดวัฒนธรรมเหล่านั้นขึ้นมา... การศึกษายังคงเน้นที่เมืองใหญ่ๆ หรือบริเวณใกล้เคียงแต่ขาดการศึกษาท้องถิ่นที่ห่างไกลออกไป โดยเฉพาะเห็นได้ชัดมากกว่าขาดการศึกษาที่เป็นชนชาติส่วนน้อย...

(ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2527: 10)

“เมื่อกล่าวถึงการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ความหมายที่เป็นที่เข้าใจกันก็คือ การศึกษาประวัติศาสตร์ของสังคมหรือชุมชนที่อยู่นอกแคว้นศูนย์กลางอำนาจทางการเมืองของรัฐ

สังคมหรือชุมชนที่อยู่นอกศูนย์กลางอำนาจทางการเมืองของรัฐ ในที่นี้ไม่ได้จำกัดความหมายอยู่แต่เฉพาะเชิงกายภาพเท่านั้น จริงอยู่ ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นส่วนใหญ่ที่นิยมศึกษากัน มักเป็นประวัติศาสตร์ของ เมือง หมู่บ้าน หรือชนกลุ่มน้อยที่อยู่นอกเขตราชธานีหรือเมืองหลวงของรัฐออกไป แต่สังคมหรือชุมชนที่อยู่นอกศูนย์กลางอำนาจทางการเมืองของรัฐในที่นี้ยังมีความหมายเชิงวัฒนธรรม กล่าวคือ หมายรวมไปถึงประวัติศาสตร์ของสังคมกลุ่มชนหรือชุมชนที่อยู่ในเชิงกายภาพ อาจอยู่ในบริเวณศูนย์กลางอำนาจทางการเมืองของรัฐ แต่ในเชิงวัฒนธรรมแล้วไม่ได้มีส่วนร่วมในการใช้อำนาจรัฐแต่อย่างใด....

การกำหนดให้การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น เป็นการศึกษาประวัติศาสตร์ของสังคม หรือชุมชนที่อยู่นอกศูนย์กลางอำนาจทางการเมืองของรัฐนี้

ก็เนื่องมาจากข้อเท็จจริงที่ว่า สังคมหรือชุมชนต่างๆ เหล่านี้ล้วนแล้วแต่มีประวัติศาสตร์ของตนไม่ต่างไปจากการที่ราชวงศ์ กลุ่มชนหรือชนชั้นที่ถือกุมอำนาจรัฐนั้นมีประวัติศาสตร์ นอกไปจากนั้นประวัติศาสตร์ของสังคมหรือชุมชนต่างๆ เหล่านี้ยังมีบทบาทที่แยกออกจากกันไม่ได้จากพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของรัฐหรือของหน่วยงานสังคมที่ใหญ่กว่าที่อื่นๆ...

ในขณะที่เนื้อหาของประวัติศาสตร์ท้องถิ่นนั้นมีขอบเขตค่อนข้างแน่นอน คือเป็นการศึกษาประวัติศาสตร์ของสังคมหรือชุมชน...ขอบเขตของหน่วยที่ใช้ในการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นกลับมีลักษณะยืดหยุ่นสูง เพราะคำว่าท้องถิ่นไม่ได้มีความหมายของขนาดทางพื้นที่แน่นอนสม่ำเสมอ ในลักษณะเช่นนี้ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นแตกต่างไปจากประวัติศาสตร์ของรัฐ เพราะหน่วยที่ใช้ในการศึกษาประวัติศาสตร์ของรัฐมีความแน่นอนตายตัวที่ถูกกำหนดขึ้นมาจากอำนาจทางการเมืองของรัฐในแต่ละสมัย ในทางตรงข้าม... หน่วยของ “ท้องถิ่น” ที่ใช้สำหรับศึกษาประวัติศาสตร์มีขนาดที่แตกต่างหลากหลาย “ท้องถิ่น” เป็นได้ทั้งหมู่บ้าน เมือง ชุมชน กลุ่มแม่น้ำ กลุ่มอาชีพ กลุ่มชาติพันธุ์... ฯลฯ

(ฉลอง สุนทราวาณิชย์, 2529: 1-2)

“ออกเป็นการยากที่จะกำหนดให้แน่นอนว่า “ท้องถิ่น” หนึ่งๆ คืออะไร การใช้ขอบเขตทางภูมิศาสตร์เป็นตัวกำหนด มักจะทำให้สับสนอยู่เสมอ ดังเช่น การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่อาศัยเขตจังหวัดเป็นตัวกำหนดขอบเขต ก็มักจะทำให้เกิดปัญหาได้อย่างมาก เนื่องจากเขตจังหวัดเพิ่งกำหนดกันขึ้นเมื่อไม่นานมานี้เอง ประวัติศาสตร์ของ “ท้องถิ่น” ที่เป็นจังหวัดหนึ่งๆ ในปัจจุบันจึงอาจเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับท้องถิ่นของจังหวัดอื่นๆ ไกลเคียงได้...

ในปัจจุบันเราเคยชินกับการใช้เขตของรัฐหรือประเทศเป็นหน่วยการศึกษา เช่น ประวัติศาสตร์ไทยก็หมายถึงเรื่องราวของผู้คนที่ได้เคยอาศัยอยู่ในดินแดนที่เป็นประเทศไทยในปัจจุบัน เราอาจกล่าวได้ว่า “ท้องถิ่น” คือหน่วยของการศึกษาที่ไม่ใช่รัฐหรือประเทศ

แต่หน่วยของการศึกษานั้นเป็นสิ่งที่กำหนดกันขึ้นเพื่อประโยชน์อย่างใดอย่างหนึ่ง ไม่ใช่สิ่งที่มีอยู่โดยตัวของมันเอง การอาศัยเขตแดนของประเทศไทยเป็นตัวกำหนดหน่วยของการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยก็เพราะเรามีจุดมุ่งหมายอยู่แล้วจะศึกษาประวัติศาสตร์ของชาติและชาติไทยมีอาณาเขตตามที่ปรากฏเป็นรัฐไทย หน่วยของการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยจึงเป็นดั่งรัฐไทย แม้ว่าหน่วยของการศึกษาประวัติศาสตร์ของชาติเช่นนี้ก่อให้เกิดปัญหาขึ้นไม่น้อย... แต่การใช้หน่วยของการศึกษาเช่นนี้ก็สอดคล้องกับจุดมุ่งหมายของการศึกษาคือประวัติศาสตร์ของชนชาติไทยใน

ความหมายของรัฐประชาติไทย

จะเห็นได้ว่าหน่วยของการศึกษาย่อมสัมพันธ์กับจุดมุ่งหมายของการศึกษา อยู่เสมอ โดยอาศัยหลักการอันนี้ เราอาจกำหนดหน่วยของการศึกษาประวัติศาสตร์ “ท้องถิ่น” ได้จากการพิจารณาจุดมุ่งหมายของการศึกษา

จุดมุ่งหมายของการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นก็คือ ความเข้าใจในความ หลากหลายของวิถีวัฒนธรรม ประสพการณ์และระบบที่แตกต่างกันของชุมชนต่าง ๆ ความหลากหลายของชุมชนนั้นนับได้ตั้งแต่ระดับหมู่บ้านขึ้นไปจนถึงภาคที่ร่วมใน วัฒนธรรมและประสพการณ์จากอดีตอันเดียวกันมา ด้วยเหตุดังนั้น ขอบเขตของ “ท้องถิ่น” ในการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ไม่ตายตัวแน่นอนขึ้นอยู่กับว่าผู้ศึกษา ประสงค์จะทำความเข้าใจกับประเด็นอะไร “ท้องถิ่น” อันเป็นขอบเขตของการศึกษา ก็จะปรากฏขึ้นเอง ดังเช่นหากผู้ศึกษาต้องการเข้าใจระบบเศรษฐกิจและการคลี่คลาย ของระบบเศรษฐกิจนั้นในชุมชนที่ผลิตเพื่อการยังชีพ อาจเป็นไปได้ว่า “ท้องถิ่น” อัน เป็นหน่วยของการศึกษาที่เหมาะสมเป็นเพียงหมู่บ้านหรือตำบลหนึ่ง...

ในกรณีของประวัติศาสตร์ท้องถิ่น จุดมุ่งหมายของการศึกษาเป็นปัจจัยสำคัญ ที่จะกำหนดขอบเขตของหน่วยของการศึกษา ที่สำคัญก็คือขอบเขตของ “ท้องถิ่น” นั้น สามารถตอบคำถามที่ผู้ศึกษาตั้งใจจะหาคำตอบได้เท่านั้น”

(นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2530: 3-4)

“ผมพยายามนึกว่าอะไรคือขอบเขตของท้องถิ่นที่เราจะศึกษา ผมคิดว่า หลักการของมันก็คือว่า เราจะศึกษาท้องถิ่นหรือกลุ่มผู้คนที่อยู่ภายใต้ระบบอันหนึ่ง อันเดียวกัน ระบบอันเดียวกันนี้เรากำลังพูดกัน ระบบอันนี้จะต้องเป็นระบบที่สมบูรณ์ ในตัวของมันเองพอสมควร แต่จะไม่สัมพันธ์กับระบบอื่นๆ ก็เป็นไปได้ เราอย่าพูด อะไรที่มัน 100% เต็ม เพราะมันไม่มีระบบอะไรในโลกที่ตั้งขึ้นมาสมบูรณ์ แต่โดยตัว ของมันเองระบบดังกล่าวต้องเต็มหรือสมบูรณ์ในตัวของมันเอง มันเลี้ยวตัวมันเองได้ มันแลกเปลี่ยนกันทุกอย่างภายในระบบนั้นพอสมควร ผู้คนที่อยู่ในระบบนั้นและกิน เขตแดนท้องถิ่นที่หนึ่งๆ อันนี้แหละคือตัวท้องถิ่นหรือท้องถิ่นที่เราจะศึกษาเจ้าประวัติศาสตร์ ของมัน...ทีนี้อะไรน่าจะเป็นรากฐานของระบบที่ว่า เราจะสามารถหาหน่วยศึกษาที่ชัดเจน ที่เราจะเข้าใจได้ ผมคิดว่ามันได้หลายอย่างด้วยกัน แต่ที่มันง่ายดีสำหรับในช่วงระยะเวลา นี้ก่อนแม้ไม่ได้เป็นเพียงอย่างเดียว ผมคิดว่าน่าจะอาศัยเศรษฐกิจเป็นฐานของระบบที่ว่า มันหมายความว่าขอบเขตหรือดินแดนที่มีผู้คนอาศัยอยู่ ซึ่งมีการผลิต การบริโภค และการ กระจายสินค้าที่มันสัมพันธ์อยู่ในระบบเดียวกัน อันนั้นถือว่าเป็นหนึ่งระบบ”

(นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2531: 223)

“ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเป็นการศึกษาเรื่องราวของท้องถิ่นนับจากจุดเล็ก ไปหาจุดใหญ่ คือแทนที่จะมองจากข้างนอกเข้ามาข้างใน เราก็มองจากข้างในเข้าไป

สัมพันธ์กับข้างนอก...เพราะฉะนั้นการมองท้องถิ่นนี้จึงสวนทางกับการศึกษาที่แล้ว
มา...

มักมีการเข้าใจผิดกันระหว่าง คำว่า ท้องถิ่นและชุมชน...อยากใคร่ขอเสนอว่า
ชุมชนกับท้องถิ่นต่างกันแต่มีความสัมพันธ์กัน ชุมชนเป็นจุดหนึ่งในท้องถิ่น หมายถึง
กลุ่มคนที่อยู่ร่วมกันมีความสัมพันธ์ในทางสังคมและวัฒนธรรม แต่ว่าท้องถิ่นคือท้องถิ่น
ที่ชุมชนหลายชุมชนอยู่ร่วมกันและมีรูปแบบวัฒนธรรมใกล้เคียงกัน ในลักษณะนี้ถ้าผม
จะมองประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในเขตพัทลุง แม้ไม่สามารถมองจุดหนึ่งจุดใดของพัทลุงได้
ผมจะพยายามหาว่าท้องถิ่นนั้นมันหมายถึงอะไร... เราอาจจะมองในหลายชุมชนนั้นมันมี
รูปแบบวัฒนธรรมซึ่งใกล้เคียงกันไหม มีความสัมพันธ์ทางสังคม ทางเศรษฐกิจเป็นอย่างไร
นั่นเป็นรูปการณที่ที่เราจะต้องมอง ถ้าในลักษณะนี้ผมอาจจะมองว่าพัทลุงเป็นชุมชนส่วนหนึ่ง
ของบริเวณรอบๆ ทะเลสาบพัทลุงสงขลาทั้งหมด ซึ่งมีลักษณะโดดเด่นแตกต่างไปจากเขต
นครศรีธรรมราชหรือทางเขตปัตตานี ยะลา อันนี้การที่จะมองว่ามันมีความเป็นท้องถิ่นเดียว
กันเราจำเป็นต้องหันไปศึกษาหลักฐานทางโบราณคดีที่จะเห็นว่ามันเป็นอย่างไร เพื่อที่จะหา
ความคล้ายคลึงของท้องถิ่นนั้น...”

(ศรีศักร วัลลิโภดม, 2531, 213-214)

“...การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ซึ่งเป็นการศึกษาที่ค่อนข้างเป็นมหัพภาค
เมื่อเปรียบเทียบกับการศึกษาชุมชนในครั้งแรก โดยมุ่งศึกษาท้องถิ่นอันเป็นบริเวณที่มี
ชุมชนอยู่ร่วมกันและมีความสัมพันธ์กันทางเศรษฐกิจ สังคม ระบบความเชื่อ พิธีกรรม
และการเมือง การปกครอง จนกล่าวได้ว่าทำให้ผู้คนในท้องถิ่นนั้นๆ มีอะไรหลายๆ อย่าง
ร่วมกันและคล้ายคลึงกันจนมีจิตสำนึกว่าเป็นคนถิ่นเดียวกัน การศึกษาเช่นนี้เน้นอดีตมาจน
ถึงปัจจุบัน โดยแสดงให้เห็นว่ามีพัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรมเกิดขึ้นในท้องถิ่นหนึ่งๆ
อย่างใด ยกตัวอย่างเช่นท้องถิ่นนั้นมีสภาพแวดล้อมเป็นอย่างไร ตั้งอยู่ในตำแหน่งไหน ภายใน
เขตอำเภอใด จังหวัดไหนและภูมิภาคใด มีหลักฐานทางด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดีที่
แสดงความเป็นมาทางวัฒนธรรมอย่างไรบ้าง บรรดากลุ่มคนที่อยู่ร่วมกันเป็นชุมชนที่สืบมาจน
ปัจจุบันเป็นพวกไหน อยู่ในท้องถิ่นมาแต่ดั้งเดิมหรือเคลื่อนย้ายมาจากที่อื่น เมื่อเข้ามาอยู่ใน
ท้องถิ่นเดียวกันแล้ว มีการสังสรรค์กันทางเศรษฐกิจ สังคมและระบบความเชื่อพิธีกรรมอย่างไร
มีความขัดแย้งหรือมีเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์อย่างใดเกิดขึ้น...”

(ศรีศักร วัลลิโภดม, 2533: 40)

“...ถ้าการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นไม่สามารถทำให้เราเข้าถึงลักษณะเฉพาะของ
พัฒนาการในประวัติศาสตร์ของท้องถิ่นนั้น ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นก็จะเป็นแต่เพียงการเพิ่ม
รายละเอียดของพัฒนาการที่รู้กันอยู่แล้วว่าจะอะไรเกิดขึ้นแก่ชาติด้านเมืองเท่านั้น ไม่สามารถทำ
ให้มองเห็นความละเอียดอ่อนของความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชาติและในท้องถิ่นได้จริง...

หน่วยของการศึกษาน่าจะเกิดขึ้นหลังจากมีคำถามที่แน่ชัดแม้ว่าการศึกษามุ่งจะตอบคำถามอะไร
เมื่อนั้นจึงสามารถกำหนดได้ว่าควรจะใช้อะไรเป็นหน่วยในการศึกษาที่เหมาะสมเพื่อให้ได้
คำตอบที่ดีที่สุด...”

(นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2535: 10)

“...การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ไม่อาจสมบูรณ์ในตัวเองแต่ต้องศึกษาจาก
ด้านของการติดต่อสัมพันธ์กับท้องถิ่นและสังคมอื่นด้วย เพราะประวัติศาสตร์เป็นเรื่องราว
ของความเคลื่อนไหวทางความคิดที่มีการขัดแย้ง การต่อสู้ การครอบงำ การแลกเปลี่ยน
และการผสมผสานกันอยู่ตลอดเวลา ปัญหาอยู่ที่ว่า การเคลื่อนไหวดังกล่าวตั้งอยู่บนพื้นฐาน
ของอะไร และมีเงื่อนไขและบริบทอย่างไร หากทำความเข้าใจในประเด็นนี้ได้ก็จะช่วย
ให้การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นมีพลังต่อการผลักดันการเปลี่ยนแปลงสังคมให้ยอมรับ
ศักยภาพของท้องถิ่นมากขึ้น โดยผู้เขียนเสนอว่า น่าจะเริ่มต้นด้วยการสังเคราะห์แนวคิด
ต่างๆ ข้างต้น และประมวลขึ้นมาเป็นแนวการศึกษาที่เรียกว่าการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น
ในมิติทางวัฒนธรรมซึ่งมีวิธีการที่หลากหลาย”

(อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2538: 11)

“ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นคือการหาพื้นที่ขึ้นของชุมชนที่อยู่นอกภูมิภาค เพราะภูมิภาค
พยายามทำให้เราอยู่ภายใต้กรอบที่เขากำหนดไว้ ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นคือการศึกษาที่ยากกว่า
ผู้คนในชาติอื่นอยู่ในพื้นที่รัฐชาติทั้งหมด หรือมีพื้นที่อื่นที่เขาสร้างได้เองบ้าง โดยการแสวงหา
ผ่านการศึกษาทางประวัติศาสตร์ว่าในประวัติศาสตร์ที่ผ่านมาผู้คนทั้งหลายในสังคมไทย
เขาขึ้นอยู่กับพื้นที่ที่ไม่ใช่ของรัฐชาติตรงไหนบ้าง มีบางพื้นที่ที่อยู่นอกภูมิภาค พื้นที่เหล่านี้คือ
พื้นที่ของความเป็นคน เพราะพื้นที่ของรัฐชาติคือพื้นที่ของการเป็นประชากร ทุกคนไม่ยอม
เป็นแค่ราษฎรธรรมดา อยากมีอะไรที่มีความเป็นมนุษย์เล็ดรอดออกมาได้บ้าง เป็นคำถามหนึ่ง
ที่เราอยากเรียนรู้... ประวัติศาสตร์จะช่วยให้เรารู้ถึงความเคลื่อนไหวเหล่านี้ ประวัติศาสตร์ของ
การอยู่เป็นผู้เป็นคนอยู่กันอย่างไร ซึ่งความเป็นคนมีหลากหลายแบบมาก ต่างวัฒนธรรม
ประเพณี ชาติพันธุ์ เพศ วัย ความต่างเหล่านี้นำมาซึ่งความหลากหลาย จำลองเป็นรูปแบบ
ของการศึกษาได้หลายแบบ...”

(อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2545: 2)

“โครงการวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นชุมชนภาคเหนือ: ประวัติศาสตร์เพื่อชุมชน
มีแกนกลางอยู่ที่การศึกษาประวัติศาสตร์ของชุมชนในการจัดการกับ ‘สมบัติชุมชน’ โดย
เน้นการศึกษาความเปลี่ยนแปลงของชุมชนที่สัมพันธ์กับ ‘สมบัติชุมชน’ ที่มีความผันแปร
เปลี่ยนแปลงตลอดมา ประวัติศาสตร์ชุมชนเช่นนี้เป็นการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่
แตกต่างไปจากการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่ผ่านมา เพราะมุ่งเน้นให้เห็นศักยภาพ

ของชาวบ้านที่อ่อนแอหรือเข้มแข็งขึ้นของชุมชนนั้นแยกไม่ได้จากการที่ชุมชนสูญเสียหรือขยายขอบเขตอำนาจในการครอบครองและจัดการ ‘สมบัติชุมชน’ นอกจากนี้การศึกษาเช่นนี้ยังมุ่งเน้นการศึกษาจากระบบอารมณ์ความรู้สึกนึกคิดของชาวบ้านที่มีต่อความเปลี่ยนแปลงของการครอบครองและจัดการ ‘สมบัติชุมชน’ ด้วย”

“การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคเหนือ: ประวัติศาสตร์เพื่อชุมชน ในที่นี้จะศึกษาสองระดับด้วยกัน ระดับแรก การศึกษาประวัติศาสตร์ความเปลี่ยนแปลงหรือการดำรงอยู่ของชุมชน (ความสัมพันธ์ภายในชุมชนและระหว่างชุมชนกับภายนอก) ที่มีผลต่อความเปลี่ยนแปลงสมบัติของชุมชน ระดับที่สอง ศึกษาการเปลี่ยนแปลง การสืบทอด การหลอมรวมของความทรงจำร่วมกันทางประวัติศาสตร์ของชุมชนนั้นๆ กล่าวคือ ศึกษาการอธิบายประวัติศาสตร์ของชุมชน จากเดิมที่เคยมีประวัติศาสตร์ของตนเองแล้วถูกครอบงำจากประวัติศาสตร์ชาตินิยมจนกระทั่งเปลี่ยนมาสู่ความพยายามที่จะรื้อฟื้นประวัติศาสตร์ของชุมชนจากมุมมองของคนในชุมชนเองขึ้นมาอีกครั้งหนึ่งในปัจจุบัน”

(อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, 2545: 3)

ข้อสังเกตและการวิจารณ์

จากการสำรวจความเห็นที่ค่อนข้างจะครอบคลุมตลอดในช่วงเวลาประมาณ 2 ทศวรรษที่ผ่านมา เราจะพบว่าความหมายและขอบเขตของ “ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น” ยังมีปัญหาอยู่พอสมควร กล่าวคือ อยู่ในช่วงที่กำลังแสวงหาซึ่งในอีกด้านหนึ่งก็สะท้อนความเติบโตของวิชานี้ และเห็นพัฒนาการทางความคิดของนักวิชาการที่เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะอย่างยิ่งมีแนวโน้มที่ลงม้ายืนอยู่กับประชาชนผู้เสียเปรียบมากขึ้น และนี่ก็คือสาเหตุสำคัญที่ทำให้ความหมายและขอบเขตของวิชานี้ปรับเปลี่ยนไปตามสภาพของปัญหาที่เกิดขึ้นเช่นกัน

นักวิชาการสาขาต่างๆ ที่ได้พยายามให้ความหมายและกำหนดขอบเขตของ “ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น” ดังที่ได้สำรวจมาข้างต้น ส่วนใหญ่เข้าทำงานเป็นอาจารย์สอนในมหาวิทยาลัยในช่วงทศวรรษ 2510 อันเป็นช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อสำคัญของการเปลี่ยนแปลงแนวความคิดในการศึกษาสังคมไทย จากการศึกษาเรื่องราวของศูนย์กลางหรือราชธานี มาให้ความสำคัญกับ “ท้องถิ่น” มากขึ้นตามลำดับ นักวิชาการกลุ่มดังกล่าวนี้เองที่ได้มีบทบาทอย่างมากในการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ซึ่งเฟื่องฟูขึ้นในทศวรรษ 2520 ตราบจนปัจจุบัน บทบาทของนักวิชาการดังกล่าว นอกจากจะทำการสอน วิจัย และควบคุมวิทยานิพนธ์แล้ว ก็ยังได้รับเชิญเป็นวิทยากรในการสัมมนาตามสถานที่ต่างๆ ทั่วประเทศอย่างสม่ำเสมอ ดังที่มีผู้สำรวจเอาไว้ว่าในช่วงปี พ.ศ. 2521–2534 นั้น มีการจัดสัมมนาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นขึ้นอย่างน้อย 46 ครั้ง ใน 32 จังหวัด ปรากฏว่าอาจารย์ศรีศักร วัลลิโภดม ได้รับเชิญเป็นวิทยากรจำนวนมากกว่า 20 ครั้ง ส่วนคนอื่นๆ ที่

มีบทบาทรองลงมา ได้แก่ ประเสริฐ ณ นคร, ธิดา สาระยา และนิธิ เอียวศรีวงศ์ เป็นต้น (Thongchai, 1995: 110)

นักวิชาการในสาขาวิชาต่างๆ ดังกล่าว ถือได้ว่าเป็นผู้ที่บุกเบิกถากถางให้ชีวิตของประชาชนส่วนใหญ่มีพื้นที่ในเวทีประวัติศาสตร์ท้องถิ่นอย่างแท้จริง เพราะในช่วงเวลาก่อนหน้านี้ ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นมีความหมายแคบๆ เป็นเพียง “ประวัติบ้านเมือง” หรือ “ประวัติบุคคลสำคัญ” ในท้องถิ่นเท่านั้น และโดยที่นักวิชาการกลุ่มเหล่านี้เป็นผู้ที่ทำให้ “ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น” แพร่หลายอย่างกว้างขวางในเวลาต่อมา ตลอดจนขยายความหมายและขอบเขตออกไปสู่ชุมชนหมู่บ้านในมิติต่างๆ จนเป็นที่ยอมรับมากขึ้น ที่สำคัญนักวิชาการดังกล่าวยังเป็นผู้ทำงานต่อมาอย่างสืบเนื่อง แม้ว่าส่วนใหญ่จะเกษียณอายุราชการไปแล้วก็ตาม ด้วยเหตุนี้เองจึงไม่แปลกอันใดที่จะเห็นว่าแนวความคิดและแนวทางต่าง ๆ ที่นักวิชาการกลุ่มนี้ได้วางไว้นั้น ยังคงมีความสำคัญและมีอิทธิพลสืบมาจวบจนในปัจจุบัน

การให้นิยามความหมายและกำหนดขอบเขตของ “ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น” จะเห็นได้ว่ามีความแตกต่างกันออกไป ตามภูมิหลังการศึกษาและความสนใจของแต่ละคน อันได้แก่ ประวัติศาสตร์มานุษยวิทยา โบราณคดี เศรษฐศาสตร์ ซึ่งเติบโตขึ้นอย่างรวดเร็วในสังคมไทย และล้วนให้ความสำคัญกับประวัติศาสตร์การเคลื่อนไหวของประชาชนใน “ท้องถิ่น” ด้วยกันทั้งสิ้น อย่างไรก็ตาม ในเรื่องของขอบเขตทางด้านกายภาพหรือ “หน่วย” ที่ใช้ในการศึกษานั้นนักวิชาการในสาขาอื่นๆ ไม่ค่อยเห็นว่าเป็น “ตัวตน” ที่จะต้องค้นหา ซึ่งไม่เหมือนกับนักประวัติศาสตร์ที่จะให้ความสำคัญกับเรื่องนี้อย่างจริงจัง ดังเช่น อาจารย์นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้พยายามครุ่นคิดถึงขอบเขตของ “หน่วย” ที่ใช้ในการศึกษาอยู่ตลอดเวลา และได้ค้นพบ (ตามความเห็นของท่าน) ในเวลาต่อมา แม้ว่าอาจจะยังไม่ลงตัวนักก็ตาม นอกจากนี้ยังเห็นอีกได้ว่า **ประวัติศาสตร์เมือง** ในความหมายประวัติศาสตร์ท้องถิ่นนั้นได้ค่อยๆ เลื่อนหายไปจากความสนใจ เพราะมักคิดกันว่าประวัติศาสตร์ของเมืองนั้นเป็นเรื่องราวของ “ผู้นำ” ที่สัมพันธ์กับศูนย์กลางซึ่งไม่ค่อยเกี่ยวข้องกับประชาชนแต่อย่างใด ด้วยเหตุดังนั้น การใช้นิยามความหมายและขอบเขตของ “ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น” ตั้งแต่ประมาณทศวรรษ 2530 เป็นต้นมา จึงได้มุ่งไปสู่ชุมชนหมู่บ้านหรือท้องถิ่นเล็กๆ และมีหลายมิติที่มียุทธะถึงความเป็นอิสระของท้องถิ่น ส่วนทางด้านเนื้อหาที่จะเป็นเรื่องราวของความขัดแย้ง การต่อสู้ การปรับตัว สิทธิ และอำนาจของชุมชน ฯลฯ

ความเปลี่ยนแปลงในนิยามความหมายและขอบเขตของประวัติศาสตร์ท้องถิ่นดังกล่าวนี้เกิดขึ้นท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจและสังคมอย่างรวดเร็ว ซึ่งได้ส่งผลกระทบไปยังชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม ในลักษณะที่รัฐและทุนเข้าไปทำลาย รุกราน และริบเอาทรัพยากรของชาวบ้านมาเป็นของรัฐหรือนายทุน อันเป็นการทำลาย “ความมั่นคง” ของชาวบ้านที่จะก่อให้เกิดปัญหาการล่มสลายของชุมชนตามมา ด้วยเหตุนี้ จึงได้มีนักวิชาการจำนวนหนึ่ง ทั้งในส่วนของภาครัฐและเอกชนได้ทำการศึกษา

สังคมหมู่บ้านดังกล่าว ในลักษณะของ “ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น” โดยมีเป้าประสงค์เพื่อนำความรู้มาเพิ่มอำนาจและสิทธิชาวบ้าน เพื่อต่อรองและ/หรือต่อสู้กับการรุกรานจากภายนอกดังกล่าว

นักวิชาการซึ่งมุ่งเสนอนิยามความหมายและขอบเขตไปตามแนวทางของคณดังกล่าว ต่างก็ได้รับการวิพากษ์วิจารณ์จากผู้ที่อยู่นอกสาขาตลอดมา ซึ่งช่วยให้การนิยามเสนอแนวคิดเกี่ยวกับความหมายและขอบเขตของประวัติศาสตร์ท้องถิ่นมีความชัดเจนก้าวหน้ายิ่งขึ้น

อาจารย์ศรีศักร วัลลิโภคม ซึ่งได้ทำงานที่เกี่ยวกับท้องถิ่นมาอย่างยาวนาน และเป็นผู้นำประวัติศาสตร์ไปสำรวจท้องที่จริงๆ เช่นเดียวกับ “ลูกศิษย์” ของท่านคือ อาจารย์ธิดา สาระยา ในเวลาต่อมา จนกล่าวได้ว่า ทั้งสองได้ศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในแนวทางวัฒนธรรมนั้น ต่างก็ได้รับการวิพากษ์วิจารณ์ว่า ไม่ค่อยจะโยงวัฒนธรรมเข้ากับวิวัฒนาการของระบบเศรษฐกิจ และไม่มีการศึกษาวิวัฒนาการของระบบเศรษฐกิจการเมืองไปด้วย เพื่อให้สามารถอธิบายพื้นฐานชีวิตของชุมชนที่ทำให้เกิดวัฒนธรรมเหล่านั้นขึ้นมา (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2527: 10)

อาจารย์นิธิ เอียวศรีวงศ์ ซึ่งแม้จะเห็นด้วยต่อการใช้หลักฐานทางด้านโบราณคดี ในแนวทางของอาจารย์ศรีศักรมาอธิบายถึงชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คนในท้องถิ่น แต่สำหรับในเรื่องขอบเขตของหน่วยที่ใช้ศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในแนวทางวัฒนธรรมนั้น อาจารย์นิธิ เห็นว่ายังมีปัญหาเช่นเดียวกันกับการเมืองเป็นฐานในการศึกษา กล่าวคือ “...เอาวัฒนธรรมเป็นฐาน ผมก็คิดว่ามันมีปัญหาเหมือนกัน คือปัญหาที่เกี่ยวกับการกระจายของวัฒนธรรมที่มันกว้างขวางในระดับท้องถิ่นอย่างมาก เพราะว่าวัฒนธรรมที่เรารู้จักกันค่อนข้างดี ถ้าเราไปใช้หลักฐานลายลักษณ์อักษรมากๆ แล้วละก็ ผมว่ามันข้ามขอบเขตกว้างขวางเหลือเกิน... พระธาตุเมืองนครศรีธรรมราชก็นับถือกันมาตั้งแต่ชุมชนพรตถึงสงขลา มันเป็นขอบเขตที่กว้างขวาง เพราะว่าสิ่งเหล่านั้นมันสัมพันธ์กับชนชั้นนำเสมอ ไม่ว่าวรรณกรรมลายลักษณ์อักษรก็ตาม ไม่ว่าจะเป็นพระธาตุก็ตามเราจะมองไม่ค่อยจะลึกมาถึงท้องถิ่น...” (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2531: 225)

สำหรับในส่วน of อาจารย์ธิดา สาระยา ก็ได้รับการวิจารณ์จากอาจารย์กาญจนา แก้วเทพ ว่า “ไม่ได้ลงไปถึงระดับมวลชนตามที่ตั้งใจไว้จริงๆ “ถึงแม้ผู้เขียนจะได้ลงจากยอดไม้ (การศึกษาประวัติศาสตร์แบบเน้นส่วนกลาง ลงมาสู่เบื้องล่างแล้ว แต่ก็ลงมาอยู่เพียงระดับโคนต้นไม้เท่านั้น ยังไม่ได้ขุดเจาะลึกลงไปถึงระดับรากเหง้า... ขอบเขตของท้องถิ่นที่ศึกษานั้น ได้ข้ามมาหยุดอยู่เพียงแค่ “หัวเมือง” ของเจ้านายและขุนนาง (ที่ไม่ต้องทำการผลิต) ที่มีได้อยู่ในส่วนกลางนั่นเอง... ไม่เห็นด้วยกับการนิยามว่า “เมือง” นั้นมีความหมายเท่ากับ “ท้องถิ่น” ในทุกกรณีไป... ผู้เขียนค่อนข้างที่จะให้ความหมายกับการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นว่าเป็นการศึกษาประวัติศาสตร์ภายใน หมายความว่าศึกษาความรู้สึกนึกคิดของประชาชนที่มีต่อสังคมแวดล้อมรอบๆ ตัว ไม่ว่าจะเป็นการรับรู้ ความเชื่อ การยอมรับหรือการปฏิเสธก็ตาม แต่ผู้วิจารณ์มีความเห็นว่า ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นนั้นสามารถทำการศึกษาได้ทั้ง 2 ระดับ ในระดับแรกคือ การศึกษาว่าได้มีเหตุการณ์อะไรเกิดขึ้นในความเป็นจริง มีอะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัยและเหตุการณ์นั้นได้

ส่งผลกระทบสืบเนื่องมาอย่างไร ส่วนในระดับที่สองก็คือ การศึกษาในลักษณะประวัติศาสตร์ภายใน ดังที่กล่าวมา” (กาญจนา แก้วเทพ, 2530: 99-101)

ในส่วนของอาจารย์ฉัตรทิพย์ นาถสุภา ซึ่งให้ความสนใจ “ท้องถิ่น” เนื่องจากเห็นว่าเป็นพื้นที่สำคัญในระบบการผลิต จึงได้ทำการศึกษาในแบบที่เรียกว่า “ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจหมู่บ้าน” ก็ได้รับการวิพากษ์วิจารณ์ในเรื่องของขอบเขตหรือ “หน่วย” ในการศึกษาเช่นเดียวกัน ดังที่ อาจารย์สุเทพ สุนทรเกสัช เห็นว่า “...ในรายงานการศึกษาเกี่ยวกับเศรษฐกิจและสังคมของภาคเหนือ (และอาจจะกล่าวรวมไปถึงภาคอื่นๆ ด้วย) ที่พิจารณาชุมชนบ้านหรือหมู่บ้านในฐานะเป็นหน่วยระดับท้องถิ่นที่มีความเพียงพอทางเศรษฐกิจ สามารถจะผลิตทุกอย่างที่จำเป็นต่อการยังชีพได้โดยไม่จำเป็นต้องพึ่งพาอาศัยชุมชนอื่นๆ ภายนอกนั้นเป็นข้อสรุปที่ไม่ควรจะยอมรับ โดยมีได้พิจารณาถึงเงื่อนไขและสภาพแวดล้อมว่ามีลักษณะเฉพาะและแตกต่างกันอย่างมากในแต่ละท้องถิ่นโดยต้องแก้ไขก่อน ดังจะเห็นได้ว่าในสภาพความเป็นจริงทางประวัติศาสตร์ของภาคเหนือบ้านหรือหมู่บ้านไม่ใช่ตัวตนที่อยู่โดดเดี่ยวและเป็นอิสระ แต่เป็นส่วนหนึ่งของโครงสร้างทางสังคมการเมืองที่เรียกว่า “เมือง” เมื่อเป็นเช่นนั้นความพอเพียงหรือไม่พอเพียงทางเศรษฐกิจและการที่จะพิจารณาว่าระบบสังคมและวัฒนธรรมท้องถิ่นพัฒนาหรือไม่เพียงใดจึงเป็นสิ่งที่ต้องพิจารณาในขอบเขตของระบบสังคมส่วนรวมที่กว้างขวางกว่าชุมชนของบ้านหรือหมู่บ้าน” (สุเทพ สุนทรเกสัช, 2540: 139-140)

จะเห็นได้ว่าความหมายและขอบเขตของประวัติศาสตร์ท้องถิ่นนั้น แม้มีความชัดเจนแล้วในระดับหนึ่งแต่ยังคงเป็นความเห็นที่หลากหลายอยู่พอสมควร กล่าวคือ ยังไม่มีความเห็นที่มีลักษณะร่วมกันอย่างเป็นเอกภาพหรือมีมาตรฐาน อันเป็นข้อตกลงที่สามารถเข้าใจร่วมกันอย่างเป็นกลางๆ ได้ “ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น” จึงสามารถมองได้จากหลายมิติหรือหลายลักษณะดังกล่าวมา ซึ่งอาจสร้างความสับสนขึ้นได้พอสมควร โดยเฉพาะอย่างยิ่งในหมู่นักเรียนประวัติศาสตร์และผู้เริ่มต้นสนใจทั่วไป

สาเหตุของความไม่ลงตัวหรือเกิดความสับสนในความหมายและขอบเขตของประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในช่วงเวลาประมาณ 2 ทศวรรษที่ผ่านมา อาจกล่าวได้ว่า เกิดจากสาเหตุ 2 ประการเป็นอย่างน้อย คือ

ประการแรก เกิดจากความเติบโตของวิชาสังคมศาสตร์ต่างๆ ที่มุ่งลงไปศึกษาเรื่องราวของท้องถิ่นมากยิ่งขึ้น สาขาวิชาที่มีบทบาทอย่างสำคัญและมีแนวการศึกษาที่ใกล้เคียงกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่นมากที่สุดคือ สาขาเศรษฐศาสตร์ที่มุ่งศึกษาประวัติศาสตร์หมู่บ้านทั้งในด้านเศรษฐกิจและวัฒนธรรม และสาขามานุษยวิทยาที่มุ่งศึกษาชุมชนหมู่บ้านและกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ซึ่งเน้นให้เห็นการเปลี่ยนแปลงในมิติประวัติศาสตร์มากยิ่งขึ้นในภายหลัง นอกจากนี้ ยังมีสาขาอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องอีกจำนวนหนึ่ง เช่น สังคมวิทยา การพัฒนาชุมชน วัฒนธรรมศึกษา ไทยคดีศึกษา ฯลฯ ซึ่งล้วนแต่ให้ความสนใจศึกษาท้องถิ่นและในภายหลังก็ให้ความสำคัญกับมิติประวัติศาสตร์ด้วยเช่นกัน

การเติบโตของสาขาวิชาดังกล่าวนี้นำมาซึ่งการศึกษาเรื่องราวของท้องถิ่นมีความลึกซึ้งเป็นอย่างมาก และต่างก็นำเอาแนวคิดทฤษฎีและมุมมองต่างๆ มาใช้ศึกษาเรื่องราวของชุมชนหมู่บ้าน เกิดองค์ความรู้ในมิติต่างๆ ที่หลากหลายทั้งในระดับเหตุการณ์ เช่น การเมือง เศรษฐกิจ สังคม และเกี่ยวกับความคิด ความรู้สึก การปรับตัวต่างๆ ซึ่งเป็นประเด็นในมิติทางวัฒนธรรม เนื้อหาอันหลากหลายเหล่านี้เมื่อศึกษาอย่างเป็นประวัติศาสตร์ และมีพื้นที่ศึกษาอยู่ใน “ท้องถิ่น” ต่างๆ แล้ว ผู้ศึกษาและ/หรือผู้อื่นก็มักจะเรียกว่าเป็นการศึกษา “ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น” ทั้งสิ้น

ความจริงการศึกษาเรื่องราวของท้องถิ่นในลักษณะดังกล่าวมานี้ แม้จะสัมพันธ์และเอื้อประโยชน์กับการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นอย่างมาก แต่ไม่ว่าจะจัดเป็น “ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น” โดยตรง เสียเลยทีเดียวนั้น ในโลกวิชาการตะวันตกที่มีความเข้มแข็งในการศึกษาเรื่องราวของประชาชนนั้น เขาสามารถแยกแยะได้ค่อนข้างจะชัดเจน ระหว่างประวัติศาสตร์ท้องถิ่น (Local History) ประวัติศาสตร์จากข้างล่าง (History from below) หรือประวัติศาสตร์ประชาชน (People's History) นอกจากนี้ยังมีประวัติศาสตร์วัฒนธรรมหรือประวัติศาสตร์ความรู้สึกนึกคิด (Cultural History, or The History of Mentalities) ประวัติศาสตร์ต่างๆ ดังกล่าวมานี้ แม้ว่าจะมีลักษณะร่วมกันอยู่ทั้งในด้านเนื้อหา วิธีการ แต่ก็ยังมีข้อแตกต่างบางอย่างที่มองเห็นได้ (ดู MacRaild M. Donald and Jeremy Black, 1997) ส่วนในสังคมไทยที่การศึกษาเรื่องราวของประชาชนเพิ่งเริ่มต้นขึ้นอย่างจริงจังเพียง 2 ทศวรรษเศษมานี้ องค์ความรู้แม้ว่าจะมีพอสมควร ดังกล่าว แต่ก็ยังไม่มีความลึกซึ้งและปริมาณเพียงพอที่จะแยกแยะลักษณะของความรู้แบบโลกตะวันตกได้ ด้วยเหตุนี้ “ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นไทย” จึงมีความหมายและขอบเขตที่คลุมในหลายลักษณะดังกล่าวนี้นั่นเอง

ประการที่สี่ เกิดจากความอ่อนแอของวิชาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเอง กล่าวคือ แม้ว่าการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นโดยนักประวัติศาสตร์จะมีมานานแล้ว และมีความเติบโตขึ้นอย่างมาก ในช่วงทศวรรษ 2520 แต่การศึกษาโดยนักประวัติศาสตร์เองนั้นไม่ค่อยมีความก้าวหน้า กล่าวคือ มักศึกษาอยู่ในแนวทางเดิมๆ และลดบทบาทลงตั้งแต่ปลายทศวรรษ 2520 เป็นต้นมา “ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น” ตั้งแต่ระยะนี้เป็นต้นไป ซึ่งเติบโตขึ้นมาโดยนักสังคมศาสตร์สาขาต่างๆ ดังกล่าว จริ่งอยู่เมื่อการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นมุ่งไปสู่ชุมชนหมู่บ้านมากยิ่งขึ้น ในช่วงหลังก็ได้มีนักประวัติศาสตร์ส่วนหนึ่งเข้าร่วมในขบวนการดังกล่าวมาอย่างต่อเนื่องยาวนานจวบจนปัจจุบัน แต่จะเห็นได้ว่าการศึกษาของนักประวัติศาสตร์เหล่านั้นก็ดำเนินอยู่ภายใต้ “ร่ม” ของนักสังคมศาสตร์ทั้งสิ้น กล่าวคือ เป็นการศึกษาโดยอาศัยกรอบของนักสังคมศาสตร์ที่ตนเองสนใจ ฉะนั้น “ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น” ที่ดูเหมือนว่าจะเฟื่องฟูขึ้นมาอีก ในช่วงกลางทศวรรษ 2530 เป็นต้นมาภายใต้เนื้อหาใหม่นั้น เป็นการผลักดันหรือพัฒนาขึ้นมาจากคนภายนอกสาขา โดยนักประวัติศาสตร์เป็นเพียง “แรงงาน” ที่คอยสนับสนุนอย่างว่าง่าย คือไม่ได้ศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่พัฒนาขึ้นมาโดยตรงจากฐานวิชาของตัวเอง แม้ว่าจะมีนักประวัติศาสตร์อาวุโสคอย

เสนอแนะแนวความคิดและมุมมองต่างๆ อยู่ตลอดมา ดังที่ได้ยกตัวอย่างมาข้างต้นแต่ก็ไม่มีผลต่อการช่วยยกระดับ หรือพัฒนาแนวคิดและวิธีการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น โดยนักเรียนประวัติศาสตร์ให้ก้าวหน้าขึ้น จนเป็นที่น่าพอใจได้

เมื่อสาขาประวัติศาสตร์เองไม่ได้พัฒนาแนวคิดแนวทาง ตลอดจนหลักการและหลักเกณฑ์ต่างๆ ขึ้นมาศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นอย่างชัดเจนดังกล่าว ฉะนั้นจึงไม่แปลกอันใดที่ผู้สนใจทั่วไปหรือแม้แต่ักเรียนประวัติศาสตร์เองในภายหลังก็จะรู้จัก “ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น” ตามที่นักสังคมศาสตร์เข้าใจ หรือนิยามความหมายเอาไว้ดังที่ยกมาเสนอข้างต้น

จากการที่ได้สำรวจและแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับความหมายและขอบเขตของประวัติศาสตร์ท้องถิ่นดังกล่าวมา ไม่ได้หมายความว่าทำให้ปฏิเสธแนวคิดและบทบาทของนักสังคมศาสตร์แต่อย่างใด หากเพียงต้องการแสดงให้เห็นว่า ถึงอย่างไรการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นไทยก็ยังไม่พัฒนาไปถึงจุดที่เป็นที่ยอมรับกันอย่างกว้างขวางจนมีหน่วยงานหรือสถาบันทางการศึกษาเปิดสอนและวิจัยทางสาขานี้กันอย่างจริงจัง กล่าวคือ มีแนวคิด แนวทาง วิธีการศึกษาที่เป็นของตัวเองจนเป็นที่รับรู้และเข้าใจร่วมกันได้ในระดับหนึ่ง ไม่ใช่ต้องรับรู้โดยผ่านสาขาวิชาอื่น ๆ ที่มีความเกี่ยวพันกันอยู่เหมือนที่เป็นเช่นในปัจจุบัน

ที่กล่าวเช่นนี้มีความหมายว่าในช่วงประมาณ 2 ทศวรรษที่ผ่านมาเราควรยกย่องถึงคุณูปการของนักสังคมศาสตร์เป็นอย่างยิ่ง ที่ผลงานและบทบาทของพวกเขาในการศึกษาเรื่องราวของท้องถิ่นได้ช่วยพัฒนาการศึกษา “ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น” ไปด้วยโดยไม่ได้ตั้งใจ เพราะในขณะที่การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นโดยนักเรียนประวัติศาสตร์ยังคงย่ำอยู่ในแนวทางเดิม ๆ และมีทำที่ว่าจะถึงทางตันนั้น นักสังคมศาสตร์ก็ได้เสนอเนื้อหาและแนวทางใหม่ ๆ ในการศึกษาเรื่องราวของท้องถิ่น แนวคิดและวิธีการศึกษาของนักสังคมศาสตร์เหล่านี้มีความแปลกใหม่และละเอียดอ่อนจนสามารถทำให้เข้าใจสังคมท้องถิ่นได้อย่าง ลึกซึ้งและรอบด้านมากยิ่งขึ้น นับเป็นการเสนอทางออกให้กับนักเรียนประวัติศาสตร์ที่จะหยิบฉวยสิ่งดังกล่าวมาประยุกต์ใช้ในการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นแนวใหม่ได้อย่างลงตัวต่อไป ดังนั้นจนถึงบัดนี้เราจึงพอจะรู้จักประวัติศาสตร์ท้องถิ่นมากยิ่งขึ้นและอาจสามารถกำหนดความหมายและขอบเขต “ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น” ได้อย่างลงตัวมากขึ้น ทั้งนี้โดยการประมวลขึ้นมาจากแนวคิดและความเห็นต่าง ๆ ของนักวิชาการสาขาต่าง ๆ ดังที่ได้กล่าวถึงไว้ข้างต้น

ความหมายและขอบเขตของประวัติศาสตร์ท้องถิ่น : ข้อเสนอในปัจจุบัน

เพื่อพิจารณาจากพื้นฐานการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในสังคมไทยและผสมผสานเข้ากับแนวความคิดและข้อวิจารณ์ต่าง ๆ ของนักประวัติศาสตร์และสังคมศาสตร์ในช่วงประมาณ 2 ทศวรรษ

ที่ผ่านมา เราจึงพอจะให้คำนิยามและกำหนดขอบเขตของการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในปัจจุบันได้ชัดเจนขึ้นดังนี้

ความหมาย

“ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น” เป็นการศึกษาเรื่องราวของสังคมหรือชุมชนที่อยู่นอกแวดวงศูนย์อำนาจทางการเมืองของรัฐ สังคมหรือชุมชนดังกล่าวควรจะศึกษาในลักษณะดังต่อไปนี้

1. แบ่งเขตการศึกษาออกเป็น “หน่วย” เฉพาะที่เหมาะสมซึ่งขึ้นอยู่กับจุดมุ่งหมายของผู้ศึกษาว่าต้องการศึกษาในระดับใด เช่น เมือง หมู่บ้าน หรือชุมชนระดับต่าง ๆ เป็นต้น “หน่วย” ทางกายภาพที่จะใช้ศึกษานับเป็นลักษณะที่สำคัญยิ่งของประวัติศาสตร์ท้องถิ่นซึ่งจะได้กล่าวถึงอย่างละเอียดในประเด็นต่อไป
2. ศึกษาประสบการณ์หรือกิจกรรมทุกด้านใน “ท้องถิ่น” ที่เป็นเขตการศึกษา ไม่ว่าจะเป็นการเมือง เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม ตลอดจนประวัติศาสตร์ความคิดความรู้สึกต่าง ๆ หรือเลือกศึกษาเรื่องหนึ่งเรื่องใดในหน่วยดังกล่าวแต่ควร โยงให้เห็นว่าประสบการณ์หรือกิจกรรมที่ตนศึกษานั้นมีความสัมพันธ์หรือเกี่ยวข้องกับบริบทด้านอื่น ๆ ที่ใกล้เคียงอย่างไร
3. ศึกษาถึงความสัมพันธ์ระหว่างหน่วยที่ใช้ศึกษากับ “ท้องถิ่น” อื่น ๆ และกับ “ศูนย์กลาง” หรือหน่วยที่ใหญ่กว่า
4. เน้นศึกษาให้เห็นถึงกระบวนการความเปลี่ยนแปลงใน “ท้องถิ่น” แบบประวัติศาสตร์ โดยให้ความสำคัญกับปัจจัยทั้งภายในและภายนอก

ขอบเขตทางด้านกายภาพและเนื้อหา

เมื่อการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นแนวใหม่มุ่งให้ความสำคัญไปที่กิจกรรมหรือประสบการณ์ต่าง ๆ ของประชาชนตาม “ท้องถิ่น” ต่าง ๆ ดังที่ได้กล่าวมา ด้วยเหตุดังนั้น การกำหนดขอบเขตทางด้านกายภาพหรือ “หน่วย” สำหรับการศึกษาจึงมีความจำเป็นในอันดับแรก ความจริงเรื่องดังกล่าวนี้ นับเป็นปัญหาหนึ่งทางการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นตลอดมาเช่นเดียวกับปัญหาอื่น ๆ แต่ผู้ศึกษามักมองไม่เห็นและไม่ให้ความสำคัญ เหตุที่เป็นดังนี้ก็เพราะว่าเมื่อมองไม่เห็นความสำคัญและความหมายที่แท้จริงของประวัติศาสตร์ท้องถิ่น จึงย่อมไม่เห็นความจำเป็นในการกำหนด “หน่วย” หรือขอบเขตทางด้านกายภาพด้วยเหตุนี้การศึกษาในช่วงแรก ๆ ซึ่งมักกำหนดเอาตามขอบเขตของจังหวัดหรืออำเภอในปัจจุบัน ซึ่งนับว่ามีปัญหาอยู่พอสมควร ทั้งนี้ก็เพราะว่าสิ่งดังกล่าวเพิ่งถูกกำหนดขึ้นมาเพื่อความสะดวกในการปกครองของกระทรวงมหาดไทยเมื่อประมาณหนึ่งร้อยปีเศษมานี้เอง การกำหนดขอบเขตเช่นนี้นับว่าไม่สอดคล้องกับพัฒนาการด้านต่าง ๆ อันเป็นวิถีชีวิตของท้องถิ่นนั้น ๆ เพราะพัฒนาการดังกล่าวในแต่ละท้องถิ่นในอดีตมักจะก้าวล้ำเขตแดนการปกครองของปัจจุบันอยู่เสมอ เหตุฉะนั้นการกำหนดขอบเขตประวัติศาสตร์

ท้องถิ่นจึงควรพิจารณาจากลักษณะของความสัมพันธ์ทางด้านสังคมวัฒนธรรมที่มีพัฒนาการอย่างต่อเนื่องยาวนานมาพอสมควร จนมองเห็นความพิเศษบางอย่างของ “ท้องถิ่น” นั้น ๆ ได้ ทั้งนี้ก็ไม่ได้หมายความว่าท้องถิ่นนั้น ๆ จะมีลักษณะเฉพาะตัวในด้านต่าง ๆ ผิดแผกออกไปจากท้องถิ่นใกล้เคียงอื่น ๆ อย่างสิ้นเชิง หากในที่นี้หมายถึงความสามารถที่จะดำรงไว้ซึ่งระบบของความสัมพันธ์ทางด้านต่าง ๆ ได้อย่างลงตัวจนก่อให้เกิดวัฒนธรรมที่โยงใยให้ผู้คนมีความสำนึกว่าเป็นคนกลุ่มเดียวกันหรือเป็นเจ้าของประวัติศาสตร์ร่วมกัน การกำหนดขอบเขตทางด้านกายภาพหรือ “หน่วย” ของการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นจึงเป็นเรื่องละเอียดอ่อนและมีความสำคัญอย่างมาก ทั้งนี้ก็เพราะเป็นการศึกษาที่มุ่งหวังจะให้เห็นลักษณะเฉพาะของระบบสังคมหน่วยย่อยต่าง ๆ ที่มีอยู่อย่างหลากหลาย ถ้าไม่สามารถเข้าถึงลักษณะดังกล่าวแล้วก็จะเห็นได้เพียงองค์ความรู้แต่ละด้านทั่ว ๆ ไปซึ่งไม่ค่อยเกิดประโยชน์มากนัก

เพื่อให้การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นครอบคลุมเรื่องราวต่าง ๆ อย่างกว้างขวางมากที่สุด ในที่นี้เราจึงสามารถแบ่งขอบเขตของการศึกษาออกได้อย่างน้อย 2 ส่วนคือ

1. การศึกษาประวัติศาสตร์เมือง
2. การศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชน

การศึกษาประวัติศาสตร์เมืองเป็นหน่วยการศึกษาที่ยึดถือกันมานานแล้ว โดยเมืองในที่นี้หมายถึงเมืองในสมัยจารีตที่อาจพัฒนามาจากชุมชนโบราณหรือเมืองที่สร้างขึ้นภายหลังในสมัยที่รัฐไทยเริ่มตั้งศูนย์กลางอำนาจขึ้นมาในบริเวณลุ่มน้ำเจ้าพระยาตอนล่างอย่างน้อยตั้งแต่ประมาณพุทธศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมา เมืองต่าง ๆ ที่อยู่ภายใต้การปกครองหรือตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของ “ศูนย์กลาง” จึงมีฐานะเป็น “ท้องถิ่น” หนึ่ง แม้ว่าแต่เดิมนั้นอาจเคยเป็นศูนย์กลางมาก่อนก็ตาม ตัวอย่างเช่น “นครศรีธรรมราช” เคยเป็น “ศูนย์กลาง” สำคัญแห่งหนึ่งในภาคใต้ ครั้นตั้งแต่ประมาณพุทธศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมา “นครศรีธรรมราช” ได้ยอมรับอำนาจของ “ศูนย์กลาง” ในบริเวณลุ่มน้ำเจ้าพระยา ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา “นครศรีธรรมราช” จึงมีฐานะเป็น “ท้องถิ่น” หนึ่งของรัฐไทยเช่นเดียวกับหัวเมืองน้อยใหญ่อื่น ๆ ในพระราชอาณาจักร

ดูเหมือนจะเป็นการง่ายที่กำหนดเมืองเป็นหน่วยของการศึกษา เพราะเมืองต่าง ๆ ทั้งสมัยเก่าและใหม่ต่างมีร่องรอยและตัวตนอยู่อย่างชัดเจน การศึกษาเรื่องราวของเมืองจึงเป็นที่นิยมนักมากโดยเฉพาะอย่างยิ่งเมืองในสมัยเก่าที่เป็นอดีตของจังหวัดต่าง ๆ ในปัจจุบัน อย่างไรก็ตาม การที่เราใช้เมืองเป็นหน่วยหรือขอบเขตทางด้านกายภาพนั้นไม่ได้หมายถึงแต่เพียงว่าศึกษาเฉพาะในเขตกำแพงเมืองหรือเฉพาะบริเวณตัวจังหวัดแต่อย่างใด หากเราเลือกเมืองเป็นหน่วยการศึกษาก็เพื่อเป็น “หมุด” สำหรับเริ่มต้น หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือเลือก “ศูนย์กลาง” ในท้องถิ่นขึ้นเพื่อทำความเข้าใจสังคมของเมืองนั้น ๆ ซึ่งเมืองดังกล่าวย่อมสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับบริเวรรอบนอกในด้านต่าง ๆ อยู่ด้วย เพราะเมืองจะต้องมีการผลิตและ

ต้องการกำลังคนเพื่อใช้ในกิจกรรมต่าง ๆ ฉะนั้นขอบเขตของเมืองที่ใช้เป็นหน่วยในการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นจึงมีความยืดหยุ่นพอสมควร ขึ้นอยู่กับเนื้อหาที่เราต้องการอยากรู้เป็นตัวกำหนดสำคัญ แต่เดิมนั้นการศึกษาเรื่องราวของเมืองจะเน้นอยู่ที่บทบาทของผู้นำในอดีตและ/หรือเป็นพัฒนาการของตัวจังหวัดโดยละเลยมิติทางด้านเศรษฐกิจสังคมและอื่น ๆ การศึกษาแบบเดิมจึงไม่ได้เผยให้เห็นตัวตนหรือ “ขอบเขต” ที่แท้จริงของเมืองต่าง ๆ ได้ ในปัจจุบันการศึกษาเรื่องราวของเมืองก็ยังคงมีความสำคัญและจำเป็นในการเข้าใจสังคมไทย เมืองจึงเป็น “หน่วย” วิเคราะห์ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่ยังคงทันสมัย หากเพียงแต่เราควรให้ความสำคัญกับเนื้อหาอื่น ๆ ควบคู่ไปกับประเด็นทางด้านการเมืองที่นิยมทำกัน

ส่วนประเด็นเนื้อหาที่ควรให้ความสนใจเพิ่มขึ้นในการศึกษาเมืองยุคเก่าก็คือมิติทางด้านเศรษฐกิจและวัฒนธรรม ซึ่งเท่าที่ผ่านมายังให้ความสนใจกันน้อยแม้ว่าจะมีหลักฐานอยู่พอสมควรก็ตาม สำหรับการศึกษาเรื่องราวของเมืองสมัยใหม่นั้นก็ยังทำกันน้อยเมื่อเทียบกับการศึกษาเมืองยุคแรก ทั้ง ๆ ที่เรื่องราวของเมืองสมัยหลังเป็นสิ่งที่น่าสนใจเป็นอย่างยิ่ง และมีหลักฐานเพียงพอที่จะสามารถทำให้มองเห็นกิจกรรมด้านต่าง ๆ อย่างรอบด้านและมีชีวิตชีวามากขึ้น

การศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนท้องถิ่น การศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนในฐานะเป็นประวัติศาสตร์ท้องถิ่นนับว่าเป็นเนื้อหาหรือประเด็นใหม่ในสังคมไทยดังกล่าวมาแล้วข้างต้น การกำหนดขอบเขตทางด้านกายภาพของชุมชนขึ้นมาเพื่อเป็นหน่วยในการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นนั้นทำได้ยากกว่าการศึกษาเรื่องราวของเมืองในประเด็นแรก เพราะชุมชนท้องถิ่นมีกระจายอยู่ทั่วไปและมีขอบเขตข้ามพรมแดนตำบล อำเภอ และจังหวัดในปัจจุบัน นอกจากนี้ชุมชนดังกล่าวถ้ามองจากปัจจุบันแล้วก็มีลักษณะภายนอกที่ใกล้เคียงกันจนไม่อาจแยกออกเป็น “ท้องถิ่น” อย่างเอกเทศได้ อย่างไรก็ตามถ้าเราพิจารณาจากลักษณะของระบบความสัมพันธ์ทางสังคมและวัฒนธรรมในอดีตก็จะพบว่าสามารถกำหนดขอบเขตทางกายภาพของชุมชนท้องถิ่นได้ในระดับหนึ่ง ซึ่งมีอาณาบริเวณที่กว้างขวางพอสมควร ตลอดจนได้ครอบคลุมทั้ง “พื้นที่” และวิถีชีวิตผู้คนไว้จำนวนมากและหลากหลาย “ท้องถิ่น” ดังกล่าวจึงเป็นเรื่องที่ซับซ้อนและอาจใช้เวลาในการลงไปทำความเข้าใจ โดยอาจเริ่มจากระดับจุลภาคที่เป็นหมู่บ้านหรือชุมชนเล็ก ๆ จากนั้นจึงมองหาความสัมพันธ์ของชุมชนในด้านต่าง ๆ และในที่สุดก็จะสามารถกำหนดขอบเขตของชุมชนในระดับ “ท้องถิ่น” ได้ โดยลักษณะดังกล่าวนี้ การศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนท้องถิ่นจึงสามารถกำหนดขอบเขตทางด้านกายภาพ หรือ “หน่วย” การศึกษาได้อย่างน้อย 3 ระดับด้วยกันคือ

1. ระดับบ้านหรือหมู่บ้าน
2. ระดับชุมชน
3. ระดับเครือข่ายชุมชนท้องถิ่น

การศึกษาระดับบ้านหรือหมู่บ้าน นับเป็น “หน่วย” การศึกษาระดับที่เล็กที่สุด บ้านหรือหมู่บ้านคือรากฐานอันเก่าแก่ของสังคมที่มีมาโดยธรรมชาติอยู่แล้ว การตั้งบ้านเรือนของผู้คนในอดีตนั้นย่อมรวมกันเป็นหมู่เครือญาติและมิตรสหายซึ่งตั้งอยู่บนพื้นฐานของความสัมพันธ์ของผู้คนที่มีความใกล้ชิด การตั้งบ้านเรือนอยู่ด้วยกันนี้จึงย่อมมีการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ร่วมกันซึ่งก็คือกิจกรรมในการดำรงชีวิต มีระบบความสัมพันธ์แบบครอบครัว เครือญาติ มีการแลกเปลี่ยน พึ่งพา รวมทั้งความขัดแย้งต่าง ๆ หมู่บ้านจึงเริ่มต้นจากครอบครัว เครือญาติที่อยู่อาศัยกันมานานหลายชั่วอายุคน ซึ่งคนในหมู่บ้านก็เป็นญาติพี่น้องหรือเกี่ยวดองกันทั้งสิ้น ภายหลังเมื่อมีคนอื่นเข้ามาอยู่ในหมู่บ้านด้วย และหากหมู่บ้านมีคนอยู่กันมากขึ้นก็เกิดหมู่บ้านใหม่แยกจากบ้านเก่าออกไป เป็นชุมชนขนาดใหญ่ขึ้นมา (ดู ปาริชาติ วลัยเสถียร, 2543 : 1-5)

สำหรับเนื้อหาที่จะศึกษาได้ในระดับนี้จะเป็นเรื่องราวของประวัติศาสตร์ครอบครัวหรือหมู่บ้านที่มีรายละเอียดเกี่ยวกับ การอพยพโยกย้าย การตั้งถิ่นฐาน สายสัมพันธ์ของเครือญาติ การทำมาหากิน ตลอดจนปัญหาและอุปสรรคในการดำเนินชีวิต ฯลฯ การศึกษาประวัติศาสตร์ในระดับบ้านหรือหมู่บ้านดังกล่าวนี้ นับเป็นสิ่งที่อยู่ใกล้ตัวและเหมาะสมที่จะใช้เป็น “หน่วย” ในการเริ่มต้นศึกษา

การศึกษาระดับชุมชน เป็นหน่วยการศึกษขนาดกลางที่ประกอบด้วยเครือข่ายหลาย ๆ หมู่บ้านรวมกันหลาย ๆ หมู่บ้านดังกล่าวนี้มักจะตั้งถิ่นฐานอยู่ในสภาพแวดล้อมหรือระบบนิเวศเดียวกัน จึงมีการทำมาหากินหรือประกอบอาชีพเดียวกันเป็นส่วนใหญ่ เช่น ชุมชนชาวนา ชุมชนชาวประมง ชุมชนในเขตป่าเขา หรือชุมชนในเขตป่าพรุ เป็นต้น นอกจากนี้การศึกษาในระดับดังกล่าวก็ยังหมายรวมไปถึงชุมชนที่มีศูนย์กลางระดับ “ย่าน” หรือ “ตลาด” ที่ตั้งอยู่ในเมืองขนาดใหญ่ และชุมชนที่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์อีกด้วย การศึกษาในระดับชุมชนที่มีขอบเขตไม่กว้างขวางมากนักดังกล่าวนับว่าเป็นสิ่งที่น่าสนใจและมีความเป็นไปได้มาก โดยเฉพาะสำหรับเป็นหลักสูตรท้องถิ่นในโรงเรียนระดับมัธยมศึกษาที่ยังขาดในมิติประวัติศาสตร์อยู่เป็นอันมาก สำหรับเนื้อหาที่ควรศึกษาในระดับนี้จะประกอบไปด้วยเรื่องการจัดตั้งถิ่นฐาน การทำมาหากิน ซึ่งถือเป็นหัวใจหลักของการศึกษา เพราะเรื่องดังกล่าวจะโยงไปสู่การใช้ทรัพยากรที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ทางด้านสังคม สิทธิชุมชน อำนาจและภูมิปัญญาต่าง ๆ นอกจากนี้ก็ยังสามารถศึกษาทางด้านความคิด และความรู้ที่ประชาชนมีต่อความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ อันกระทบถึงชีวิตของพวกเขาได้อีกด้วย

ดังได้กล่าวแล้วว่า การศึกษาประวัติศาสตร์ระดับชุมชนนี้เป็นการศึกษาในพื้นที่ไม่กว้างขวางมากนัก จึงมีความเป็นไปได้ที่จะศึกษาให้เห็นถึงประสบการณ์หรือกิจกรรมในทุกด้าน ๆ ของประชาชนอย่างเป็นองค์รวม (holistic) ซึ่งถ้าเป็นดังนี้แล้วก็จะทำให้เราสามารถมองเห็นและเข้าใจวิถีชีวิตของ

ประชาชนในแต่ละ “ท้องถิ่น” ที่หลากหลายได้อย่างลึกซึ้งและรอบด้าน อันเป็นเป้าหมายหรือหัวใจของการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นอย่างแท้จริง

การศึกษาระดับเครือข่ายชุมชนท้องถิ่น นับเป็นการศึกษาในขอบเขตหรือ “หน่วย” ที่ใหญ่ที่สุด “หน่วย” การศึกษาในระดับนี้พิจารณาจากเครือข่ายของหลาย ๆ ชุมชนที่มีความสัมพันธ์และพึ่งพาอาศัยกันทางด้านเศรษฐกิจอันเป็นพื้นฐานสำคัญในการดำรงชีวิต จนเกิดเป็นระบบความสัมพันธ์ทางสังคมที่ลงตัวและ “พอเพียง” ในระดับหนึ่งแม้ว่าจะไม่สมบูรณ์ร้อยเปอร์เซ็นต์ก็ตาม ด้วยเหตุนี้ ภายในระบบเครือข่ายชุมชนท้องถิ่นหรือ “หน่วย” การศึกษาดังกล่าวจึงจะประกอบไปด้วยชุมชนที่มีความแตกต่างหลากหลายทางด้านสภาพแวดล้อมหรือระบบนิเวศอันจะเป็นพื้นฐานต่อการผลิตในแต่ละชุมชน และด้วยเหตุนี้เองจึงทำให้ชุมชนต่างก็พึ่งพาอาศัยแลกเปลี่ยนทางด้านเศรษฐกิจซึ่งกันและกัน เช่น ชุมชนชาวประมงแลกเปลี่ยนกับชุมชนชาวนา ชุมชนชาวนาแลกเปลี่ยนกับชุมชนในบริเวณป่าเขา เป็นต้น ขณะเดียวกันภายในเครือข่ายชุมชนท้องถิ่นก็อาจจะเกิดชุมชนขนาดใหญ่ที่พัฒนาขึ้นมาเป็น “เมือง” สมัยใหม่ได้ และด้วยคุณภาพของความสัมพันธ์ดังกล่าวนี้เองที่จะทำให้เกิดการสร้างสรรคทางด้านสังคม วัฒนธรรม ประเพณีต่าง ๆ จนมีลักษณะที่เป็นของท้องถิ่นนั้น หรือแม้จะมีวัฒนธรรมร่วมกับ “ท้องถิ่น” อื่น ๆ แต่ก็จะมีรายละเอียดบางอย่างแตกต่างกันในแต่ละถิ่น จนกลายเป็น “อัตลักษณ์” เฉพาะตัว ทั้งนี้ ย่อมขึ้นอยู่กับสภาพแวดล้อมและบริบทด้านต่าง ๆ ดังกล่าว

จากความหมายดังกล่าวมานี้ “หน่วย” ของการศึกษาในระดับเครือข่ายชุมชนท้องถิ่นจึงมีขอบเขตที่กว้างใหญ่พอสมควร เช่น บริเวณลุ่มน้ำ หุบเขา หรืออาจเป็นระดับที่เรียกว่าอนุภูมิภาคก็ได้ ทั้งนี้การกำหนดขอบเขตดังกล่าวก็โดยอาศัยจากฐานของระบบความสัมพันธ์ทางด้านสังคมและวัฒนธรรมดังกล่าวมาแล้ว และข้อที่ควรคำนึงเป็นอย่างยิ่งก็คือ “หน่วย” หรือขอบเขตดังกล่าวนี้นอกจากจะมีความสัมพันธ์กับ “ท้องถิ่น” อื่น ๆ แล้วก็ยังไม่ใช่เป็นสิ่งซึ่งหยุดนิ่งตายตัว หากแต่มีความยืดหยุ่นหรือเคลื่อนไหวอยู่ในแต่ละช่วงเวลาเช่นเดียวกัน เช่นในช่วงเวลาหนึ่งเครือข่ายชุมชนอาจอยู่ในพื้นที่ไม่กว้างใหญ่มากนักครั้นเวลาต่อมาเครือข่ายดังกล่าวอาจขยายใหญ่มากขึ้นหรือเป็นในลักษณะที่หดยุบเข้ามา ซึ่งย่อมขึ้นอยู่กับปัจจัยและเงื่อนไขอันสลับซับซ้อนในแต่ละช่วงเวลา และด้วยเหตุนี้เองการค้นหาลักษณะหรือ “หน่วย” ของการศึกษาในระดับนี้ ผู้ศึกษาจึงจะต้องลงไปทำความรู้จักกับชุมชนอย่างละเอียดในระดับหนึ่งก่อน จากนั้น “หน่วย” การศึกษาจึงจะเริ่มปรากฏให้เห็นแต่ก็อาจเป็นภาพราง ๆ ซึ่งผู้ศึกษาจะต้องเชื่อมโยงและค้นหาต่อไปจนมองเห็น “ระบบความสัมพันธ์” ที่ชัดเจนขึ้นเป็นลำดับ

สำหรับด้านเนื้อหานั้น เนื่องจากเป็นหน่วยวิเคราะห์ที่กว้างใหญ่และประกอบไปด้วยชุมชนที่มีความแตกต่างหลากหลายที่ต้องพึ่งพาอาศัยดังกล่าว ด้วยเหตุนี้การศึกษาให้เห็นเป็นภาพรวมทั้งหมดดังเช่น

กรณีของชุมชนหนึ่งชุมชนใดดังที่กล่าวมาข้างต้นจึงเป็นสิ่งที่ทำได้ยากกว่า เพราะต้องใช้เวลาและความพยายามอย่างมาก อย่างไรก็ตามการศึกษาในระดับเครือข่ายชุมชนท้องถิ่นนี้ เราอาจเริ่มต้นจากเรื่องหนึ่งเรื่องใดที่ผู้ศึกษามีความถนัดก็ได้ แต่ต้องมองทั้งระบบของ “หน่วย” ที่ศึกษา เช่น ระบบการเมือง ระบบเศรษฐกิจ ระบบสังคมวัฒนธรรม ระบบความคิด ระบบนิเวศน์ หรือศึกษาพัฒนาการของ “เมือง” ในท้องถิ่นดังกล่าวก็ได้ แต่ทั้งนี้ผู้ศึกษาก็ควรคำนึงอยู่ตลอดเวลาว่า “แม้เราจะแยก “ระบบ” ของการจัดตั้งออกเป็นส่วน ๆ แต่ในความเป็นจริงแล้วไม่ว่าเศรษฐกิจ สังคม การเมือง ศาสนา ฯลฯ ก็ล้วนมีความสัมพันธ์กันเองอย่างแนบแน่น คำถามอาจเจาะลึกไปที่บางด้านของการจัดตั้ง แต่กิจกรรมที่ตนศึกษานั้นไม่ได้เกิดขึ้นโดด ๆ แต่เกิดขึ้นท่ามกลางบริบทของกิจกรรมด้านอื่น ๆ ตลอดเวลา” (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2530 : 4-5)

การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในระดับเครือข่ายชุมชนที่มีขอบเขตทางกายภาพหรือ “หน่วย” ที่กว้างขวางดังกล่าวมานี้ ถ้าสามารถเชื่อมโยงกิจกรรมหรือประสบการณ์ทุกด้านของประชาชนใน “ท้องถิ่น” ให้เห็นเป็นประวัติศาสตร์เชื่อมโยงกิจกรรมหรือประสบการณ์ทุกด้านของประชาชนใน “ท้องถิ่น” ให้เห็นเป็นประวัติศาสตร์ทั้งหมด (total history) ได้แล้วก็จะทำให้เกิดเป็นองค์ความรู้ที่มีเนื้อหามันสามารถ “สื่อสาร” กับผู้คนทั้งใน “ท้องถิ่น” และสังคมทั่วไปได้อย่างทรงพลังดังที่ได้กล่าวแล้ว และประวัติศาสตร์แบบนี้จะเป็นประโยชน์และรับใช้ชีวิตของประชาชนส่วนใหญ่ได้อย่างแท้จริง

อนึ่ง เนื่องจากการศึกษา “ประวัติศาสตร์ประชาชน” ในประเทศไทยยังทำกันน้อย ฉะนั้นจึงยังไม่สามารถแยกงานที่เป็น “ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น” ออกจากงานที่ศึกษาประวัติศาสตร์ประชาชนในลักษณะอื่น ๆ ได้อย่างชัดเจน ด้วยเหตุนี้เอง เราจึงอาจพออนุโลมงานที่ศึกษาบทบาทเฉพาะเรื่องของประชาชนใน “ท้องถิ่น” ต่าง ๆ ว่าเป็น “ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น” ด้วย เช่นงานศึกษาเกี่ยวกับเศรษฐกิจของหมู่บ้านในระดับภูมิภาค หรือประเด็นทางด้านวัฒนธรรมที่มีเครือข่ายเชื่อมโยงกว้างไกลกว่าด้านอื่น ๆ การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในลักษณะนี้จึงไม่ได้มีจุดมุ่งหมายที่จะเข้าใจตัวตนของสังคมในขอบเขตหรือหน่วยที่เฉพาะเจาะจงลงไปเหมือนกับการศึกษาประวัติศาสตร์เมือง หรือชุมชนท้องถิ่น หากมุ่งเข้าใจกิจกรรมหรือบทบาทเฉพาะด้านของประชาชนเป็นหลัก เหตุฉะนั้นขอบเขตทางด้านกายภาพหรือ “หน่วย” ของการศึกษาจึงไม่แน่นอน ขึ้นอยู่กับเรื่องหรือกิจกรรมที่ต้องการศึกษาซึ่งอาจข้ามพรมแดนของประเทศและภูมิภาคได้ เช่น การค้าวัวต่าง ๆ ในบริเวณภาคเหนือที่ข้ามพรมแดนไปยัง พม่า ลาว และภาคกลางของไทย หรือกรณีของพ่อค้าชาวมลายูในบริเวณอ่าวไทย เป็นต้น

การศึกษา “ประวัติศาสตร์ประชาชน” ดังกล่าวนี้อาจสามารถทำได้อย่างมีประสิทธิภาพแล้วก็จะเผยให้เห็นวิถีชีวิตของประชาชนตาม “ท้องถิ่น” ต่าง ๆ ในอีกมิติหนึ่งที่น่าสนใจ ซึ่งเป็นภาพความ

เคลื่อนไหว ต่อสู้ดิ้นรน การเผชิญปัญหา จินตนาการและชตากรรมต่าง ๆ ซึ่งช่วยเปิด “พื้นที่” ให้ประชาชนได้มีประวัติศาสตร์ในอีกทางหนึ่ง การเสนอภาพวิถีชีวิตของประชาชนธรรมดาสามัญเช่นนี้จึงมีลักษณะร่วมกับอุดมการณ์ของการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น หากมีจุดต่างในเรื่องของขอบเขตทางด้านกายภาพหรือ “หน่วย” การศึกษาที่ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นให้ความสำคัญเป็นอันดับแรกเท่านั้น

แนวทางและวิธีการศึกษา : กรณีประวัติศาสตร์ชุมชนท้องถิ่น

หลังจากเราได้เข้าใจความหมายและรู้จักขอบเขตของประวัติศาสตร์ท้องถิ่นแล้ว ขั้นตอนต่อไปก็คือการศึกษาเรื่องราวของสังคมหรือชุมชนที่เราต้องการจะรู้จักเหล่านั้น สังคมหรือชุมชนใน “ท้องถิ่น” ดังกล่าวแน่นอนว่าก็คือพัฒนาการของผู้คนที่มีชีวิตอยู่ในอดีตซึ่งครอบคลุมกิจกรรมในทุกด้านที่พวกเขาได้ร่วมปฏิบัติสืบต่อกันมาใน “ท้องถิ่น” หนึ่ง ๆ และได้คลี่คลายมาเป็นสังคมในปัจจุบันที่มีความแตกต่างหลากหลาย กิจกรรมหรือปฏิบัติการต่าง ๆ ดังกล่าวไม่ว่าจะเป็นทางด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคมหรือวัฒนธรรม ก็ล้วนเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นและจบสิ้นไปแล้วในหลายห้วงเวลาอันซับซ้อน นักเรียนประวัติศาสตร์มีหน้าที่จะต้องศึกษาค้นคว้า สืบสวน อธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมที่สับสนไว้ ระเบียบให้เป็นที่เข้าใจจากร่องรอยในหลักฐานต่าง ๆ ที่หลงเหลืออยู่ ทั้งนี้ก็เพื่อไปสู่เป้าหมายสำคัญก็คือการเข้าใจพัฒนาการของสังคมท้องถิ่นในอดีตอันจะเป็นฐานความรู้สำคัญในการเข้าใจปรากฏการณ์ในปัจจุบัน

การที่จะไปสู่ความรู้ดังกล่าวได้จึงจะต้องอาศัยแนวทางและวิธีการศึกษาตลอดจนแนวคิดต่าง ๆ เป็นเครื่องมือ เพราะมีเช่นนั้นแล้วก็จะทำให้เราขาดทิศทางการศึกษาซึ่งในที่สุดก็อาจเป็นเพียงการรวบรวมข้อมูลที่สะเปะสะปะเท่านั้น ซึ่งไม่แตกต่างจากการเก็บของเก่ามารวบรวมไว้ในห้อง ไม่เห็นชีวิตของผู้คนที่โลดแล่นอยู่ในประวัติศาสตร์ที่เคลื่อนไหวอย่างมีพลังอยู่ตลอดเวลา ทั้งยังมีความหมายอย่างยิ่งต่อสำนึกของผู้คนในปัจจุบัน

การทำความเข้าใจในเรื่องแนวทางและวิธีการศึกษาจึงมีความจำเป็น ซึ่งในส่วนนี้จะได้กล่าวถึงสาระใน 3 ประเด็นสำคัญที่เกี่ยวข้องกัน คือ

1. การศึกษาในมิติทางประวัติศาสตร์
2. แนวทางในการวิเคราะห์
3. หลักฐาน

การศึกษาในมิติทางประวัติศาสตร์

การศึกษาในมิติทางประวัติศาสตร์หรือการศึกษาแบบประวัติศาสตร์ นับเป็นสิ่งที่ผู้ศึกษาเข้าใจกันอยู่แล้วว่าเป็นการศึกษาเรื่องราวในอดีต อย่างไรก็ตามในที่นี้ก็เพียงแต่ต้องการกล่าวย้ำให้เห็นว่าการศึกษาแบบประวัติศาสตร์นั้นไม่ได้หมายถึงอดีตอย่างลอย ๆ ซึ่งเป็นเรื่องราวที่เกิดขึ้นและจบไปแล้วเท่านั้น หากประวัติศาสตร์สนใจที่จะศึกษาเรื่องราวของอดีตในมิติของ “เวลา” และการคลี่คลายเปลี่ยนแปลงของสังคมในอดีตดังกล่าว

ในกรณีที่เรากำลังต้องการศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนท้องถิ่น ไม่ว่าจะเป็นระดับใดดังที่กล่าวมาข้างต้น ย่อมหมายถึงเป็นการศึกษาพฤติกรรมทางสังคมของผู้คนใน “ท้องถิ่น” นั้น ๆ ในแต่ละช่วงเวลา หรือยุคสมัยว่าพวกเขาเหล่านั้นมีประสบการณ์ทางชีวิตอย่างไร พฤติกรรมทางสังคมที่แสดงออกมามีความสอดคล้องถึงความสัมพันธ์เชิงตอบโต้กันระหว่างผู้คนกับบริบททางสังคมในช่วงเวลาหนึ่ง ๆ (หรือเรียกว่ายุคหนึ่งก็ได้) กล่าวคือชีวิตของผู้คนตามท้องถิ่นต่าง ๆ ในอดีตนั้นล้วนได้ผ่านประสบการณ์การต่อสู้อันมีทั้งความสำเร็จและล้มเหลวมาทุกยุคทุกสมัย ซึ่งทั้งหมดล้วนขึ้นอยู่กับปัจจัยทั้งภายในและภายนอกเข้ามาเป็นเงื่อนไขกำหนดพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ ซึ่งในแต่ละ “ท้องถิ่น” นั้นมีขั้นตอนของการเปลี่ยนแปลงหรือคลี่คลายไม่เหมือนกัน ทั้งนี้ย่อมขึ้นอยู่กับผลของปฏิกิริยาของผู้คนกับปัจจัยต่าง ๆ ดังกล่าว เหตุฉะนั้นการศึกษาแบบประวัติศาสตร์จึงมีลักษณะที่คำนึงถึงบริบทในแต่ละช่วงเวลาเป็นสำคัญ

การศึกษาแบบประวัติศาสตร์ซึ่งไม่ใช่เป็นการรวบรวมอดีตว่ามีอะไรเกิดขึ้นมาบ้างเมื่อใดเท่านั้น แต่มีจุดมุ่งหมายสำคัญอยู่ที่การอธิบายพฤติกรรมของผู้คนว่าในแต่ละช่วงเวลานั้นพวกเขามีวิถีชีวิตอย่างไร และได้มีพัฒนาการหรือเปลี่ยนแปลงคลี่คลายต่อมาอย่างไร ซึ่งทั้งหมดก็เพื่อนำไปสู่ความเข้าใจในสังคมอย่างลึกซึ้งมากที่สุด กล่าวเฉพาะสังคมใน “ท้องถิ่น” หนึ่ง ๆ แล้วการศึกษาแบบประวัติศาสตร์จะทำให้เราเห็นพัฒนาการของวิถีชีวิตในแต่ละช่วงเวลาที่ชาวบ้านได้ผ่านประสบการณ์อะไร มีความรู้หรือภูมิปัญญาอะไรบ้างในการต่อสู้หรือแก้ปัญหาต่าง ๆ ภายใต้บริบทของสังคมยุคหนึ่ง ๆ นอกจากนี้ก็ยังจะได้รู้ถึงข้อจำกัดและศักยภาพต่าง ๆ ที่จะทำให้ประชาชนในท้องถิ่นได้เข้าใจตัวเอง เก็บเกี่ยวความรู้ต่าง ๆ มาพัฒนาชุมชนได้ในเวลาต่อมา เป็นต้น การศึกษาที่แสดงให้เห็นกระบวนการคลี่คลายของสังคมหรือชุมชนที่มีพลวัตหรือพัฒนาการอย่างชัดเจนแบบประวัติศาสตร์เท่านั้นที่จะทำให้เรารู้จักสังคมอย่างทะลุปรุโปร่งซึ่งจะนำไปสู่องค์ความรู้ที่ให้ปัญญาและมองเห็นอดีตได้ว่าควรจะนำไปประยุกต์ใช้กับอนาคตอย่างไร ด้วยเหตุดังนั้น การศึกษาแบบประวัติศาสตร์จึงให้ความสำคัญกับการเปลี่ยนแปลงในช่วงเวลาต่าง ๆ เป็นอันมาก กล่าวในส่วนของการศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนท้องถิ่นนั้น การแบ่งช่วงเวลาหรือยุคต่าง ๆ ที่ถือว่าเป็นเรื่องสำคัญ ก็นับเป็นปัญหาหรือประเด็นถกเถียงกันมา เช่นเดียวกับกรณีเรื่องกำหนดขอบเขตทางด้านกายภาพดังกล่าวข้างต้น

ในการศึกษาประวัติศาสตร์แห่งชาติ ซึ่งมีขอบเขตทางด้านกายภาพอยู่อย่างแน่นอนแล้วว่าเป็นการศึกษาดินแดนในบริเวณรัฐชาติปัจจุบัน การแบ่งยุคสมัยประวัติศาสตร์ที่ทำการมาและยึดถืออย่างเหนียวแน่นก็คือการแบ่งยุคสมัยตามการเกิดและล่มสลายของศูนย์กลางอำนาจรัฐ คือ สุโขทัย อยุธยา ธนบุรี รัตนโกสินทร์ การแบ่งเช่นนี้แม้ว่าจะยึดถืออยู่บ้างในหมู่นักประวัติศาสตร์รุ่นหลัง ๆ เพราะเห็นว่าเป็นการแบ่งตามประวัติศาสตร์ผู้นำโดยไม่คำนึงว่าการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวมีผลกระทบต่อชีวิตของผู้คนส่วนใหญ่ในทางเศรษฐกิจสังคมโดยรวมอย่างไร จึงไม่แปลกอันใดที่จะพบว่าในภายหลังเมื่อการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยได้ก้าวหน้าไปสู่ด้านเศรษฐกิจสังคมมากขึ้น การแบ่งยุคดังกล่าวก็ได้

คลี่คลายไปมาก ทั้งในส่วนของการแบ่งยุคย่อย ๆ เพื่อการอธิบายอย่างเฉพาะเจาะจง และการขยายยุคให้ยาวนานขึ้นเพื่ออธิบายการเปลี่ยนแปลงในเชิงโครงสร้างของสังคมแทนประวัติศาสตร์ที่เน้นผู้นำแบบเก่า

ในส่วนของการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นแบบเดิมที่ยึดเอาขอบเขตของจังหวัดหรืออำเภอเป็นหน่วยในการศึกษาก็มักนิยมแบ่งช่วงเวลาของการเปลี่ยนแปลงโดยอาศัยเกณฑ์แบบเดียวกับการศึกษาประวัติศาสตร์ชาติดังกล่าวข้างต้น การแบ่งช่วงเวลาในลักษณะนี้นับว่าเป็นสิ่งที่ล้าสมัยไปแล้วเมื่อการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นได้พัฒนามาสู่ขอบเขตและเนื้อหาใหม่ที่เรากำลังพิจารณากันอยู่นี้ การแบ่งช่วงเวลาหรือยุคของประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในปัจจุบันจะให้ความสำคัญไปที่การเปลี่ยนแปลงที่มีผลกระทบต่อชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คนจำนวนมากใน “ท้องถิ่น” หนึ่ง ๆ ไม่ใช่แบ่งตามเกณฑ์การเปลี่ยนแปลงในสถานภาพทางการเมืองของผู้นำเช่นดังที่เคยนิยมกระทำกันมา การเปลี่ยนแปลงในเรื่องของ “เวลา” ดังกล่าวนี้นี้ก็โดยอาศัยเหตุปัจจัยที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวทั้งภายในและภายนอกประกอบกัน ซึ่งเป็นหน้าที่ของนักเรียนประวัติศาสตร์ท้องถิ่นจะต้องลงไปค้นหาและกำหนดขึ้นมาโดยในแต่ละ “ท้องถิ่น” ย่อมแตกต่างกันไปตามปัจจัยที่เข้ามากำหนดและที่มีอยู่ในตัวเอง

การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในช่วงหลัง ๆ ที่ให้ความสนใจในเรื่องราวของชุมชนมากยิ่งขึ้นนั้น เป็นที่น่าสังเกตว่างานจำนวนมากก็ยังให้ความสำคัญกับเหตุการณ์ในระดับชาติมาเป็นตัวกำหนดความเปลี่ยนแปลงมากเกินไป กล่าวคือแบ่งยุคสมัยต่าง ๆ ไปตามเหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นในศูนย์กลาง เช่น การปฏิรูปการปกครองในสมัยรัชกาลที่ 5 การเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 หรือการเริ่มแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติในปี พ.ศ. 2534 เป็นต้น การแบ่งยุคของประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในลักษณะนี้นับว่ามีปัญหาอยู่ไม่น้อยเช่นเดียวกับการแบ่งยุคในประวัติศาสตร์ท้องถิ่นแบบเก่าที่กล่าวแล้ว

การกล่าวเช่นนี้ไม่ได้หมายความว่าเราจะปฏิเสธปัจจัยภายนอกเหล่านั้น ในทางตรงกันข้ามจะต้องพิจารณาเหตุการณ์ดังกล่าวเป็นพิเศษว่ามีผลกระทบต่อวิถีชีวิตของผู้คนตาม “ท้องถิ่น” ต่าง ๆ อย่างไร ซึ่งก็เป็นความจริงอย่างมากว่า การปฏิรูปการปกครองหรือแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติได้นำมาซึ่งความเปลี่ยนแปลงทางสังคมในบางท้องถิ่นอย่างใหญ่หลวง กรณีเช่นนี้เราก็ยังใช้ปัจจัยการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวมาเป็นเงื่อนไขสำคัญในการกำหนดยุคของการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในบางแห่งได้ อย่างไรก็ตาม การใช้ปัจจัยดังกล่าวมาเป็นเกณฑ์ในการแบ่งยุคก็ไม้อาจใช้ได้กับทุกกรณีศึกษาไป เพราะดังที่ได้กล่าวแล้วว่า “ท้องถิ่น” ต่าง ๆ นั้นมีความแตกต่างและหลากหลายเป็นอันมาก ไม่ว่าจะเป็นลักษณะเฉพาะภายในของ “ท้องถิ่น” เอง หรืออาจเกิดจากเงื่อนไขความห่างไกลจากศูนย์กลางที่ไม่เท่ากัน ตัวอย่างเช่นกรณีการใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติในช่วงต่าง ๆ อาจมีผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วใน “ท้องถิ่น” แห่งหนึ่ง แต่ใน “ท้องถิ่น” อื่นอาจเกิดขึ้นใน

อีกลักษณะหนึ่งและ/หรือเกิดขึ้นในเวลาภายหลัง สาเหตุที่เป็นดังนี้ก็เพราะความแตกต่างของ “ท้องถิ่น” ในแต่ละแห่งซึ่งมีลักษณะเฉพาะภายในและความห่างไกลไม่เท่ากันนั่นเอง เหตุฉะนั้นนักเรียนประวัติศาสตร์ท้องถิ่นจึงจะต้องพิจารณาช่วงเวลาของการเปลี่ยนแปลงใน “ท้องถิ่น” ที่ตัวเองศึกษาให้ดี ไม่ใช่ใช้เหตุการณ์ภายนอกมากำหนดเอาโดยอัตโนมัติ

ควรกล่าวเป็นอย่างยิ่งว่าในอีกด้านหนึ่งก็มีผู้ศึกษาเรื่องราวของท้องถิ่นจำนวนหนึ่งเช่นกันที่เน้นเหตุการณ์ภายในจนดูเหมือนว่าจะเป็นตัวกำหนดความเปลี่ยนแปลงทั้งหลายโดยปฏิเสธปัจจัยภายนอกเช่นกัน กล่าวคือ เห็นว่าการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นนั้นเป็นเรื่องของคนในท้องถิ่น ฉะนั้นเรื่องราวของวิถีชีวิตหรือด้านอื่น ๆ ทั้งหมดจึงย่อมเกิดจากการกำหนดโดยผู้คนในท้องถิ่นเองโดยอิสระจากภายนอก การศึกษาในลักษณะนี้เรียกว่า “ประวัติศาสตร์จากภายใน” ซึ่งเป็นการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในลักษณะหนึ่งที่ทำให้มีความสำคัญกับ “ประวัติศาสตร์ความคิด” ซึ่งเริ่มต้นขึ้นในบ้านเราเมื่อไม่นานมานี้

ความจริงแล้วความแตกต่างระหว่างนักเรียนประวัติศาสตร์ 2 กลุ่มนี้เป็นเพียงภาพลวงตาเท่านั้น กล่าวคือดูเผิน ๆ ก็เหมือนว่าเป็นการทำงานสวนทางกันโดยสิ้นเชิง แต่แท้จริงแล้วการเน้นปัจจัยภายในและภายนอกไม่ใช่เรื่องสำคัญไปกว่าต่างศึกษาเรื่องเดียวกันแต่คนละด้านของเนื้อหาเท่านั้น กล่าวคือ ต่างก็มุ่งเน้นสังคมท้องถิ่นด้วยกันทั้งสองฝ่าย ฝ่ายแรกเน้นการเปลี่ยนแปลงในระดับเหตุการณ์คือเศรษฐกิจและสังคมเป็นหลัก ขณะที่ฝ่ายหลังพยายามเข้าใจถึงความรู้สึกนึกคิดที่เป็นปฏิกิริยาจากการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจและสังคมที่เป็นผลมาจากปัจจัยด้านต่าง ๆ นั่นเอง สาเหตุที่เกิดความแตกต่างในความเห็นเกี่ยวกับการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นดังกล่าวนี้ ส่วนหนึ่งน่าจะเป็นเพราะว่าความสับสนของฝ่ายแรกที่ทำให้มีความสำคัญกับปัจจัยภายนอกมากเกินไป จนดูเหมือนว่าถูกรอรับโดยประวัติศาสตร์แห่งชาติจนมองไม่เห็น “ตัวตน” ของท้องถิ่น เหตุฉะนั้น “ประวัติศาสตร์จากภายใน” หรือ “ประวัติศาสตร์ความคิด” จึงเข้ามามีบทบาทเพิ่มขึ้น แต่การเน้นประเด็นปัจจัยภายในดังกล่าวจึงดูเหมือนว่าเป็นแนวทางการศึกษาที่สวนทางกัน และอาจสร้างความสับสนแก่นักเรียนประวัติศาสตร์ขึ้นได้เช่นกัน

เราจะต้องไม่ลืมว่าอุดมคติของการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นก็คือการทำความเข้าใจสังคมทั้งหมดของ “ท้องถิ่น” หนึ่ง ๆ ฉะนั้นการพิจารณาเนื้อหาในทุก ๆ ด้านจึงมีความจำเป็นที่จะต้องพยายามหาทางแม้อาจใช้เวลาและความอดทนเช่นเดียวกับการค้นหาช่วงเวลาของความเปลี่ยนแปลงที่เป็นการสังเคราะห์ขึ้นมาจากปฏิกิริยาของทั้งปัจจัยภายในกับภายนอกโดยพิจารณาจากผลกระทบต่อวิถีชีวิตของผู้คนส่วนใหญ่ในแต่ละท้องถิ่นดังกล่าว เหตุฉะนั้นปัจจัยทั้งภายนอกและภายในจึงมีความสำคัญที่จะทำให้เราสามารถเข้าใจในพฤติกรรมของผู้คนในช่วงเวลาหนึ่ง ๆ ได้ดี เพราะวิถีชีวิตของพวกเขาไม่ได้ดำเนินไปอย่างลอย ๆ หรือเป็นอิสระจากบริบทต่าง ๆ ที่แวดล้อมอยู่ หากจะต้องถูกกำหนดมาจากสังคมภายในท้องถิ่นและปัจจัยต่าง ๆ จากภายนอกที่เข้ามากระทบ และวิถีชีวิตของผู้คน

ใน “ท้องถิ่น” หนึ่ง ๆ ก็จะเป็นความเคลื่อนไหวที่เกิดจากความสัมพันธ์ซึ่งตอบโต้กันระหว่างมนุษย์กับบริบททางสังคม (ปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอก) ในช่วงเวลาหนึ่ง ๆ ดังกล่าว

โดยสรุป การศึกษาแบบประวัติศาสตร์เป็นการมุ่งอธิบายการเปลี่ยนแปลงสังคมมนุษย์ในช่วงเวลาต่าง ๆ จากอดีต โดยแสดงให้เห็นถึงกระบวนการคลี่คลายของสังคมดังกล่าวที่เกิดจากเหตุปัจจัยอันหลากหลายอันสลับซับซ้อน การศึกษาอาจจะไม่เน้นการค้นหาสาเหตุหรือผลของปรากฏการณ์หนึ่ง แต่ต้องแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของเงื่อนไขหลาย ๆ อย่างที่ปรากฏและคลี่คลายอยู่ในกระบวนการเดียวกัน การแบ่งช่วงเวลาต่าง ๆ ที่จะทำให้เห็นถึงกระบวนการคลี่คลายในประวัติศาสตร์นั้นจึงไม่ใช่เหตุการณ์จากภายนอกหรือภายในสังคมนั้นมาเป็นเกณฑ์ในการกำหนดอย่างตายตัว หากจะต้องแบ่งช่วงของการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากปฏิกริยาของสองส่วนมาพิจารณาอย่างถี่ถ้วน ในกรณีของการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ช่วงเวลาของการเปลี่ยนแปลงของแต่ละท้องถิ่นจึงขึ้นอยู่กับปัจจัยดังกล่าวที่แตกต่างกันและส่งผลให้ท้องถิ่นต่าง ๆ มีความเปลี่ยนแปลงไม่เหมือนกัน

การหาแนวทางในการวิเคราะห์

คำกล่าวที่ว่าประชาชนตามท้องถิ่นต่าง ๆ ทุกผู้ทุกนามทุกสถานภาพล้วนมีอดีตทั้งสิ้น แต่ไม่จำเป็นว่าพวกเขาจะมีประวัติศาสตร์เสมอไปนั้น นับว่าเป็นความจริงที่สุด เพราะประวัติศาสตร์เป็นสิ่งที่เราต้องสร้างขึ้นมาโดยการอธิบายไปตาม “โครงเรื่อง” หรือประเด็นต่าง ๆ ที่ถูกกำหนดขึ้นมาจากความสนใจ ประวัติศาสตร์ชาติไทยมีโครงเรื่องที่สำคัญก็คือพัฒนาการด้านต่าง ๆ ของชาติที่มีผู้นำหรือกษัตริย์เป็นผู้มีบทบาทสำคัญ เช่นเดียวกับการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในแนวทางเก่าที่มีคำถามไปยังบทบาทของเจ้าเมืองหรือผู้นำ ซึ่งก็คือโครงเรื่องที่ใช้ศึกษาเพื่ออธิบายว่าท้องถิ่นดังกล่าวมีความสำคัญหรือมีบทบาทอย่างไรในประวัติศาสตร์ชาติไทย แม้ผู้ศึกษาในสองกรณีดังกล่าวจะดำเนินอยู่ด้วยเช่นกันว่า พัฒนาการด้านต่าง ๆ ของชาติไทยหรือในชุมชนท้องถิ่นนั้นย่อมมีชีวิตของผู้คนจำนวนมากดำรงอยู่และมีบทบาทด้วยเช่นกัน แต่ตราบดีที่ยังไม่ได้พัฒนาโครงเรื่องที่เหมาะสมสำหรับอธิบายเรื่องราวของประชาชนส่วนใหญ่เหล่านั้น พวกเขาเป็นแค่เพียงตัวประกอบเล็ก ๆ ที่ไร้ความหมาย เป็นผู้ที่มิชีวิตอยู่ในอดีตแต่หาได้มีประวัติศาสตร์เป็นของตนเองไม่

การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในปัจจุบันที่มุ่งเข้าใจวิถีชีวิตของผู้คนส่วนใหญ่จึงมีความจำเป็นที่จะต้องหาโครงเรื่องที่เหมาะสมสำหรับอธิบายบทบาทของผู้คนส่วนใหญ่ดังกล่าว จริงอยู่ในรอบประมาณ 2 ทศวรรษที่ผ่านมาได้มีผู้สนใจศึกษาประวัติศาสตร์ประชาชนตามท้องถิ่นต่าง ๆ มากขึ้น โดยมุ่งความสนใจไปที่พัฒนาการทางด้านเศรษฐกิจและวัฒนธรรมของพวกเขา ซึ่งนับเป็นคุณูปการสำคัญที่ทำให้ประชาชนเหล่านั้นได้มีบทบาทอยู่ในประวัติศาสตร์แห่งชาติด้วย อย่างไรก็ตาม การศึกษาดังกล่าวก็เป็นเพียงการเสนอภาพรวมอย่างกว้าง ๆ ที่อาจเรียกได้ว่าเป็น “ประวัติศาสตร์

ประชาชน” ตามท้องถิ่นต่าง ๆ มากกว่าจะเป็น “ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น” ที่มุ่งเข้าใจความหลากหลายของสังคม ดังที่เรากำลังค้นหากันอยู่ เหตุฉะนั้นโครงเรื่องที่นำมาใช้ศึกษา “ประวัติศาสตร์ประชาชน” ดังกล่าวแม้จะใช้ได้กับการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น แต่ก็คงจะต้องพิจารณาในรายละเอียดให้เหมาะสมกับ “ท้องถิ่น” ระดับต่างๆ และความหลากหลายต่อไป

การเลือกโครงเรื่องเพื่อใช้สำหรับศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นต่อไปนี้จะพิจารณาถึงความเป็นไปได้และสอดคล้องกับ “หน่วย” ทางกายภาพ ซึ่งจะขอแบ่งออกเป็น 2 ระดับคือ ประวัติศาสตร์ชุมชน และประวัติศาสตร์เครือข่ายชุมชนท้องถิ่น

การศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชน

ชุมชนเป็น “หน่วย” การวิเคราะห์ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่มีขนาดไม่กว้างใหญ่มากนัก ดังกล่าวแล้ว และมีความเป็นไปได้มากที่จะศึกษาเนื้อหาในทุกมิติของ “ท้องถิ่น” ระดับนี้ ไม่ว่าจะเป็นทางด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคมวัฒนธรรม อย่างไรก็ตามเพื่อไม่ให้เกิดความสับสนในการเสนอเนื้อหาที่มีหลายด้านปะปนกัน เหตุฉะนั้นเราจึงต้องเลือกเอาโครงเรื่องประเด็นหนึ่งประเด็นใดที่เหมาะสมที่สุดมานำเสนอเป็น “แกน” หลักสำหรับร้อยเรียงให้เห็นถึงพัฒนาการของสังคมผ่านประเด็น ดังกล่าวว่าได้เปลี่ยนแปลงคลี่คลายมาอย่างไร โดยมีเรื่องราวด้านอื่น ๆ เข้ามาสัมพันธ์เกาะเกี่ยวไปกับโครงเรื่องที่ถูกลูกเลือกขึ้นมา การศึกษาประวัติชุมชนโดยผ่านโครงเรื่องประเด็นหนึ่งประเด็นใดดังกล่าวย่อมจะทำให้เราสามารถเข้าใจเรื่องราวของ “ท้องถิ่น” ที่ศึกษาได้อย่างลึกซึ้งขึ้น เพราะได้มองเห็นความเปลี่ยนแปลงภายใต้บริบทและเงื่อนไขต่าง ๆ ไปตามช่วงเวลาอย่างมีพลวัต อันเป็นจุดประสงค์หลักของการศึกษาแบบประวัติศาสตร์ดังกล่าวข้างต้น

ในการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นระดับชุมชนนั้น มีโครงเรื่องให้เราเลือกเช่นเดียวกับการศึกษาประวัติศาสตร์กระแสหลักโดยทั่วไป กล่าวคือ “สังคม” ในชุมชนหนึ่งก็ย่อมมีกิจกรรมทางการเมือง การปกครอง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม อย่างไรก็ตาม การศึกษาในระดับชุมชนนั้นเราสามารถที่จะแยกแยะประเด็นหลัก ๆ เหล่านี้ลงไปสู่คำถามย่อย ๆ ได้อีกมาก ทั้งนี้ก็เพื่อให้มีความเหมาะสมกับ “หน่วย” ศึกษาที่มีขนาดไม่ใหญ่โตนัก และกิจกรรมหรือปฏิบัติการด้านต่าง ๆ ของสังคมก็ยังไม่เป็นระบบที่ซับซ้อนเหมือน “ท้องถิ่น” ที่ใหญ่โตกว่าหรือในระดับชาติ เหตุฉะนั้นผู้ศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนจึงจะต้องมองหาประเด็นโครงเรื่องที่เหมาะสมกับพื้นที่ของตัวเองให้มากที่สุด

เนื่องจากชุมชนที่เราใช้เป็น “หน่วย” ในการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นนั้นมักกำหนดขึ้นมาจากพื้นฐานทางด้านการทำมาหากินแบบเดียวกันและ/หรือมีสังคมและวัฒนธรรมร่วมกัน การหาประเด็นสำหรับร้อยเรียงประวัติศาสตร์ชุมชนจึงควรพิจารณาจากพื้นฐานในเรื่องดังกล่าวเป็นหลัก ซึ่งในที่นี้จะเสนอตัวอย่างโครงเรื่องให้พิจารณา 2 ประเด็นคือ การจัดการทรัพยากร และ อัตลักษณ์หรือวิถีวัฒนธรรม

การจัดการทรัพยากร ได้รับความสนใจมากที่สุดในการศึกษาระดับชุมชน เพราะการจัดการทรัพยากรเป็นรากฐานสำคัญในการทำมหากินของชาวบ้านตามท้องถิ่นต่าง ๆ การใช้ประเด็นดังกล่าวเป็นศูนย์กลางในการศึกษานับเป็น “โครงเรื่อง” ที่จะทำให้เข้าใจวิถีชีวิตของชาวบ้านได้ตรงเป๋ามากที่สุด เพราะวิถีชีวิตของประชาชนที่เปลี่ยนแปลงมาในประวัติศาสตร์นั้นก็คือการปรับตัวในด้านการจัดการทรัพยากรเพื่อความอยู่รอดของตัวเอง อันหมายถึงครอบครัวและชุมชนนั่นเอง จึงกล่าวได้ว่าประวัติศาสตร์ชุมชนในท้องถิ่นต่าง ๆ ก็คือประวัติศาสตร์การปรับตัวของชาวบ้านในการทำมหากินในระบบนิเวศน์หน่วยหนึ่ง เช่นชุมชนในหุบเขา ชุมชนชาวนา ชุมชนประมง เป็นต้น

การใช้ประเด็นการจัดการทรัพยากรมาศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนจะทำให้เรามองเห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติในหน่วยที่ศึกษา รวมไปถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ด้วยกันทั้งในระดับชุมชนและกับสังคมในวงกว้างภายนอก ซึ่งจะเปลี่ยนแปลงคลี่คลายไปในช่วงเวลาต่าง ๆ ความสัมพันธ์ที่เปลี่ยนแปลงไปนี้จะมีผลทำให้การจัดการทรัพยากรเปลี่ยนไปด้วย การใช้การจัดการทรัพยากรของชุมชนในท้องถิ่นต่าง ๆ มาเป็นแกนกลางสำหรับศึกษาประวัติศาสตร์ของชุมชนต่าง ๆ จะสามารถโยงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับสังคมในวงกว้างหรือกับรัฐได้ง่ายขึ้น เพราะสังคมในวงกว้างหรือระดับรัฐนั้นมีแนวโน้มในการเข้ามาครอบงำการใช้ทรัพยากรโดยผ่านกลไกต่าง ๆ มาทุกยุคทุกสมัยอยู่แล้ว ปัจจัยจากภายนอกดังกล่าวนี้อมีผลต่อการจัดการทรัพยากรในชุมชนท้องถิ่นต่าง ๆ โดยตรง (วิทยา อารณ, 2541 : 3)

การศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนผ่านการจัดการทรัพยากรดังกล่าวนี้จะทำให้เรามองเห็นวิถีชีวิตของชาวบ้านใน “ท้องถิ่น” ต่าง ๆ ได้อย่างซับซ้อนและรอบด้านขึ้น เช่นเมื่อเราเลือกชุมชนหนึ่งชุมชนใดขึ้นมาศึกษา เมื่อทำความเข้าใจกับบริบทหรือสังคมที่แวดล้อมชุมชนดังกล่าวแล้ว การศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนโดยผ่านเรื่องราวของการจัดการทรัพยากรก็อาจเริ่มจากการตั้งถิ่นฐาน การจัดการทรัพยากรในระยะแรกซึ่งเป็นช่วงเวลาที่ชาวบ้านมีความเป็นอยู่แบบยังชีพ ให้ความสำคัญต่อความสมบูรณ์ของธรรมชาติซึ่งแสดงออกโดยผ่านประเพณี พิธีกรรมต่าง ๆ ด้วยการจัดการทรัพยากรในลักษณะนี้ก็จะโยงให้เห็นถึงการควบคุมทางสังคมซึ่งเป็นการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ที่สอดคล้องกับความเป็นอยู่ในชุมชน และประเด็นสำคัญที่จะต้องศึกษาต่อมาก็คือความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนดังกล่าวกับสังคมภายนอกที่ใหญ่กว่าและกับรัฐ เพราะเรื่องดังกล่าวจะมีผลกระทบต่อการจัดการทรัพยากรของชาวบ้านซึ่งจะคลี่คลายเปลี่ยนแปลงไปในช่วงเวลาต่าง ๆ อันหมายถึงการปรับตัวของชาวบ้าน โดยมองเห็นได้จากการปรับตัวในเรื่องต่าง ๆ ที่กล่าวมาแล้ว ซึ่งจะมีความซับซ้อนเพิ่มขึ้น เพราะมีปัจจัยและตัวแปรต่าง ๆ เข้ามาเกี่ยวข้องมากยิ่งขึ้น (ดูตัวอย่างการศึกษาในลักษณะนี้ได้จากวิทยา อารณ, 2541)

การศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนโดยพิจารณาผ่านเรื่องการจัดการทรัพยากรนั้นนับว่ามีความเหมาะสม เพราะทรัพยากรหมายถึงทุกสิ่งทุกอย่างที่ชาวบ้านนำมาใช้เพื่อรองรับความมั่นคงของชีวิต

การศึกษาเรื่องดังกล่าวจึงเป็นการศึกษาวิถีชีวิตของชาวบ้านโดยตรงและจะทำให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงได้ง่ายและชัดเจน เพราะชุมชนเหล่านี้ล้วนมีความสัมพันธ์กับภายนอก โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับรัฐซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่จะทำให้การจัดการทรัพยากรในชุมชนเปลี่ยนแปลงไปอันเกิดจากการครอบงำและแย่งชิงในภายหลัง ประวัติศาสตร์ชุมชนที่ร้อยเรียงด้วยประเด็นการจัดการทรัพยากรของชาวบ้าน จึงสามารถศึกษาได้โดยทั่วไปทั้งชุมชนชาวนา ชาวประมง หรือกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ

อย่างไรก็ตาม ดังได้กล่าวแล้วว่า ชุมชนนั้นมีความหลากหลายในวิถีวัฒนธรรม ทั้งนี้ย่อมขึ้นอยู่กับปัจจัยที่ต่างกันในแต่ละถิ่น ชุมชนเหล่านี้ได้แก่ชุมชน “ชายขอบ” ต่าง ๆ ซึ่งมี “วิถีวัฒนธรรม” หรือ “อัตลักษณ์” เฉพาะตัว เช่น ชุมชนกลุ่มชาติพันธุ์ หรือชุมชนที่ห่างไกลโดดเดี่ยวตามป่าเขาหรือเกาะแก่ง ด้วยเงื่อนไขเฉพาะเหล่านี้ ชุมชนดังกล่าวซึ่งมีวิถีวัฒนธรรมที่แตกต่างออกไปจากสังคมส่วนใหญ่ ซึ่งแสดงให้เห็นตัวตนของ “ท้องถิ่น” จนกลายเป็น “อัตลักษณ์” ที่คนในชุมชนรู้สึกหรือคนจากภายนอกมองเห็นได้ แม้ว่าการศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนในลักษณะนี้จะสามารถทำได้โดยผ่านประเด็นเรื่องการจัดการทรัพยากรเหมือนกับชุมชนอื่น ๆ โดยทั่วไป แต่ “โครงเรื่อง” ที่เหมาะสมกับ ทรัพยากรอธิบายการเปลี่ยนแปลงของชุมชนประเภทหลังก็อาจไม่มีอะไรเหมาะสมไปกว่าตัวตนใน “วิถีวัฒนธรรม” หรือ “อัตลักษณ์” ของพวกเขาเหล่านั้นเอง

ชุมชนชายขอบดังกล่าวมักตั้งอยู่ในพื้นที่ห่างไกลที่อิทธิพลภายนอกหรือรัฐเข้าไปไม่ถึงยาก “วิถีวัฒนธรรม” ของชุมชนเหล่านี้จึงไม่ค่อยเปลี่ยนแปลงหรือปรับเปลี่ยนมาอย่างช้า ๆ อย่างไรก็ดีตามในที่สุดแม้จากการพัฒนาของรัฐอย่างเข้มข้นในช่วงสี่ทศวรรษมานี้ก็มีผลให้ชุมชนดังกล่าวต้องปรับตัวอย่างไม่อาจหลีกเลี่ยง การศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนผ่านวิถีวัฒนธรรมหรือการปรับเปลี่ยน “อัตลักษณ์” จะทำให้เราเข้าใจชุมชนได้อย่างซับซ้อนและรอบด้านเช่นเดียวกัน

การศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนโดยผ่าน “วิถีวัฒนธรรม” หรือ “อัตลักษณ์” ก็อาจเริ่มต้นจากการอธิบายบริบทที่แวดล้อมชุมชนที่จะศึกษา จากนั้นจึงจะแสดงให้เห็นลักษณะทางกายภาพของชุมชน ตลอดจนการอพยพตั้งถิ่นฐาน และเรื่องราวต่อมาก็คือการศึกษาที่จะสามารถเห็นตัวตนของชุมชนหรือวิถีวัฒนธรรมดั้งเดิมได้โดยโยงอธิบายจากประเด็นดังต่อไปนี้

การเมืองการปกครอง-ชุมชนจัดตั้งการปกครองภายในอย่างไร มีความสัมพันธ์กับภายนอกและรัฐในระดับไหนอย่างไร เช่นเป็นอิสระหรือถูกปกครองโดยผ่านผู้นำทางประเพณี

เศรษฐกิจ-ชุมชนทำมาหากินอย่างไร ยังชีพแบบไหน เพราะปลูก หาของป่า จับสัตว์น้ำ แลกเปลี่ยนกับใคร มีความตึงเครียดทางการใช้ทรัพยากรหรือไม่ แก่ไข้อย่างไร อำนาจ สิทธิในทรัพยากรเป็นอย่างไร แสดงออกทางความเชื่อหรือพิธีกรรมอย่างไร

สังคมวัฒนธรรม-ชุมชนเกาะเกี่ยวกันอย่างไร รูปแบบของพิธีกรรม ระบบความเชื่อ โลกทัศน์ ค่านิยม เป็นอย่างไร การจัดระบบความสัมพันธ์ของคนกลุ่มต่าง ๆ เป็นอย่างไร อะไรเป็นตัวกำหนดสิ่งเหล่านี้

การอธิบาย “วิถีวัฒนธรรม” หรือ “อัตลักษณ์” ของชุมชนโดยมองผ่านเรื่องราวดังกล่าวจะทำให้เราสามารถมองเห็นตัวตนของชุมชนดังกล่าวว่ามีลักษณะโดดเด่นอย่างไร เช่น เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ “หมูเหนือ” หรือ “ชาวเกาะ” ที่ห่างไกลความเจริญล้ำสมัยเป็นต้น “วิถีวัฒนธรรม” ที่แสดงให้เห็นถึงตัวตนของชุมชนเหล่านี้ย่อมจะต้องเปลี่ยนแปลงคลี่คลายไปในช่วงเวลาต่าง ๆ นั่นก็ย่อมหมายถึงเกิดจากการปรับตัวของชาวบ้านที่เป็นปฏิริยากับปัจจัยทั้งภายในและภายนอกที่เข้ามากระทบ นักเรียนประวัติศาสตร์ซึ่งจะต้องอธิบายกระบวนการเปลี่ยนแปลงของวิถีวัฒนธรรมดังกล่าวว่าคลี่คลายไปอย่างไร ก็สามารถนำเสนอโดยการมองผ่านวิถีทางการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมที่แปรรูปไปสู่ลักษณะใหม่ในช่วงเวลาต่าง ๆ ซึ่งอาจเป็นการปรับตัวให้ทันสมัย หรือเป็นการตอบโต้ “ความเจริญ” ที่รุกเข้าไป ซึ่งเหล่านี้ล้วนมีความซับซ้อนอันเกิดจากบริบท สถานภาพของผู้คน และเงื่อนไขต่าง ๆ ในแต่ละช่วงเวลาดังกล่าว

การใช้ “วิถีวัฒนธรรม” หรือ “อัตลักษณ์” มาอธิบายการคลี่คลายของประวัติศาสตร์ชุมชนโดยมองผ่านเรื่องราวต่าง ๆ ดังกล่าวมา ก็จะเห็นได้ว่าสามารถทำให้เราเข้าใจวิถีชีวิตของชาวบ้านใน “ท้องถิ่น” ที่ศึกษาได้อย่างรอบด้านและชัดเจนเช่นเดียวกับการมองจากการจัดการทรัพยากรที่กล่าวแล้ว โครงเรื่องทั้งสองแม้จะแตกต่างกันแต่ก็มุ่งไปสู่เป้าหมายเดียวกัน เหตุฉะนั้นนักเรียนประวัติศาสตร์จึงจะต้องเลือกโครงเรื่องที่เหมาะเพื่ออธิบายชุมชนที่ศึกษาได้อย่างมีประสิทธิภาพมากที่สุด

การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในระดับชุมชนเป็นสิ่งที่ท้าทายให้ค้นหาและทำได้โดยไม่ยากนัก การเลือกโครงเรื่องหรือ “แกน” สำหรับที่จะให้วิถีชีวิตของชาวบ้านเข้ามาเกาะเกี่ยวอย่างมีประสิทธิภาพนั้น มีความจำเป็นอย่างมากที่ผู้ศึกษาจะต้อง “รู้จัก” ชุมชนที่ตนเองสนใจพอสมควร ฉะนั้นผู้ที่อยู่ในท้องถิ่นจึงอาจสามารถศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนของตนหรือชุมชนอื่น ๆ ที่ใกล้เคียงได้ดี โดยในขั้นแรกผู้ศึกษาจะต้องเริ่มมองหาลักษณะเด่นของชุมชน ซึ่งอาจเห็นได้จากปัญหาต่าง ๆ ที่ชุมชนกำลังประสบอยู่ในปัจจุบัน เพราะชุมชนตามท้องถิ่นต่าง ๆ ในปัจจุบันกำลังถูกกระทำจากการเข้ามาของรัฐและทุนอย่างหนัก ปัญหาหรือการปรับตัวต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนย่อมเป็นผลพวงมาจากการบริหารทางประวัติศาสตร์ทั้งสิ้น อุบัติการณ์ที่เกิดขึ้นในชุมชนจึงเป็นกุญแจสำคัญที่จะไขไปสู่อดีตได้ดี อย่างไรก็ตาม นักเรียนประวัติศาสตร์ก็ต้องไตร่ตรองให้ดีซึ่งเกิดจากการศึกษาในเบื้องต้นเป็นสำคัญ และจะต้องไม่ลืมว่านอกเหนือจากการจัดการทรัพยากรและวิถีวัฒนธรรมแล้วยังมีโครงเรื่องอื่น ๆ อยู่อีกที่เหมาะสมจะใช้เป็น “แกน” สำหรับร้อยเรียงประวัติศาสตร์ชุมชนได้เช่นกัน

ประเด็นสำคัญที่ควรจะต้องคำนึงถึงกันต่อไปก็คือ เราจะแบ่งช่วงเวลาของการเปลี่ยนแปลง หรือ “ยุค” ของประวัติศาสตร์ชุมชนได้อย่างไร

แน่นอนเหลือเกินว่าการแบ่งยุคประวัติศาสตร์ชุมชนไปตามความเปลี่ยนแปลงของประวัติศาสตร์แห่งชาตินั้นเป็นเรื่องที่ไม่สมเหตุผลผลอีกต่อไป เพราะดังที่ได้กล่าวแล้วว่าชุมชนย่อมมีวิถีวัฒนธรรมที่เป็นของตัวเอง แม้ปฏิเสธไม่ได้ว่าชุมชนต่าง ๆ ย่อมสัมพันธ์กับภายนอกตั้งแต่ระดับท้องถิ่นไปจนถึงระดับรัฐ และความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ จากภายนอกย่อมมีผลกระทบต่อชุมชนอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ แต่ถ้าเราเอาช่วงเวลาการเปลี่ยนแปลงของประวัติศาสตร์ชุมชนไปผูกติดอยู่กับ “เวลา” ของประวัติศาสตร์แห่งชาติ ก็จะทำให้วิถีวัฒนธรรมที่ศึกษาหมดความหมายลงไป เพราะจะมองไม่เห็นรายละเอียดของชีวิตที่โลดแล่นอยู่ในท่ามกลางบริบทที่กว้างใหญ่กว่ามีความหลากหลายและต่อสู้ดิ้นรนอยู่ในสายธารของประวัติศาสตร์แห่งชาติอย่างไร

การแบ่งช่วงเวลาของประวัติศาสตร์ชุมชนจึงจะต้องกำหนดขึ้นมาจากการเปลี่ยนแปลงที่มีผลกระทบต่อวิถีชีวิตของผู้คนส่วนใหญ่ในชุมชนซึ่งก็ย่อมหมายถึงว่าปัจจัยทั้งภายในและภายนอกได้มีส่วนกำหนดให้วิถีชีวิตในแต่ละช่วงเวลาดำเนินไปอย่างไร ช่วงเวลาดังกล่าวอาจสอดคล้องหรือแตกต่างกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในประวัติศาสตร์ระดับภูมิภาคหรือระดับชาติก็ได้ ซึ่งนักเรียนประวัติศาสตร์จะต้องเป็นผู้กำหนดขึ้นมาเองภายหลังที่ได้ศึกษาข้อมูลจากชุมชนที่ตนเองสนใจในระดับหนึ่งมาแล้ว

โดยปกติแล้วการศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนในสังคมไทยนั้นสามารถอธิบายย้อนไปได้ประมาณ 100 ปี เพราะในช่วงเวลาดังกล่าวเราสามารถหาหลักฐานต่าง ๆ จากชุมชนได้ รวมทั้งหลักฐานจากภายนอกก็จะช่วยเสริมให้เรื่องราวของวิถีวัฒนธรรมที่เราต้องการรู้มีความกระจ่างมากขึ้น ทั้งนี้ก็ต้องเข้าใจด้วยว่าการศึกษาที่ย้อนไปไกล 100 ปี ก็สามารถทำได้หากมีหลักฐานหลงเหลืออยู่อย่างเพียงพอ แต่ในที่นี้เราจะยึดเอาเวลาในช่วง 100 ปีโดยประมาณเป็นเกณฑ์เพื่อทำความเข้าใจในประเด็นการเปลี่ยนแปลงร่วมกัน

ในช่วงประมาณ 100 ปี นับเป็นเวลาที่ยาวนานพอสมควรและเพียงพอที่จะอธิบายพัฒนาการของชุมชนหนึ่ง ๆ ที่เราเลือกศึกษาเพื่อให้ทราบว่ามีวิถีชีวิตของผู้คนใน “ท้องถิ่น” ดังกล่าวได้สืบเนื่องและเปลี่ยนแปลงมาอย่างไร การศึกษาที่จะเข้าใจประวัติศาสตร์ชุมชนได้อย่างถ่องแท้แน่นอนย่อมหมายถึงว่าเราสามารถที่จะอธิบายกระบวนการคลี่คลายของสังคมดังกล่าวได้อย่างแจ่มชัดว่าชาวบ้านได้ผ่านประสบการณ์อะไรมาบ้างในแต่ละช่วงเวลา และพวกเขาได้ปรับตัวเพื่อความอยู่รอดของชีวิตได้อย่างไร มีความรู้หรือภูมิปัญญาอะไรบ้างที่ช่วยให้พวกเขาสามารถสืบทอดความเป็นชุมชนมาจวบจนปัจจุบัน

เนื่องจาก “หน่วย” หรือขอบเขตของประวัติศาสตร์ชุมชนนั้นไม่กว้างขวางมากนัก รวมทั้งมักตั้งอยู่ในสภาพแวดล้อมเดียวกัน สภาพดังกล่าวจึงย่อมอ่อนไหวให้แก่การเปลี่ยนแปลงได้ง่าย เพราะในช่วงเวลาอันยาวนานประมาณ 100 ปีนั้นย่อมมีเหตุการณ์ต่าง ๆ ทั้งภายนอกและภายในมาพ้องพานกระทบทั้งโดยตรงและโดยอ้อมให้ชีวิตในชุมชนต้องปรับตัวอยู่ตลอดเวลา เหตุการณ์หลาย ๆ อย่างเช่น

น้ำท่วม ไฟไหม้ หรือการนำพืชพันธุ์ใหม่มาปลูกในหมู่บ้านอาจมีผลกระทบต่อวิถีวัฒนธรรมอย่างมาก ในขณะที่เรื่องราวดังกล่าวอาจไม่เกี่ยวข้องหรือมีผลต่อสังคมในหน่วยที่ใหญ่กว่าหรือไม่กระทบเลยในกรณีของประวัติศาสตร์ภูมิภาค ในทางตรงกันข้าม เหตุการณ์หลายอย่างที่เกิดขึ้นภายนอกก็อาจมีความสำคัญต่อชุมชนน้อยกว่าสิ่งใกล้ตัวที่ชาวบ้านได้สัมผัสหรือได้รับผลกระทบโดยตรงดังกล่าว เหตุฉะนั้น การแบ่งช่วงเวลาความเปลี่ยนแปลงของประวัติศาสตร์ชุมชนในบางกรณีจึงต้องให้ความสำคัญไปที่ปัจจัยเพียงบางประการอันมีผลกระทบโดยตรงต่อชะตากรรมของชุมชน ซึ่งหมายถึงความเปลี่ยนแปลงของวิถีชีวิตในช่วงเวลาระยะหนึ่งต่อมาอันเป็นผลโดยตรงมาจากปัจจัยดังกล่าว

ด้วยลักษณะพิเศษของ “ท้องถิ่น” ในระดับชุมชนดังที่ได้กล่าวมา การแบ่งช่วงเวลาจึงมี “อิสระ” จากความเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างในระดับชาติ กล่าวคือ ประวัติศาสตร์ชุมชนจะมีสี่สรรคและพลังได้ก็ต่อเมื่อสามารถมองเห็นพลวัตของวิถีชีวิตที่เกิดจากการต่อสู้ดิ้นรนโดยเอกเทศในแต่ละชุมชนที่ศึกษา เหตุฉะนั้น การพิจารณาในรายละเอียดของยุคต่าง ๆ ในประวัติศาสตร์ชุมชนจึงมีความจำเป็นไม่น้อยไปกว่าการมองหาโครงเรื่องมาใช้อธิบาย เพราะถ้าเราไม่สามารถค้นหาลักษณะเฉพาะของชุมชนในเรื่องนี้ได้แล้ว เรื่องราวของประชาชนก็จะกลายเป็นเพียงส่วนประกอบเล็ก ๆ น้อย ๆ ที่เสริมประวัติศาสตร์แห่งชาติให้มีรายละเอียดมากขึ้น ซึ่งก็เป็นประวัติศาสตร์ที่จัดชุดไว้ความหมายแก่ผู้คนในท้องถิ่นต่าง ๆ อีกต่อไป

การศึกษาประวัติศาสตร์เครือข่ายชุมชนท้องถิ่น

ในขณะที่การศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนมีความเป็นไปได้มากและกำลังเป็นที่นิยมนักอยู่ในปัจจุบัน เพราะมีแนวทางที่เข้าถึงได้ไม่ยากนัก โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากการทำงานของนักวิชาการหนุ่มสาวผู้กระตือรือร้นในหลาย ๆ สาขาวิชา ในทางตรงกันข้าม ประวัติศาสตร์ในระดับเครือข่ายชุมชนท้องถิ่นกลับมีอยู่ให้ความสนใจศึกษาน้อยมาก ทั้งที่การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในระดับนี้มีความจำเป็นอย่างยิ่งยุคและกล่าวถึงกันมานานแล้วในสังคมไทย

การศึกษาประวัติศาสตร์เครือข่ายชุมชนท้องถิ่นนั้น ถือได้ว่าเป็นการศึกษาสังคมในระดับที่เป็นท้องถิ่นจริง ๆ อย่างสมบูรณ์ กล่าวคือ เป็นหน่วยที่สะท้อนความเป็นท้องถิ่นย่อย ๆ ในสังคมไทยได้ดี ซึ่งจะนำไปสู่ความเข้าใจและช่วยยกระดับฐานประวัติศาสตร์ท้องถิ่นให้สูงขึ้น อันหมายถึงการเคารพบทบาทของประชาชนที่จะอยู่ร่วมในประวัติศาสตร์แห่งชาติได้อย่างมีศักดิ์ศรี การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในระดับนี้จึงอาจเป็นทางออกแก่การศึกษา “ประวัติศาสตร์ประชาชน” ที่มีผู้พยายามแสวงหาอยู่ได้ทางหนึ่ง เพราะเป็นการศึกษาใน “ท้องถิ่น” ที่มีขอบเขตอาณาบริเวณที่กว้างใหญ่พอสมควร มีเอกภาพที่สามารถทำให้มองเห็นกิจกรรมหรือประสบการณ์ทุกด้านของประชาชนได้อย่าง

มีเนื้อหานั้น และเมื่อเราสามารถศึกษาในพื้นที่ต่าง ๆ ครอบคลุมไปทั่วประเทศแล้ว ก็จะช่วยให้การ
สร้าง “ประวัติศาสตร์ประชาชนไทย” มีความเป็นไปได้มากยิ่งขึ้น

การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในระดับเครือข่ายชุมชนในอีกด้านหนึ่งก็คือ การศึกษา
ประวัติศาสตร์ชาติในความหมายที่ว่าชาติก็หมายถึงที่รวมของท้องถิ่นอันหลากหลาย และด้วยขนาด
พื้นที่กว้างขึ้นกว่าชุมชน รวมทั้งมีเอกภาพในระดับหนึ่งนี้เองที่เปิดโอกาสให้เราสามารถสร้าง
ประวัติศาสตร์ในระดับที่จะเผยให้เห็นประสบการณ์ทุกอย่างด้านของประชาชนตามที่หลายฝ่ายคาดหวัง
แต่ปัญหาก็มีอยู่ว่า อะไรคือโครงเรื่องที่เหมาะสมสำหรับร้อยเรียงประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในระดับนี้ให้มี
ประสิทธิภาพได้ เพราะดูเหมือนว่ากิจกรรมหรือประสบการณ์ทุกอย่างของสังคมจะมีความสำคัญไม่ยิ่ง
หย่อนไปกว่ากันเลย (ในเครือข่ายชุมชนท้องถิ่นย่อมมีการจัดตั้งทางสังคมที่มีระบบซับซ้อนทั้งทางด้าน
การเมือง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมและมีคุณภาพเพียงพอที่จะดำรงและสืบทอดต่อมาเป็น
เวลานาน ๆ ได้ ด้วยเหตุดังนั้น นับว่าเป็นการยากที่เราจะอธิบายพัฒนาการของสังคมท้องถิ่นระดับนี้ให้
ได้ครบถ้วนโดยไม่มีกรอบโครงเรื่องที่ตีกรอบ เพราะเป็นเรื่องที่จะต้องอาศัยความพยายามและความรู้ใน
หลาย ๆ ลักษณะประกอบกัน อย่างไรก็ตาม เพื่อให้บรรลุเป้าหมายหรืออุดมการณ์ของประวัติศาสตร์
ท้องถิ่น นักเรียนประวัติศาสตร์สามารถศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในระดับเครือข่ายชุมชนได้โดยมี
แนวทางอย่างน้อยใน 2 ลักษณะที่สัมพันธ์กัน คือ

1. ศึกษาเน้นเฉพาะเรื่อง
2. ศึกษาแบบประวัติศาสตร์ทั้งหมด (total history)

การศึกษานับเฉพาะเรื่อง นับเป็นการศึกษาที่มีลักษณะใกล้เคียงกับกรณีของประวัติศาสตร์
ชุมชนดังที่ได้กล่าวแล้ว ความแตกต่างอยู่ที่ว่าในกรณีแรกนั้นศึกษาในชุมชนเดียว ส่วนกรณีหลังต้อง
ศึกษาทั้ง “ระบบ” ที่อยู่ในเครือข่ายชุมชนท้องถิ่นเดียวกัน การเลือกศึกษาเฉพาะเรื่องนี้ย่อมขึ้นอยู่กับ
ความสนใจของแต่ละคน เช่น ระบบการเมือง ระบบเศรษฐกิจ สังคมวัฒนธรรม หรือ ระบบนิเวศน์
หรืออาจศึกษาประเด็นหนึ่งประเด็นใดในระบบดังกล่าวก็ได้ เช่น เรื่องการแลกเปลี่ยนค้าขาย การ
จัดการน้ำ ความสัมพันธ์ทางสังคม หรือประเด็นทางด้านความเชื่อความคิดต่าง ๆ เหล่านี้ล้วนสามารถ
นำไปใช้ศึกษาได้ทั้งสิ้น ซึ่งจะเห็นได้ว่าประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในระดับเครือข่ายชุมชนนี้เปิดโอกาสให้
นักวิชาการในหลาย ๆ สาขาเข้ามาศึกษาอันเป็นพื้นฐานสำคัญให้เกิดการเชื่อมโยงความรู้เข้าด้วยกัน ดัง
จะได้กล่าวถึงต่อไป

ในการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่มีพื้นที่กว้างขึ้นนี้ แม้ว่าเราจะเลือกเนื้อหาเพียงด้าน
หนึ่งด้านใด แต่ผู้ศึกษาก็ควรคำนึงอยู่ตลอดเวลาว่า “แม้เราจะแยก ‘ระบบ’ ของการจัดตั้งออกเป็น
ส่วนๆ แต่ในความเป็นจริงแล้วไม่ว่าเศรษฐกิจ สังคม การเมือง ศาสนา ฯลฯ ก็ล้วนมีความสัมพันธ์
กันเองอย่างแนบแน่น คำถามอาจเจาะลึกไปที่บางด้านของการจัดตั้ง แต่กิจกรรมที่คนศึกษานั้นไม่ได้

เกิดขึ้น โศด ๆ แต่เกิดขึ้นท่ามกลางบริบทของกิจกรรมด้านอื่น ๆ ตลอดเวลา” (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2530 : 4-5)

ความสำคัญของการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่มีความสำนึกในเรื่องดังกล่าวนี้จะทำให้เราสามารถอธิบายพัฒนาการด้านที่เลือกให้สัมพันธ์สอดคล้องกับเนื้อหาเรื่องอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องได้ และถ้าทำได้กลมกลืนก็จะส่งผลให้เรื่องที่ศึกษามีน้ำหนักมากขึ้น เช่น สามารถอธิบายได้ว่าพัฒนาการทางด้านเศรษฐกิจมีความสัมพันธ์กับโลกทัศน์ของผู้คนอย่างไร หรือการเมืองเกี่ยวข้องกับการแบ่งชนชั้นทางสังคมอย่างไร งานศึกษาเรื่องท้องถิ่นในลักษณะนี้มีพบมากขึ้นในสาขามานุษยวิทยาระยะหลัง ๆ ส่วนทางด้านประวัติศาสตร์นั้นมีตัวอย่างของวิธีวิทยาที่ดีเชื่อมโยงในงานประวัติศาสตร์ยุคต้นรัตนโกสินทร์ (ดู นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2525)

ส่วนการศึกษาแบบประวัติศาสตร์ทั้งหมด (total history) นับเป็นเรื่องที่ยังอยู่ในอุดมคติของการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นไทย เพราะยังไม่ปรากฏว่ามีงานชิ้นไหนเลยที่สามารถทำได้ กล่าวคือเป็นการศึกษาที่แสดงให้เห็นถึงกิจกรรมหรือปฏิบัติการในทุก ๆ ด้านของสังคมใน “ท้องถิ่น” หนึ่ง ๆ อย่างมีพลวัต เนื้อหาดังกล่าวนอกจากจะมองเห็นในระดับโครงสร้างแล้วก็ต้องเปิดพื้นที่ให้มีรายละเอียดของวิถีชีวิตทุกแง่มุมที่ตัวละครย่อย ๆ จำนวนมากมีโอกาสได้แสดงตัวเองบนหน้าประวัติศาสตร์ นอกจากนี้การศึกษาแบบประวัติศาสตร์ทั้งหมดก็จะต้องคำนึงถึงอิทธิพลของสภาพแวดล้อมต่าง ๆ อันเป็นปัจจัยสำคัญที่มีผลต่อพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ในพื้นที่ที่ศึกษาด้วย และท้ายที่สุดเรื่องราวดังกล่าวทั้งหมดนี้มีการเปลี่ยนแปลงคลี่คลายไปอย่างไร

จะเห็นได้ว่าการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นแบบประวัติศาสตร์ทั้งหมดนั้นมีความซับซ้อนเป็นอย่างมากและต้องอาศัยความรู้ในหลาย ๆ สาขาวิชาที่เกี่ยวข้อง กล่าวกันว่าประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในลักษณะนี้คือทางออกอย่างหนึ่งของปัญหาการศึกษาประวัติศาสตร์โดยรวม เพราะการศึกษาประวัติศาสตร์โดยทั่ว ๆ ไปนั้นเป็นวิชาที่ค่อนข้างทะเยอทะยาน กล่าวคือ นิยามว่าทุกอย่างที่เป็นประสบการณ์ของมนุษย์ในมิติของเวลาเป็นเรื่องของประวัติศาสตร์หมด แต่ในทางปฏิบัตินั้นทำได้ยาก เราจึงมักได้ยินการแบ่งประวัติศาสตร์ออกเป็นส่วน ๆ เช่น ประวัติศาสตร์การเมือง ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ ประวัติศาสตร์สงคราม เป็นต้น การทำเช่นนี้ดูเหมือนว่ากิจกรรมต่าง ๆ ที่กล่าวมาจะไม่มีส่วนเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันแต่อย่างใด ครั้นต่อมาเมื่อการศึกษาประวัติศาสตร์เริ่มให้ความสนใจกับประวัติศาสตร์แบบองค์รวมหรือประวัติศาสตร์ทั้งหมดมากขึ้น การกำหนดหน่วยการศึกษาระดับ “ท้องถิ่น” ที่เล็กลงกว่าระดับชาติมาจึงเป็นทางออกให้นักประวัติศาสตร์มีโอกาสศึกษาไปตามกรอบที่ตัวเองสนใจได้ง่ายขึ้น เพราะหน่วยที่เล็กลงนี้จะช่วยให้สามารถจัดการกับหลักฐานและอธิบายเรื่องราวต่าง ๆ ได้อย่างครอบคลุมมีประสิทธิภาพมากกว่าในระดับชาติ

อย่างไรก็ตาม แม้ปฏิเสธไม่ได้ว่า “หน่วย” ที่เล็กลงนี้จะเป็นประโยชน์อย่างมากในการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นแบบประวัติศาสตร์ทั้งหมด แต่เรื่องสำคัญที่จะต้องค้นหาต่อไปก็คือ

เราจะใช้โครงเรื่องอะไรเพื่อตั้งคำถามสำหรับสร้างประวัติศาสตร์ที่เป็นประสบการณ์ร่วมกันของคนทั้งหมดใน“ท้องถิ่น”ที่ศึกษา เพราะประวัติศาสตร์ทั้งหมดไม่ได้หมายความว่าเป็นการรวมหลักฐานข้อมูลจำนวนมากครอบคลุมกิจกรรมทุกด้านเข้าไว้ด้วยกัน แต่ย่อหมายถึงการหาโครงเรื่องที่เหมาะให้หลักฐานข้อมูลดังกล่าวมาเกาะเกี่ยวขึ้นอย่างเป็นระบบในกรอบที่วางไว้อย่างมีประสิทธิภาพ ในที่นี้จะทดลองเสนอกรอบโครงเรื่องการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นแบบประวัติศาสตร์ทั้งหมดไว้เบื้องต้นเป็น 2 กรอบใหญ่ ๆ ซึ่งสัมพันธ์ต่อเนื่องกันคือ 1. การศึกษาผ่านความเป็นเอกภาพของท้องถิ่น และ 2. ศึกษาในลักษณะของประวัติศาสตร์แบบองค์รวม (holistic)

ความเป็นเอกภาพของท้องถิ่น นับเป็นเรื่องที่สำคัญยิ่งของประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในระดับเครือข่ายชุมชนดังได้กล่าวมาแล้ว นักเรียนประวัติศาสตร์สามารถอาศัยกรอบดังกล่าวมาขยายไปสู่โครงเรื่องย่อย ๆ ที่แสดงให้เห็นถึง “ตัวตน” หรือความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของ “ท้องถิ่น” ได้ และจากโครงเรื่องดังกล่าวนี้เราก็สามารถที่จะมีพื้นที่ให้ชีวิตชาวบ้านจำนวนมากได้เปิดเผยตัวเองออกมา ฉะนั้นคำถามเกี่ยวกับความเป็นเอกภาพของท้องถิ่นจึงน่าจะมีความเหมาะสมเป็นอันดับแรกในการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นแบบประวัติศาสตร์ทั้งหมด

โครงเรื่องย่อยที่จะตอบคำถามความเป็นเอกภาพของ “ท้องถิ่น” ต่าง ๆ ในอีกด้านหนึ่งก็คือพื้นฐานของสังคมที่เรามักจะละเลยไป เพราะไม่ใช่เหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ที่เป็นความเคลื่อนไหว หากหมายถึงสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและวัฒนธรรมอันเป็นผลผลิตของประวัติศาสตร์ที่มีความต่อเนื่องยาวนานมาพอสมควร สิ่งเหล่านี้เองที่ช่วยให้สังคมท้องถิ่นมีตัวตนชัดเจนและสืบทอดต่อมาได้ ในที่นี้จะเสนอโครงเรื่องย่อยไว้เพียงบางประเด็นเพื่อเป็นตัวอย่างสำหรับช่วยกันพิจารณา

ประเด็นแรก สภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์

ใน “ท้องถิ่น” หนึ่ง ๆ ย่อมมีความเป็นเอกภาพทางด้านสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์อยู่ในระดับหนึ่งอย่างแน่นอน ซึ่งนักเรียนประวัติศาสตร์จะต้องอธิบายให้เห็นถึงระบบความสัมพันธ์ดังกล่าวเป็นพื้นฐานเสียก่อน เช่น ภูเขา แม่น้ำ ทุ่งราบ ทะเล เป็นต้น การกล่าวถึงเรื่องราวเหล่านี้ผู้ศึกษาจะต้องอธิบายว่าเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของผู้คนอย่างไรด้วย ไม่ใช่กล่าวลอย ๆ อย่างไร้ชีวิตที่มักนิยมทำกันในบทแรก ๆ ของวิทยานิพนธ์หรืองานวิจัยที่เรามักพบเห็นบ่อย ๆ การศึกษาสภาพภูมิศาสตร์ที่มีชีวิตนี้จึงเผยให้เห็นโลกของชาวบ้านในมิติของการพึ่งพิงธรรมชาติ การตั้งชุมชนที่ถูกกำหนดจากสภาพแวดล้อมซึ่งจะมีผลให้ลักษณะของการทำมาหากินแตกต่างกันไป แต่ชุมชนที่หลากหลายเหล่านี้ก็ดำรงอยู่ในความเป็นเอกภาพของระบบนิเวศใน “ท้องถิ่น” นั้น ๆ ได้

ประเด็นที่สอง วัฒนธรรมที่เป็นวัตถุ (Material Culture)

ใน “ท้องถิ่น” หนึ่ง ๆ ที่เราศึกษาย่อมมีวัฒนธรรมที่เป็นวัตถุ อันเป็นผลมาจากความรู้และภูมิปัญญาต่าง ๆ ของชาวบ้านที่ได้สืบทอดสร้างสรรค์กันมา รวมทั้งเป็นสิ่งที่ได้รับจากภายนอกมาดัดแปลงประยุกต์ให้เข้ากับลักษณะสังคมในท้องถิ่น สิ่งเหล่านี้นับตั้งแต่ลักษณะของบ้านเรือนที่อยู่

อาศัย เสื้อผ้า การแต่งตัว หัตถกรรมต่าง ๆ ตลอดจนถึงการก่อสร้างศาสนสถาน การกล่าวถึงเนื้อหาเหล่านี้ก็จะทำให้ประวัติศาสตร์ของประชาชนมีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้นและยังสะท้อนถึงลักษณะเฉพาะของ “ท้องถิ่น” ที่เรากำลังหาได้อีกทางหนึ่ง

ประเด็นที่สาม การจัดระเบียบทางสังคม (Social Organization)

ใน “ท้องถิ่น” ระดับเครือข่ายชุมชนย่อมมีการจัดตั้งหรือจัดระเบียบทางสังคมอยู่อย่างชัดเจนและเราสามารถมองเห็นได้ในหลายลักษณะประกอบกัน ซึ่งโดยมากเป็นเรื่องของความสัมพันธ์แบบต่าง ๆ ที่ผูกร้อยให้สังคมมีความเป็นปึกแผ่นและมีพลังในการสร้างสรรค์สิ่งต่าง ๆ ได้ เช่น การผูกเกลอ-ดอง การผูกเสี่ยว ความสัมพันธ์ทางเพศ การเกณฑ์แรงงาน ระบบยุติธรรมและกฎหมาย ฐานะและบทบาทสตรี เป็นต้น การอธิบายประวัติศาสตร์ของประชาชนโดยผ่านประเด็นเหล่านี้เป็นสิ่งที่น่าสนใจ ทำให้เห็นมิติใหม่ ๆ ของประวัติศาสตร์ประชาชนที่มักถูกมองข้ามทั้ง ๆ เป็นเรื่องที่ทำได้ไม่ยากหากเราตั้งประเด็นคำถามที่เหมาะสม

ยังมีโครงเรื่องย่อยอื่น ๆ อีกที่วางอยู่ในกรอบเรื่องความเป็นเอกภาพของท้องถิ่น ซึ่งช่วยให้เรานำวิถีชีวิตชาวบ้านเข้าไปเกาะเกี่ยวได้อย่างเป็นระบบ และเมื่อสามารถทำได้ในหลาย ๆ มิติแล้วเราก็จะมองเห็นชีวิตของผู้คนหรือผู้ด้อยทั้งหลายได้ว่าแท้จริงแล้วพวกเขาก็มีประวัติศาสตร์เช่นกัน หาได้มีเพียงอดีตอย่างเดียวไม่ และเป็นผู้มีบทบาทอย่างสำคัญต่อพัฒนาการของท้องถิ่นและอาจส่งผลไปสู่ระดับชาติก็ได้ (ดูตัวอย่างการศึกษาในเรื่องนี้ได้ ใน Reid, 1988)

ปัญหาอย่างหนึ่งของการศึกษาในลักษณะดังกล่าวนี้ก็คือ ภาพชีวิตที่ได้เห็นนั้นมักเป็นภาพนิ่ง กล่าวคือทำให้เห็นความเปลี่ยนแปลงได้ยาก อย่างไรก็ตาม โดยธรรมชาติของเรื่องราวประเด็นดังกล่าวย่อมมีความเปลี่ยนแปลงอย่างช้า ๆ อยู่แล้ว เหตุฉะนั้นจึงจะต้องสร้างองค์ความรู้เหล่านี้ไว้เป็นพื้นฐานที่จะบอกตัวตนของท้องถิ่นเสียก่อน เพราะตัวละครทั้งหลายจะได้มีพื้นที่ในประวัติศาสตร์ในฐานะตัวแสดงหลัก และเมื่อการศึกษามาถึงขั้นที่สอง คือการแสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงคลี่คลายของกิจกรรมต่าง ๆ ในสังคม ชีวิตของผู้คนเหล่านั้นก็จะเข้ามาพ้องพานกับความเปลี่ยนแปลงในช่วงเวลาต่าง ๆ ได้อีกครั้งอย่างเหมาะสม และจะเกิดภาพในเชิงเปรียบอีกด้วย

การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นแบบประวัติศาสตร์ทั้งหมดในขั้นต่อไปก็คือการพิจารณาความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ในกรอบของประวัติศาสตร์แบบองค์รวมอันหมายถึงการอธิบายกิจกรรมหรือประสบการณ์ทั้งหมดของท้องถิ่นให้มีความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์หรือมีผลถึงกันในแต่ละช่วงเวลานั้นเอง การศึกษาไปตามกรอบดังกล่าวนี้แตกต่างไปจากการศึกษาที่เน้นเฉพาะเรื่องในแง่ที่ว่า ประวัติศาสตร์แบบองค์รวมนั้นจะให้ความสำคัญกับกิจกรรมทุกด้านอย่างเท่าเทียมกัน การศึกษาเรื่องหนึ่งเรื่องใดจะส่งผลไปสู่ประเด็นอื่น ๆ ในลักษณะที่สองทางให้แกกันและกันซึ่งจะทำให้องค์ความรู้ที่ได้มีความน่าเชื่อถือมากยิ่งขึ้น

อย่างไรก็ตามแม้จะให้ความสำคัญกับทุก ๆ เรื่องอย่างเท่าเทียมกันแต่การศึกษาทางประวัติศาสตร์นั้นในที่สุดเราก็จะต้องมีประเด็นหนึ่งประเด็นใดมาใช้อธิบาย “นาร่อง” เพื่อให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงคลี่คลายของสังคมมิติหนึ่งมิติใดก่อน จากนั้นจึงจะได้นำเสนอเนื้อหาด้านอื่น ๆ ที่สัมพันธ์สอดคล้องกันดังกล่าวแล้ว ด้วยเหตุดังนั้น การหาโครงเรื่องนาร่องจึงมีความสำคัญ ซึ่งนักเรียนประวัติศาสตร์สามารถกำหนดขึ้นมาได้เองหลังจากที่ทำงานอย่างหนักโดยศึกษาในทุก ๆ กิจกรรมของสังคมในท้องถิ่นที่ตนสนใจแล้ว ในการศึกษาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ยุคก่อนสมัยใหม่ (ดินแดนแห่งนี้อาจจัดได้ว่าเป็น “ท้องถิ่น” แห่งหนึ่งเมื่อเปรียบเทียบกับประวัติศาสตร์เอเชียหรือระดับโลก) มีงานวิจัยที่พยายามมองการเปลี่ยนแปลงของดินแดนนี้เป็นองค์รวมโดยใช้ประเด็นด้านการค้าทางทะเลมาอธิบายในฐานะปัจจัยหลักที่นำไปสู่ความเปลี่ยนแปลงทางด้านต่าง ๆ ตามมา เช่น การเมือง สังคมวัฒนธรรม ศาสนา ฯลฯ แม้ว่าการศึกษานี้จะครอบคลุมในอาณาบริเวณอันกว้างใหญ่และได้รับการวิพากษ์วิจารณ์ถึงความเป็นเอกภาพและประเด็นอื่น ๆ อยู่พอสมควร แต่ก็นับว่าเป็นงานบุกเบิกที่สำคัญที่สามารถนำเอาแนวคิดมาประยุกต์ใช้กับการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นได้ในระดับหนึ่ง (ดู Reid

ในการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นระดับเครือข่ายชุมชนนี้ประเด็นที่ใช้นาร่องเพื่ออธิบายการเปลี่ยนแปลงอย่างเป็นองค์รวมที่เราน่าจะพิจารณาและให้ความสนใจเป็นพิเศษคือ การเมืองการปกครองของท้องถิ่น ซึ่งได้รับผลกระทบโดยตรงจากศูนย์กลางนับตั้งแต่การปฏิรูปในสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา เพราะดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า ช่วงเวลาที่เหมาะสมในการศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนนี้น่าจะอยู่ในระยะประมาณ 100 ปี ซึ่งเป็นระยะที่รัฐไทยได้ขยายอำนาจไปสู่ท้องถิ่นต่าง ๆ ได้เป็นจริงในทางปฏิบัติมากยิ่งขึ้นตามลำดับ การขยายอำนาจดังกล่าวนี้อาจมีผลกระทบต่อท้องถิ่นในระดับย่อย ๆ ไม่เท่ากัน แต่สำหรับ “ท้องถิ่น” ระดับเครือข่ายชุมชนที่เรากำลังพิจารณากันอยู่นี้ เป็นที่ยอมรับกันว่าอิทธิพลของส่วนกลางมีผลโดยตรงต่อการเปลี่ยนแปลงด้านการเมืองการปกครองของท้องถิ่นอย่างใหญ่หลวง และทำให้กิจกรรมด้านอื่น ๆ ต้องปรับตัวเปลี่ยนแปลงตามไปด้วย

การกล่าวเช่นนี้ไม่ได้หมายความว่าเราจะแบ่งยุคของประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในระดับเครือข่ายชุมชนไปตามเกณฑ์การเปลี่ยนแปลงของประวัติศาสตร์ชาติ หากเพียงต้องการย้ำให้เห็นว่าปัจจัยภายนอกในเรื่องนี้มีความสำคัญซึ่งเราจะต้องนำมาพิจารณาอย่างละเอียดเพื่ออธิบายการเปลี่ยนแปลงในท้องถิ่นระดับที่กว้างใหญ่ขึ้นนี้ ซึ่งแน่นอนเหลือเกินว่าหมายถึงการคลี่คลายในระดับโครงสร้างของวิถีชีวิตของผู้คนส่วนใหญ่นั้นเอง

หลักฐาน

การศึกษาประวัติศาสตร์ใด ๆ ก็ตามถือว่า “หลักฐาน” มีความสำคัญที่สุด เพราะถ้าปราศจากหลักฐานแล้วผู้ที่ศึกษาก็ไม่อาจตอบคำถามต่าง ๆ ได้เลย ในส่วนของการศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนท้องถิ่นนี้ก็มีหลักฐานประเภทต่าง ๆ จำนวนมากที่รอคอยให้นักเรียนประวัติศาสตร์เข้าไปค้นหาและนำมาใช้เพื่อเปิดเผยเรื่องราวของประชาชนดังที่เรามุ่งหวัง การอภิปรายเรื่องดังกล่าวนี้จึงเป็นสิ่งสำคัญโดยเฉพาะอย่างยิ่งสำหรับผู้ที่ยังเริ่มต้นศึกษา ทั้งนี้ก็เพื่อเป็นการทำความเข้าใจให้เห็นว่าวิธีการศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนโดยผ่าน “หลักฐาน” ใหม่ ๆ นั้นได้มีความก้าวหน้าและสอดคล้องกับเนื้อหาของประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างไร และเป็นความจริงหรือไม่ที่ว่าอุปสรรคใหญ่หลวงของการศึกษาที่ผ่านมาคือการขาดแคลน “หลักฐาน” อันเป็นหัวใจของการศึกษาประวัติศาสตร์ดังกล่าว เหตุฉะนั้น การทำความเข้าใจจึงน่าจะเริ่มต้นโดยการสำรวจปัญหาในเรื่องนี้พร้อม ๆ กับพิจารณาถึงสาเหตุและเสนอแง่มุมต่าง ๆ ที่กว้างขึ้นให้เหมาะสมกับการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นแบบใหม่ ต่อไป

การศึกษาเรื่องราวของประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในช่วงเวลา 4 ทศวรรษที่ผ่านมา สามารถมองเห็นปัญหาเกี่ยวกับหลักฐานได้อย่างน้อย 2 ประเด็นหลักคือ ปัญหาที่เกิดจากการขาดแคลนหลักฐาน และปัญหาที่เกี่ยวกับการวิเคราะห์หลักฐาน

ปัญหาที่เกิดจากการขาดแคลนหลักฐาน เป็นปัญหาทั่วไปในการศึกษาประวัติศาสตร์ไทย ทั้งนี้เพราะสังคมไทยไม่ใช่เป็นสังคมที่ชอบบันทึกตัวหนังสือเหมือนสังคมตะวันตก ด้วยเหตุนี้เมื่อศึกษาเนื้อหาทางด้านเศรษฐกิจสังคมหรือวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับประชาชนส่วนใหญ่ จึงมักมีปัญหาในเรื่องหลักฐาน เพราะเข้าใจว่ามีบันทึกที่เป็นลายลักษณ์อักษรเกี่ยวกับเรื่องดังกล่าวน้อยมาก ยิ่งเมื่อออกไปศึกษาใน “ท้องถิ่น” ต่าง ๆ ด้วยแล้ว ปัญหาดังกล่าวจึงได้เพิ่มขึ้นหลายเท่า การขาดแคลนหลักฐานในอีกด้านหนึ่งก็เป็นเพราะความก้าวหน้าของการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นนั่นเอง กล่าวคือในระยะหลังการศึกษาจะมุ่งไปสู่ชุมชนและเนื้อหาที่จะเป็นทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมมากขึ้น ไม่เหมือนกับในช่วงก่อนพ.ศ. 2520 ที่ประเด็นการศึกษาส่วนใหญ่จะจำกัดอยู่แต่ประวัติของบ้านเมืองและบุคคลสำคัญหรือเนื้อหาทางการเมืองการปกครองที่เกี่ยวข้องอยู่กับศูนย์กลาง ด้วยเหตุนี้หลักฐานที่ใช้ในการศึกษาจึงสัมพันธ์กับเนื้อหาดังกล่าว อันได้แก่ ตำนาน พงศาวดาร เอกสารของทางราชการประเภทต่าง ๆ ซึ่งมีอยู่ค่อนข้างจะพอเพียง ฉะนั้นปัญหาการขาดแคลนหลักฐานของการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น พ.ศ. 2520 จึงไม่ค่อยมีมากนัก เพราะเอกสารที่จะตอบคำถามที่กล่าวข้างต้นมักได้รับการรวบรวมไว้อย่างสำเร็จรูปดีแล้ว เช่น ประชุมพงศาวดารชุดต่าง ๆ หรือเอกสารอื่น ๆ ในหอจดหมายเหตุแห่งชาติ บรรยายการถกเถียงประเด็นการขาดแคลนหลักฐานจึงไม่ค่อยเกิดขึ้นในระยะนี้ ไม่เหมือนกับในช่วงหลัง พ.ศ. 2520 มาแล้วที่ดูเหมือนว่าประเด็นดังกล่าวจะได้รับการพิจารณามากขึ้น

และนับเป็นปัญหาสำคัญที่นักวิชาการที่เกี่ยวข้องมักกล่าวถึงเสมอ อย่างไรก็ตาม ปัญหาการขาดแคลนหลักฐานดังที่ได้กล่าวมานี้มีอยู่จริงหรือไม่ นับว่าเป็นคำถามที่น่าจะมีการทบทวนกันเป็นอย่างยิ่ง

เราต้องไม่ลืมว่าการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยที่ผ่านมาไม่ว่าจะเป็นประวัติศาสตร์ชาติหรือ “ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น” นั้น เมื่อกล่าวถึงหลักฐานแล้วก็มักจะยึดติดอยู่กับการใช้หลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษรเป็นหลัก และหลักฐานดังกล่าวนี้ก็นิยมในส่วนที่เป็นของราชการเสียเป็นส่วนใหญ่ ฉะนั้น เมื่อเริ่มมีการศึกษาประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวกับวิถีชีวิตของประชาชน หลักฐานเหล่านี้จึงมีข้อมูลเกี่ยวข้องกับประชาชนน้อยเป็นธรรมดา แต่ในความเป็นจริงแล้ว หากเราลองย้อนทบทวนให้ดูว่าสิ่งที่กำลังศึกษาเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับใคร อยู่ในช่วงเวลาใด และความหมายของ “หลักฐาน” ที่แท้จริงคืออะไร เราก็จะพบว่าที่ผ่านมานี้นักเรียนประวัติศาสตร์ส่วนใหญ่มีความเข้าใจผิดและด่วนสรุปเร็วเกินไปในเรื่องการขาดแคลนหลักฐานเกี่ยวกับการศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนท้องถิ่น

ในทางตรงกันข้าม ถ้าพิจารณากันอย่างรอบคอบแล้วก็จะพบว่าหลักฐานที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ชุมชนกลับมีมากมายทั้งในรูปแบบที่เป็นลายลักษณ์อักษรและไม่เป็นลายลักษณ์อักษร ซึ่งแต่ก่อนเราละเลยไปเพราะความเข้าใจผิดและยึดติดอยู่กับการศึกษาในกรอบเดิม กล่าวในส่วนที่เป็นลายลักษณ์อักษร นอกจากที่เป็นของส่วนราชการแล้ว (ซึ่งมีประโยชน์ไม่น้อยเช่นกันดังจะกล่าวข้างหน้าต่อไป) ยังมีในส่วนอื่น ๆ ที่ถูกละเลย ได้แก่ บ้านทึบของเอกชนทั้งที่เป็นนักเดินทางและธุรกิจเอกชน เช่นของโรงสี โรงยางพารา เป็นต้น เอกสารที่เป็น “ตำรา” ประเภทต่าง ๆ เช่น ตำรายา ตำราดูฤกษ์ยาม ฯลฯ ก็ยังไม่ได้รับความสนใจอย่างจริงจัง และที่สำคัญอย่างยิ่งอีกประเภทหนึ่งคือ นิทานวรรณกรรมท้องถิ่นต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นประเภทคำสอน พุทธศาสนา หรือประโลมโลก ก็ล้วนมีอยู่อย่างมากตามท้องถิ่นต่าง ๆ ซึ่งยังไม่ได้นำเอามาใช้ให้เกิดประโยชน์แต่อย่างใด ส่วนหลักฐานที่ไม่เป็นลายลักษณ์อักษรนั้นนับว่ายิ่งได้รับความสนใจน้อยกว่าประเภทแรกมาก ทั้ง ๆ ที่มีอยู่โดยทั่วไปและนับเป็นข้อมูลสำคัญที่จะตอบคำถามได้มากเช่นเดียวกัน หลักฐานประเภทนี้ได้แก่ ภาพเขียน ภาพลายปูนปั้น สถาปัตยกรรม ทัศนกรรมและเครื่องมือต่าง ๆ เหล่านี้จะให้ข้อมูลเกี่ยวกับความคิดและวิถีชีวิตทั่วไปของประชาชนได้มาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งการศึกษาใน “หน่วย” ระดับเครือข่ายชุมชนท้องถิ่นที่มีการสร้างสรรค์ผลงานเหล่านี้สืบทอดกันมาจนนับเป็นภูมิปัญญาอย่างหนึ่งในปัจจุบัน

เหตุฉะนั้นการที่จะสรุปว่าไม่มีหลักฐานในการศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนนั้นจึงเป็นสิ่งที่จะต้องทบทวน เพราะในช่วงที่ผ่านมาเราอาจไม่มีคำถามที่เหมาะสมให้หลักฐานดังกล่าวได้แสดงเรื่องราวก็ได้ กล่าวคือ ยังไม่ได้นำเอาข้อมูลเหล่านี้มาทำการวิเคราะห์กันอย่างจริงจัง

ปัญหาที่เกี่ยวกับการวิเคราะห์หลักฐาน นับเป็นประเด็นปัญหาที่สำคัญสืบเนื่องกับปัญหาแรกอันนำไปสู่อุปสรรคในการศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนท้องถิ่นดังกล่าว กล่าวคือ แม้การขาดแคลนหลักฐานไม่ได้มีอยู่จริงดังที่เราเข้าใจแล้ว แต่เมื่อไปยึดติดอยู่กับหลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษรของราชการและยังไม่ได้ตั้งคำถามใหม่ ๆ ต่อหลักฐานเหล่านั้น ก็ย่อมไม่นำไปสู่การเปิดใจสู่พรมแดนการ

ใช้หลักฐานใหม่ ๆ เช่นเดียวกัน เป็นความจริงที่ว่าเมื่อมีเริ่มมีการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นไทยอย่างจริงจังเมื่อประมาณทศวรรษ 2500 เป็นต้นมานั้น ก็ได้มีการรวบรวมปริวรรตและวิเคราะห์เอกสารหรือ “หลักฐาน” ประเภทต่าง ๆ อย่างสืบเนื่องมาด้วย และได้เพิ่มปริมาณมากยิ่งขึ้นในช่วงทศวรรษ 2520 อย่างไรก็ตาม นักวิชาการที่เกี่ยวข้องก็ไม่ได้สนใจนำเอาหลักฐานเหล่านี้มาใช้เท่าใดนัก เพราะยังไม่ได้พัฒนาเงื่อนไขของคำถามขึ้นมาแม้ว่าหลักฐานดังกล่าวจะเป็นผลผลิตของกลุ่มคนที่ตัวเองกำลังศึกษาอยู่ก็ตาม กล่าวคือ ไม่สามารถที่จะวิเคราะห์หลักฐานหรือตั้งคำถามในทางที่จะบอกเรื่องราวของประชาชนในท้องถิ่นต่าง ๆ ได้

หลักฐานใด ๆ ก็ตามย่อมตอบคำถามครอบคลุมประเด็นต่าง ๆ ไม่ได้ทั้งหมด แต่ปัญหาสำคัญของการใช้หลักฐานประการหนึ่งก็คือ ผู้ศึกษาไม่ได้ตั้งคำถามใหม่ ๆ ต่อหลักฐานเดิมที่มีอยู่แล้ว หรือกับหลักฐานอื่น ๆ ที่ไม่เคยชิน เช่น พงศาวดารเมือง ย่อมตั้งใจที่จะบอกเล่าประวัติความเป็นมาของเมืองและเจ้าเมืองในแต่ละยุคแต่ละสมัย การตั้งคำถามจึงมักเป็นเรื่องเกี่ยวกับการเมืองการปกครองที่พงศาวดารดังกล่าวตั้งใจจะบอกอยู่แล้ว จึงไม่เกิดประเด็นคำตอบใหม่ ๆ ในการศึกษาประวัติศาสตร์ของเมืองนั้น แต่ถ้าหากผู้ศึกษามีคำถามใหม่ ๆ เช่น ประเด็นเรื่องความสัมพันธ์ทางสังคมหรือประเด็นด้านเศรษฐกิจท้องถิ่น บางทีพงศาวดารเมืองเหล่านั้นอาจอธิบายประเด็นเหล่านี้ได้บ้าง แม้จะไม่ชัดเจนหรือไม่มากนักก็ตาม การยกตัวอย่างเช่นนี้มีความหมายว่า หลักฐานหรือเอกสารราชการทั้งหลายทั้งปวงนั้นล้วนมีประโยชน์ต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการศึกษาในระดับ “ท้องถิ่น” ที่กว้างใหญ่ขึ้นก็ยังปฏิเสธเอกสารของทางราชการไม่ได้เลย ทั้งนี้ก็เพราะว่าการปกครองตั้งแต่ช่วงของระบบเทศาภิบาลเป็นต้นมา รัฐบาลทั้งในส่วนกลางและท้องถิ่นล้วนได้ผลิตเอกสารสำหรับการบริหารราชการต่าง ๆ ขึ้นเป็นจำนวนมาก เอกสารเหล่านี้นับตั้งแต่ใบบอกจนถึงรายงานการตรวจราชการและเอกสาร “ปลัดย่อย” ต่าง ๆ ล้วนได้สะท้อนเรื่องราวเกี่ยวกับชุมชนเอาไว้ทั้งสิ้น รอให้นักเรียนประวัติศาสตร์รุ่นใหม่ ๆ เข้าไปค้นคว้าและพัฒนาเงื่อนไขของคำถามให้มีประสิทธิภาพมากขึ้นเท่านั้น การที่จะได้มาซึ่งคำตอบใหม่ ๆ เหล่านี้จึงเกี่ยวข้องกับการวิเคราะห์หลักฐานโดยตรง ซึ่งแม้อาจมีความซับซ้อนอยู่บ้างแต่ก็สามารถฝึกฝนได้จากการศึกษาตัวอย่างที่ผู้อื่นริเริ่มไว้แล้ว เช่น ผลงานของอาจารย์นิธิ เอียวศรีวงศ์ ในชุด **ปากใกล้และใบเรือ**(2525) และบทความเรื่อง “คดีที่เกี่ยวกับรัฐของประชาชนไทยจากวรรณกรรมปากใกล้” (2526) ก็จัดได้ว่าเป็นงานบุกเบิกที่เน้นเนื้อหาใหม่ ๆ จากการใช้หลักฐานชุดเดิม หรือเป็นการบุกเบิกการใช้หลักฐานใหม่ ๆ ในการศึกษาประวัติศาสตร์ไปพร้อม ๆ กัน เหล่านี้สามารถนำมาประยุกต์ใช้กับการศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนได้โดยตรง

ปัญหาของการตั้งคำถามหรือการวิเคราะห์หลักฐานที่ไม่ค่อยก้าวหน้าขึ้นนั้น ในอีกด้านหนึ่งก็จะนำไปสู่ความคับแค้นของการใช้หลักฐานประเภทอื่น ๆ ที่ไม่เคยชินได้ ตัวอย่างที่เห็นได้อย่างชัดเจนของการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่ผ่านมาก็คือ ผู้ศึกษาไม่สนใจหลักฐานประเภทพื้นบ้าน แม้ว่าจะเกี่ยวข้องโดยตรงอยู่กับท้องถิ่น เช่น หลักฐานทางด้านคติชนหรือวรรณกรรมท้องถิ่นที่มีผู้ปริวรรตและ

วิเคราะห์เอาไว้เป็นระบบชัดเจนดังกล่าวนำมาแล้ว หลักฐานประเภทนี้จะช่วยตอบคำถามเกี่ยวกับวิถีชีวิต
ทั่วไป ตลอดจนด้านความคิดความเชื่อของชาวบ้านได้มากถ้าหากผู้ศึกษาให้ความสนใจไปประกอบ
กับหลักฐานประเภทอื่น ๆ แต่ด้วยข้อจำกัดในการวิเคราะห์หลักฐานและด้านอื่น ๆ จึงมองไม่เห็น
ประโยชน์ของเอกสารประเภทนี้ จึงเท่ากับเป็นการปิดกั้นตัวเองให้อยู่ในแนวทางเก่า ๆ ซึ่งเป็นปัญหา
ในวิธีการศึกษาดังกล่าวนำมา

จะเห็นได้ว่าการศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนนั้นหาได้ขาดแคลนหลักฐานตามความคิดและ
ความเชื่อเดิม ๆ ไม่ ในทางตรงกันข้ามกลับพบว่าหลักฐานจำนวนมากที่เราละเลยไปอย่างน่าเสียดาย
ทั้งที่ในบางประเภทได้รับการเก็บรวบรวมเอาไว้เป็นอย่างดีในศูนย์วัฒนธรรมหรือสถาบันการศึกษาที่
เกี่ยวข้องทั้งหลาย จึงถึงเวลาแล้วที่เราควรจะให้ความสนใจกับหลักฐานดังกล่าวมากขึ้น รวมทั้ง
พิจารณาตั้งคำถามใหม่ ๆ กับหลักฐานที่เราเคยชิน เพื่อนำไปสู่ความเข้าใจประวัติศาสตร์ชุมชนท้องถิ่น
ได้อย่าง ชัดเจนและลึกซึ้งขึ้น

ยังมีหลักฐานอีกประเภทหนึ่งที่มีความสำคัญอย่างยิ่งสำหรับนำมาใช้กับการศึกษา
ประวัติศาสตร์ชุมชนคือ หลักฐานจากการบอกเล่าหรือการสัมภาษณ์ หลักฐานประเภทนี้มีลักษณะ
พิเศษในแง่ที่ว่ามียุ่อย่างอุดมในชุมชนและเคลื่อนไหวมีชีวิตอยู่เสมอ กล่าวคือในขณะที่ข้อมูลจาก
เอกสารจะยุติความเปลี่ยนแปลง แต่คำบอกเล่าของชาวบ้านจะเปลี่ยนแปลงไปตามผู้เล่าและกาลเวลา
เหตุฉะนั้นผู้ที่ใช้ข้อมูลจากการสัมภาษณ์จึงจะต้องเข้าใจธรรมชาติของหลักฐานประเภทนี้ให้ดี ใน
สังคมไทยได้มีการศึกษาถึงวิถีชีวิตของชาวบ้านโดยใช้วิธีแบบประวัติศาสตร์บอกเล่ามานานพอสมควร
แล้ว ดังเช่นงานของพระยาอนุมานราชชนกเล่มสำคัญ ๆ คือ *ชีวิตของชาวไทยสมัยก่อน* และหนังสือที่
เกี่ยวกับประเพณีของชาวบ้านในรอบวงจรของชีวิตตั้งแต่เกิดจนตาย ส่วนงานของชาวต่างชาติที่
น่าสนใจก็คือวิทยานิพนธ์ เรื่อง “Rural Society and the Rice Economy in Thailand, 1880 – 1930”
ที่ใช้ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ศึกษาวิถีชีวิตของชาวบ้านได้อย่างมีประสิทธิภาพ สร้างแรงบันดาลใจ
ให้นักวิชาการคนสำคัญของไทยต่อมา คือ จัตราทิพย์ นาถสุภา และคณะ ได้ทำการวิจัย
“ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจและวัฒนธรรมหมู่บ้าน” จนเป็นผลงานที่ทำให้ประชาชนได้มีพื้นที่ใน
ประวัติศาสตร์อย่างแท้จริง บทบาทการวิจัยเรื่องราวของหมู่บ้านดังกล่าวภายใต้การนำของจัตราทิพย์
นาถสุภา สร้างความก้าวหน้าให้กับการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นไทยได้ระดับหนึ่ง และยังคงมี
อิทธิพลสูงอยู่ในปัจจุบันทั้งในแง่ของการสร้างองค์ความรู้และนำเสนอนโยบายการพัฒนาชุมชนท้องถิ่น
ต่อสังคม

วิธีศึกษาจากการสัมภาษณ์นี้มีบทบาทอย่างสูงในกรณีที่เราไม่มีหลักฐานอื่น ๆ น้อยและ/
หรือนำไปใช้ตรวจสอบกับเอกสารต่าง ๆ เพื่อความเที่ยงตรงของข้อมูลมากขึ้น เหตุฉะนั้นนักเรียน
ประวัติศาสตร์จึงจะต้องทำความเข้าใจและฝึกฝนให้มาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งอาจต้องใช้เวลานาน ๆ ใน

การลงสู่สนามการสัมภาษณ์ ประสบการณ์เหล่านี้จะช่วยสอนให้เราเข้าใจในธรรมชาติของหลักฐานมากขึ้นว่าแท้จริงแล้วก็คือ การค้นหา สืบสวน และนำไปสู่การประเมินและสรุปเช่นเดียวกับที่เราทำอยู่แล้วเป็นประจำในชีวิตประจำวันโดยทั่วไป (คู่มือทางการศึกษาได้จาก ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2529, 2543 และเล่มอื่น ๆ)

การอ้างอิงและบรรณานุกรมที่เกี่ยวข้อง

กาญจนา แก้วเทพ.

2530

“วิจารณ์หนังสือ ‘ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น’ ของธิดา สารระยา”
วารสารอักษรศาสตร์ (จุฬาฯ) 12 : 2

เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง. (บรรณาธิการ)

2534

วิวัฒนาการการบุกเบิกที่ทำกินในเขตป่า. กรุงเทพฯ : สถาบัน
ชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.

ฉลอง สุนทราวาณิชย์.

2529

“สถานะของการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น” เศรษฐศาสตร์การเมือง.
ปีที่ 5 ฉบับที่ 3-4.

2529

“การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น” จุลสารสมาคมสังคมศาสตร์ ปีที่ 2
ฉบับที่ 2

2535

“สถานภาพของการวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่น : กรณีอีสาน ระหว่าง
พ.ศ. 2503-2535” ใน แฉมสุข นุ่มนนท์และคณะ, สถานภาพงานวิจัย
สาขาประวัติศาสตร์ในประเทศไทย ระหว่าง พ.ศ. 2503-2535.
รายงานการวิจัย สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา.

2527

“การศึกษาเศรษฐกิจการเมืองท้องถิ่น : ความหมายและความสำคัญ”
วารสารเศรษฐศาสตร์การเมือง. ปีที่ 4 ฉบับที่ 1

2527

เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สร้างสรรค์.

2529

บ้านกับเมือง. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สร้างสรรค์.

2532

“แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน” ใน ชาคริต ชุ่มวัฒนะ และอุกฤษฏ์
ปัทมานันท์ (บรรณาธิการ) สายธารแห่งความคิด. กรุงเทพฯ :
คณะกรรมการจัดกิจกรรมวิชาการฉลองครบรอบ 60 ปี อาจารย์
วรุณยุพา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา

2534

วัฒนธรรมไทยกับขบวนการเปลี่ยนแปลงสังคม. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา.

- 2540 ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมชุมชนและชนชาติไทย. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์
 แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- 2543 ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- 2544 จากประวัติศาสตร์หมู่บ้านสู่ทฤษฎีสองระบบ. สถาบันราชภัฏสุรินทร์
 จัดพิมพ์เนื่องในวาระครบ 60 ปี ศาสตราจารย์ ดร.ฉัตรทิพย์ นาถสุภา.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพรพิไล เลิศวิชา.

- 2536 วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สร้างสรรค์.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพูนศักดิ์ ธานีกรประดิษฐ์.

- 2540 เศรษฐกิจหมู่บ้านภาคใต้ฝั่งตะวันออกในอดีต. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์
 สร้างสรรค์

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ

- 2541 ทฤษฎีและแนวคิดเศรษฐกิจชุมชนชาวนา. กรุงเทพฯ : วิถีทรรศน์
- 2542 “ข้อเสนอโครงการวิจัยเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย” กรุงเทพฯ :
 สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

ไชยันต์ รัชชกุล.

- 2527 “การศึกษาของผู้มีบุญ : คำถาม ความสงสัยและใคร่เสนอ” ใน
 พรเพ็ญ อันตระกูล อัจฉราพร กมฺุทพิสมัย (บรรณาธิการ) “ความเชื่อ
 พระศรีอริย์” และ “กบฏผู้มีบุญในสังคมไทย”. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์
 สร้างสรรค์.

แถมสุข นุ่มนนท์

- 2536 สถานภาพงานวิจัยสาขาประวัติศาสตร์ในประเทศไทย ระหว่าง พ.ศ.
 2503 – 2535. รายงานการวิจัย สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ

ธิดา สารยา

- 2525 **ตำนานและตำนานประวัติศาสตร์กับการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น.**
กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ.
- 2529 **ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น.** กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ.
- 2535 **(ศรี)ทวารวดี : ประวัติศาสตร์ยุคต้นของสยามประเทศ.** กรุงเทพฯ :
สำนักพิมพ์เมืองโบราณ.
- 2537 **รัฐโบราณในภาคพื้นเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ : กำเนิดและพัฒนาการ.**
กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ.

ธีรชัย บุญมาธรรม.

- 2527 **ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นหัวเมืองกาฬสินธุ์ พ.ศ. 2336 – 2450.**
วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์, จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย.

ธงชัย วินิจจะกูล

- 2545 “เรื่องราวจากชายแดน : สิ่งแปลกปลอมต่อตรรกทางภูมิศาสตร์ของ
ประวัติศาสตร์แห่งชาติไทย.” เอกสารการประชุมนานาชาติเรื่อง
“ประสบการณ์ถิ่นไทยทักษิณ : การปริวรรตทางสังคมในทัศนะ
ประชาชน.” ณ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี

นิธิ เอียวศรีวงศ์ และอาคม พัตติยะ

- 2524 **หลักฐานประวัติศาสตร์ในประเทศไทย.** กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์บรรณกิจ

นิธิ เอียวศรีวงศ์

- 2525 **ปากไก่และใบเรือ : ความเรียงว่าด้วยวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ต้น**
รัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์.
- 2526 “คติเกี่ยวกับรัฐของประชาชนในวรรณกรรมปักษ์ใต้” **วารสาร**
ธรรมศาสตร์ ปีที่ 12 ฉบับที่ 3.

นิธิ เอียวศรีวงศ์

- 2530 “หลักฐานและการใช้หลักฐานในการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคใต้” เอกสารประกอบการสัมมนาเชิงปฏิบัติการระดับมัธยมศึกษา เรื่อง “แนวทางการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคใต้” ณ สถาบันทักษิณคดีศึกษา จังหวัดสงขลา.
- 2530 “วิจารณ์หนังสือ บ้านกับเมือง ของฉัตรทิพย์ นาถสุภา” วารสาร เศรษฐศาสตร์วัฒนธรรม ปีที่ 5 ฉบับที่ 2.
- 2531 “แนวทางการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นพัทลุง” รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์และโบราณคดีพัทลุง. พัทลุง : ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดพัทลุง.
- 2531 “สู่ประวัติศาสตร์ประชาชนไทย” ศิลปวัฒนธรรม 9 : 3
- 2532 “มิติใหม่ของการใช้ข้อมูลท้องถิ่นเพื่อการศึกษาประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมไทย” เอกสารประกอบการศึกษาประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมไทย จัดโดย วิทยาลัยครูพระนครศรีอยุธยา.
- 2532 “ปัญหาในการศึกษาและการประยุกต์ใช้ประวัติศาสตร์ไทย” ใน มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช สาขาศิลปศาสตร์ เอกสารการสอน ขุดวิชาประวัติศาสตร์. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- 2535 “การใช้แนวคิดเรื่องศูนย์กลางและเครือข่ายในการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น” สงขลาศึกษา : ประวัติศาสตร์และโบราณคดีเมืองสงขลา. กรุงเทพฯ : สถาบันทักษิณคดีศึกษา
- 2536 “ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นกับการพัฒนา” เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการครั้งที่ 2 เรื่อง “พัทลุงศึกษา : พัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรมบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา” ณ ลำปำรีสอร์ท อำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง.
- 2538 200 ปี ของการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยและทางช้างหน้า” ใน กรุงแตก, พระเจ้าตากฯและประวัติศาสตร์ไทย. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน.
- 2539 “ท่านอาจารย์สุริวงษ์ พงศ์ไพบูลย์ ในไทยคดีศึกษาและอัตลักษณ์ไทย.” เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่อง “ทักษิณคดีศึกษา: แนวคิดในการศึกษาและพัฒนา.” ณ สถาบันทักษิณคดีศึกษา จังหวัดสงขลา.

นิธิ เอียวศรีวงศ์

- 2543 “คำแก้ตัวเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ความคิด” วารสารมนุษยศาสตร์
(มหาวิทยาลัยเชียงใหม่)
- 2545 การเมืองของประวัติศาสตร์และความทรงจำ. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติ
ชน.

ปาริชาติ วลัยเสถียร

- 2543 “ชุมชนและลักษณะของความเป็นชุมชน.” เอกสารประกอบการประชุม
ว่าด้วยเรื่อง ชุมชนไทยท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลง. กรุงเทพฯ :
สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

ปรานี วงษ์เทศ.

- 2531 “นิทานชาดกกับโลกทัศน์ของลาวพวน.” ใน วรรณิ วิบูลสวัสดิ์
แอนเดอร์สัน (บรรณาธิการ) พื้นถิ่นพื้นฐาน. กรุงเทพฯ : ศิลป
วัฒนธรรม

ขงยุทธ ชูแว่น (บรรณาธิการ)

- 2541 โลกของกลุ่มทะเลสาบ : รวมบทความว่าด้วยประวัติศาสตร์และ
วัฒนธรรมท้องถิ่นบริเวณกลุ่มทะเลสาบสงขลา. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์
นาคร.

ขงยุทธ ชูแว่น

- 2541 “สี่ทศวรรษของ ‘ท้องถิ่นศึกษา’ ในมิติประวัติศาสตร์ : จากภายใต้กรอบ
ประวัติศาสตร์ชาติไทยสู่การปลดปล่อยเพื่อพัฒนาพลังประชาชน”
เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่อง “ประวัติศาสตร์ไทยบนเส้นทางการ
เปลี่ยนแปลง : การประมวลความรู้เพื่อการพัฒนาการวิจัยประวัติศาสตร์.
จัดโดย สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ณ ศูนย์มานุษย-
วิทยาสิรินธร กรุงเทพฯ.
- 2543 “ข้อเสนอโครงการวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคใต้บริเวณกลุ่มทะเลสาบ
สงขลา” กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

ขงยุทธ ชูแว่น

- 2543 “ปัญหาของการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นไทยกับแนวคิดในการศึกษาประวัติศาสตร์ภาคใต้บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา.” เอกสารประกอบการประชุมเรื่องชุมชนไทยท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลง. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย
- 2544 สถานภาพงานวิจัยประวัติศาสตร์ภาคใต้ในประเทศไทย ระหว่าง พ.ศ. 2503-2535.” ใน สถานภาพงานวิจัยสาขาประวัติศาสตร์ในประเทศไทย ระหว่าง พ.ศ. 2503-2535. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.
- 2545 “ความสำคัญและขอบเขตของประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในปัจจุบัน.” เอกสารประกอบการอบรมครูสอนสังคมศึกษา “หนึ่งทศวรรษประวัติศาสตร์ไทย.” ณ ห้องประชุมอาคาร 50 ปี มหาวิทยาลัยศิลปากร จังหวัดนครปฐม.

ยุกติ มุกดาวิจิตร.

- 2538 การก่อตัวของกระแส ‘วัฒนธรรมชุมชนในสังคมไทย : พ.ศ. 2520-2537 วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต สาขามานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

วิทยา อารณ.

- 2541 “ประวัติของชุมชนในบริเวณลุ่มน้ำแม่หลุ อำเภอมะเข่ จังหวัด เชียงใหม่” วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- 2544 แขนงเนื้อแม่ลาว : พินิจพื้นที่ เวลา และสังคมผ่านมิติลุ่มน้ำ. เชียงใหม่ : บี. เอส. การพิมพ์

ศิราพร จิตะฐาน.

- 2522 รามเกียรติ์ : ศึกษาในแง่การแพร่กระจายของนิทาน. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาภาษาไทย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ศิราพร จิตะฐาน ณ ถลาง.

- 2539 ในท้องถิ่นมีนิทานและการละเล่น..การศึกษาคติชนในบริบททางสังคมไทย. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน.

ศรีศักร วัลลิโภดม

- 2531 “แนวทางการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นพัทลุง” รายงานการสัมมนา
ประวัติศาสตร์และโบราณคดีพัทลุง. พัทลุง : ศูนย์วัฒนธรรมพัทลุง.
- 2533 “ภาคตะวันออกเฉียงเหนือกับการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น” วารสาร
มหาวิทยาลัยศิลปากร ปีที่ 11, ฉบับที่ 1.
- 2543 ทัศนะนกรัต : สังคม-วัฒนธรรมในวิถีการอนุรักษ์. กรุงเทพฯ :
เมืองโบราณ.

สุเทพ สุนทรเกสัช.

- 2511 สังคมวิทยาของหมู่บ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. พระนคร : แผนกวิชา
สังคม คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- 2513 สังคมและวัฒนธรรมล้านนาไทย : รวมผลงานวิจัยทางสังคมศาสตร์
ในภาคเหนือของประเทศไทย. เชียงใหม่ : คณะสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- 2528 “ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในล้านนา : ข้อวิจารณ์และเสนอแนะแนวทาง
การศึกษา”รวมบทความสัมมนาล้านนาคดี : ประวัติศาสตร์และ
โบราณคดี. เชียงใหม่ : ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่ วิทยาลัยครู
เชียงใหม่.
- 2540 มานุษยวิทยากับประวัติศาสตร์. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ.

สุธีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์

- 2512 คติชาวบ้านปักษ์ใต้. พระนคร : สำนักพิมพ์ก้าวหน้า.
- 2524 วิเคราะห์สาระศิลปะเพลงกล่อมเด็กภาคใต้. สงขลา : มงคลการพิมพ์.
- 2542 ทฤษฎีการวิจัยทางสังคมศาสตร์ตามแนวพุทธศาสตร์. กรุงเทพฯ :
สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

สุธีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์และคณะ.

- 2523 โลกทรรศน์ไทยภาคใต้. หาดใหญ่ : โรงพิมพ์ไทรโย.

สุภาภรณ์ จินตามณีโรจน์.

- 2532 **ประวัติศาสตร์สังคมของชุมชนในลุ่มน้ำท่าจีน.** รายงานการวิจัย
สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยศิลปากร.

เสน่ห์ จามริก ยศ สันตสมบัติ (บรรณาธิการ).

- 2536 **ป่าชุมชนในประเทศไทย : แนวทางการพัฒนา (3 เล่ม).** กรุงเทพฯ :
สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.

อนัญญา ภูงคกุล

- 2530 “อะไรกำหนดพฤติกรรมของชาวนา? : วิพากษ์หลักเกณฑ์การวิเคราะห์
ของเจมส์ สก็อต และแซมมวล พ็อปป์กิน” วารสารเศรษฐศาสตร์
ธรรมศาสตร์ ปีที่ 5, ฉบับที่ 1.

อานันท์ กาญจนพันธุ์.

- 2527 **พัฒนาการของชีวิตและวัฒนธรรมล้านนา.** กรุงเทพฯ : โครงการตำรา
มหาวิทยาลัย ห้องจำหน่ายหนังสือ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- 2537 “พิธีไหว้ผีเมืองและอำนาจรัฐในล้านนา” บทความเสนอในการสัมมนา
เรื่อง วัฒนธรรมห้าเชียง ณ วิทยาลัยครูเชียงราย.
- 2538 “แนวความคิดและวิธีการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในมิติทาง
วัฒนธรรม” เอกสารเสนอต่อที่ประชุมวิชาการประจำปีของสมาคม
ประวัติศาสตร์ ณ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- 2538 “สถานภาพและทิศทางในการศึกษาหมู่บ้านไทย” บทความประกอบ
การสัมมนาทางวิชาการ “องค์ความรู้เกี่ยวกับหมู่บ้าน” จัดโดย ภาควิชา
สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
ณ โรงแรมเชียงใหม่ออคิด จังหวัดเชียงใหม่
- 2538 **วัฒนธรรมกับการพัฒนา : มิติของพลังที่สร้างสรรค์.** กรุงเทพฯ :
สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ.
- 2539 **สังคมไทยตามความคิดและความใฝ่ฝันในงานของอาจารย์ฉัตรทิพย์
นาอสุภา.** โครงการศึกษา “เมืองไทยในความใฝ่ฝันของนักคิดอาวุโส”
สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- 2543 **ความคิดทางประวัติศาสตร์และศาสตร์ของวิถีคิด.** กรุงเทพฯ :
อมรินทร์.

อานันท์ กาญจนพันธุ์.

- 2544 มิติชุมชน : วิธีคิดท้องถิ่นว่าด้วยสิทธิ อำนาจและการจัดการทรัพยากร.
กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- 2544 วิธีคิดเชิงซ้อนในการวิจัยชุมชน : พลวัตและศักยภาพของชุมชนใน
การพัฒนา. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- 2545 “ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น.” ใน จดหมายข่าวรายไตรมาส โครงการวิจัย
ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคกลาง สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุน
สนับสนุนการวิจัย. 2, 2 (กรกฎาคม).

อานันท์ กาญจนพันธุ์ (บรรณาธิการ).

- 2545 พลวัตของชุมชนในการจัดการทรัพยากร : สถานการณ์ในประเทศไทย
กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- 2545 พลวัตของชุมชนในการจัดการทรัพยากร : กระบวนทัศน์และนโยบาย.
กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

อานันท์ กาญจนพันธุ์ และฉลาดชาย รมิตานนท์.

- 2533 “พิธีกรรมและความเชื่อล้านนา : การผลิตใหม่ของอำนาจทางศีลธรรม”
วารสารสมุดสังคมศาสตร์ ปีที่ 12 ฉบับที่ 2.

อารียา เสวตามร์

- 2542 ผ้าป่าข้าว : บทสะท้อนวิถีคิดของชุมชน. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุน
สนับสนุนการวิจัย.

อรรถจักร สัตยานุรักษ์

- 2545 นิเวศประวัติศาสตร์ : พรมแดนความรู้. กรุงเทพฯ : โครงการ
จัดพิมพ์คบไฟ.
- 2545 “โครงการประสานงานการวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคเหนือ :
ประวัติศาสตร์เพื่อชุมชน” กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุน
การวิจัย.

Braudel, Fernand.

- 1976 **The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Phillip II.** trans. S. Reynalds. (2 vols) New York ; Harper Colophon Books.

Johnston, David Bruce.

- 1975 **Rural Society and the Rice Economy in Thailand, 1880-1930.**
Ph.D. Dissertation, Yale University.

Kemp, Jeremy.

- 1991 “The Dialectics of Village and State in Modern Thailand”.
Jorunal of Southeast Asian Studies. 22 : 2.
- 1993 “On the Interpretation of Thai Villages.” In Philip Hirsch (ed).
The Village in Perspective : Unity and Locality in Rural Thailand. Chiang Mai : Social Research Institute. Chiang Mai University.

Kitahara, Atsuchi.

- 1996 **The Thai Rural Community Reconsidered : Historical Community Formation and Contemporary Development Movements.** Bangkok : The Political Economy Centre, Faculty of Economics, Chulalongkorn University

Koisumi, Jonko.

- 1992 “*The Communitation of Suai from Northeast Siam in the Middle of the Nineteenth Century*” **Journal of Southeast Asian Studies.** 23 (2).

MacRaild M. and Jeremy Black

- 1997 **Studying History.** London : Macmillan Press Ltd.

Reid Anthony

1988 **Southeast Asia in the Age of Commerce 1450-1680 : The Land Below the Winds.** New Haven : Yale University Press.

1992 **Southeast Asia in the Age of Commerce 1450-1680 : Expansion and Crisis.** New Haven : Yale University Press.

Thongchai Winichakul.

1993 "The Other Within : Ethnography and Travel Literature from Bangkok Metropolies to its Periphery in the Late Nineteenth Century Siam," A paper presented at the 5th International Conference on Thai Studies, SOAS, University of London.

1995 "*The Changing Landscape of the Past : New Histories in Thailand Since 1973.*" **Journal of Southeast Asian Studies** 26 : 1.

Turton, Andrew. (ed.)

2000 **Civility and Savagery : Social Identity in Tai States.** Surrey, Great Britain : Curzon Press.

Vanderveest, Peter.

1993 "*National Identity and the Village in Rural Development,*" A Paper Presented at the 5th International Conference on Thai Studies, SOAS, University of London.